

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник

Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України

**ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ
ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ТА
САМОВРЯДУВАННЯ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.**

Кам'янець-Подільський
2015

*Друкується згідно рішення вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 9 від 24 вересня 2015 р.*

Рецензенти:

О.Григоренко, доктор історичних наук, професор, Хмельницький національний університет;
В.Нечитайло, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології та соціології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Редакційна колегія

Травінський В., директор Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член Національної спілки краєзнавців України (співголова); **Дубінський В.**, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (співголова); **Комарніцький О.**, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Кам'янець-Подільської міської організації Національної спілки краєзнавців України (співголова); **Копилов С.**, доктор історичних наук, професор; **Завальнюк О.**, доктор історичних наук, професор; **Баженов Л.**, доктор історичних наук, професор; **Філінюк А.**, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; **Йолтуховський Р.**, вчений секретар Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (відповідальний редактор); **Гудима В.**, молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (відповідальний секретар)

Ф-79 Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.: матеріали круглого столу, м.Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. / [редкол.: В.Травінський (співголова), В.Дубінський (співголова), О.Комарніцький (співголова), С.Копилов та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 84 с.

У збірнику вміщено матеріали круглого столу «Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр.», присвяченого 125 та 130-й річниці від дня народження губернських комісарів Поділля доби Директорії УНР Ф. Сумнівича та М. Куриленка, який відбувся у Кам'янці-Подільському 2 липня 2015 року.

Публікації подано в авторській редакції.

УДК 94(477)»1917/1920»:352.07(063)
ББК 63.3(4Укр) 61

Видання здійснено при підтримці МО партії «Рідне місто» (голова Василь Гаврилюк)

Автори статей

ВСТУПНЕ СЛОВО

Формування місцевих адміністративних органів влади та самоврядувань в усі часи було і залишається одним із пріоритетних завдань процесі організації державного життя. Адже від його успішного вирішення великою мірою залежить повноцінне функціонування самої держави. Місцеві державні органи влади та самоврядування покликані виконувати специфічні завдання по забезпеченню регіонів. Це й обумовлює їх вагомість у налагодженні економічних зв'язків на місцях, культурному та соціальному розвитку, зростанню добробуту населення. Постало це питання і в період визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр.

Державний апарат як система органів наділених державно-владними повноваженнями не спроможний функціонувати без створення місцевих органів виконавчої влади. В умовах зміни державного устрою нова влада має два шляхи вирішення цього завдання: або створити нові установи, побудовані за іншими принципами, ніж було до неї, або пристосувати старі органи до сучасних реалій. Головне полягає в тому, чи зможе система місцевих державних установ ефективно проводити в життя політику уряду безпосередньо в регіонах.

Опанування регіональною системою адміністративного управління є однією з пріоритетних проблем в процесі державотворення. Без її вирішення вищі органи влади ніби зависають в повітрі. Особливо це стосується революційних часів, коли на місцях виникають численні громадські організації різного політичного спрямування, які намагаються самочинно перебрати на себе частину повноважень державних органів влади.

Процес становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в період Української революції 1917-1920 рр., розпочався в контексті вирішення ключових проблем державотворення того часу під впливом цілого ряду як внутрішніх, так зовнішніх чинників. Від так – був досить складним за характером, змістом та сутністю. Однак головними його складовими, безперечно, були зміни, пов'язані із забезпеченням умов функціонування новостворених органів виконавчої влади на місцях та синхронізації їх діяльності з роботою земських і міських дум – органами територіальної самореалізації населення.

Становлення місцевих органів влади та самоврядування на сучасному етапі не можливе без використання досвіду державотворення періоду Української революції 1917-1920 рр. Вироблення та реалізація дієвої регіональної політики, знаходження оптимального балансу відносин центральної і місцевої влади залишається одним з важливих завдань розбудови незалежної України. Адже місцеві адміністративні органи влади та самоврядування є органічною складовою політичної системи демократичної, соціальної, правової держави. Тому вивчення історичного досвіду їх організації, функціонування, взаємовідносин з владними інститутами є актуальним завданням вітчизняних істориків.

Віктор Травінський, директор Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член НСКУ

ФОРМУВАННЯ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ

У статті через призму народних світоглядних настанов робиться спроба висвітлити процес створення та діяльності селянських самоврядувань в Україні після Лютневої революції 1917 р.

Ключові слова: самоврядування, українське село, революція, влада, світогляд.

Проведення суспільних перетворень в українському селі після Лютневої революції 1917 р. було тісно пов'язано з організацією селянських мас. Починаючи з березня, у багатьох регіонах України виникають селянські самоврядні органи. У даній роботі автор ставить за мету крізь призму народних світоглядних настанов висвітлити організаційно-правові засади формування нової моделі влади на селі і показати діяльність самоврядних селянських структур, як представницьких органів, що втілюють інтереси селянства.

За радянських часів історики мало приділяли уваги з'ясуванню зазначеної проблеми. В.Яновський зробив спробу дослідити місцеве управління на селі після Лютневої революції [14]. Селянські організації України у 1917 р. вивчав І.Хміль [7]. В узагальнюючих працях згадувалось про існування волосних та сільських комітетів, як владних структур, що захищали інтереси поміщиків та куркулів [2, с.292; 3, с.31]. У сучасній вітчизняній історіографії проблему представницьких органів народовладдя висвітлив М.Полівець [5].

Після повалення царизму почала формуватися система регіональних інститутів влади. Адміністративними структурами Тимчасового уряду стали губернські та повітові комісари. Представницькі самоврядні органи створювались у формі губернських, повітових, волосних та сільських громадських комітетів. Діяльність сільської ланки революційних самоврядувань мала тимчасовий характер до створення волосних земств. Зважаючи на труднощі становлення селянських владних структур, для них складались детальні настанови, причому досить часто кожен повіт складав свої інструктивні документи. Так, 14 березня 1917р. Переяславський громадський комітет Полтавської губернії надіслав у Єрковецьку волость листа, у якому було описано процедуру обрання волосного комітету та коло його повноважень згідно доданого "Положення". Згаданий документ визначав наступні завдання волосного органу: 1) допомога населенню у сільськогосподарських роботах; 2) задоволення потреб населення в речах першої необхідності; 3) участь у постачанні армії; 4) підготовка населення до запровадження волосного земства; 5) допомога повітовому земству в усіх роботах, викликаних потребами війни; 6) інформування населення про події в державі; 7) допомога повітській владі у справі запровадження міліції [14, с.100-101]. Також наголошувалось, що на волосні комітети покладаються функції колишніх правліль, а на їх голів – обов'язки волосних старшин. Щоб допомогти організувати владу на

місцях Проскурівським громадським комітетом на Поділлі розроблено інструкцію “Про сільські комітети”. У ній зазначалось, що у кожній сільській громаді для завідування громадсько-господарськими справами утворюється комітет з 7-9 осіб. У громадах зі значною кількістю населення комітет виділяє з себе сільську управу з 3-7 чоловік. На голів сільських комітетів покладалися обов’язки колишніх старост. До кола компетенції сільських комітетів відносилися: 1) вибори посадових осіб сільського громадського управління; 2) благоустрій; 3) піклування про забезпечення продовольством населення; 4) допомога сім’ям мобілізованих до армії; 5) розподіл податків; 6) турбота про школи; 7) громадський порядок; 8) допомога військовій і цивільній владі в їх законних вимогах [8, спр.3, арк.1]. Сільські комітети повинні діяти у згоді з волосними громадськими комітетами і їм підпорядковуватись. Як бачимо, згідно інструктивних документів волосний та сільський комітети мали синтезувати в собі функції селянського самоврядування та державного органу. Особливо слід наголосити, що їх повноваження були окреслені межами компетенції колишніх волосних правлінь та сільських старост, тобто ніяких додаткових повноважень вони не отримали. Волосні комітети мали обиратись представниками від різних організацій, селян та інших станів і верств, а сільські – на сільському сході. Однак, навіть у волосні органи селяни намагались обрати лише своїх представників, щоб “чужі” не заважали їм втілювати ідеали “правди та справедливості”. Останні категорії мали для селян велике значення і слугували виміром “моральності” даного суспільства та влади, їх відповідності хліборобському світобаченню. Вони полягали у втіленні ідеї народовладдя через селянські самоврядування, без підпорядкування вищим структурам; загальної рівності, передусім зрівняльного переділу серед хліборобів поміщицької землі за кількістю їдоків, для забезпечення споживчих потреб родини; принципу обов’язкового застосування праці, як морально-правової санкції громади на отримання матеріальних благ.

Новосформовані сільські органи влади розпочинали свою роботу. Селяни вважали, раз влада перейшла до народу, вони самі, через сільські сходи (зібрання) й повинні вирішувати усі адміністративні та кадрові питання. Відтак виникали правові колізії, оскільки селяни були переконані, що в умовах народовладдя вже не діють державні закони (які ототожнювались селянами з домінуванням вищих верств), а відповідно і система адміністративного підпорядкування та регулювання, через те “воля народу є вищий закон країни і над постановами народоправства ніякого контролю немає” [4, с.89]. Для селян головною правовою підставою для рішення та дії були не державні юридичні акти, а постанови сходу, як представницького органу сільської громади. Так, Сватово-Лучська громада на Харківщині, скликавши сход, звільнила від виконання обов’язків голову виконавчого комітету В.Плюща. Повітові органи влади пояснювали, що ця ухвала незаконна, оскільки питання усунення посадових осіб не в компетенції сходу, а самого виконавчого комітету [9, спр.76, арк.15зв.].

Для підтримання правопорядку на селі виконавчі комітети обирали та утримували міліцію, однак були і комітети, які ініціювали усунення правоохоронних органів з села, щоб безперешкодно реалізовувати свої ініціативи. Спостерігались численні випадки зловживань сільських громад та волосних

комітетів, які самі здійснювали арешти, обшуки та інші протиправні дії поза їх компетенцією [8, спр.3, арк.45, 156; 10, спр.44, арк.25, 174-176]. Також сільські органи влади робили спроби замінити державну систему судочинства на власне селянську. Так, Циковський волосний комітет на Поділлі своїм розпорядженням закрити волосний суд та ухвалив, що кожний сільський комітет буде розбирати судові справи, які стосуються даного села. А Рихтецький волосний комітет сам обрав новий склад волосного суду. Селянські владні структури самі собі надавали повноваження. У Літині Подільської губернії на засіданні представників виконавчих комітетів повіту 13 квітня 1917р. зазначалось, що у виключних випадках сільський комітет може арештовувати осіб, яких треба ізолювати. Сільські комітети приймали постанови про арешти, чинили самосуди. Місцевими комітетами Липовецького повіту на Київщині усувались з посад навіть військовослужбовці [11, спр.1, арк.31; 10, спр.39, арк.241, 247зв.; 10, спр.44, арк.25]. Органи влади Тимчасового уряду попереджали про недопустимість самовільних вчинків, наголошували, що вони підривають основи нового демократичного ладу.

Сільські і волосні комітети, з огляду на місцеві потреби та згідно селянського бачення справедливості, самовільно ухвалювали рішення про обкладання заможних верств додатковими податками. 4 квітня 1917р. волосний комітет Муратівської волості на Харківщині виніс постанову обшукати помешкання землевласників для вилучення зброї, обкласти землі поміщиків новими податками та вимагати від них примусової здачі продовольства за цінами, встановленими самими селянами. Міністерство внутрішніх справ рекомендувало губернським комісарам не допускати подібних дій, відмінити такі постанови і попереджати населення, що вони не мають законної сили. Наголошувалось, що волосні комітети повинні перебувати у підпорядкуванні повітових комітетів і не привласнювати собі прав поза межами їх компетенції [7, с.52; 8, спр.3, арк.155].

Губернські та повітові виконавчі комітети громадських організацій зверталися до сільських та волосних комітетів з поясненням їх прав і кола повноважень та застереженням від незаконних дій. Державні адміністрації розповсюджували по селах циркуляр, де зазначалося, що Тимчасовий уряд видав закон про волосні земства, які незабаром будуть обрані і просить волосні комітети, як тимчасові органи, утриматись від накладання нових місцевих податків [8, спр.12, арк.56зв.; спр.7, арк.188].

Центральну владу непокоїли поширення самочинних дій селянських громад і сільських самоврядувань: арештів, обшуків, відсторонення посадових осіб, захоплення майна, привласнення різними органами права обкладання податками. 30 травня 1917 р. в урядовій телеграмі на місця констатувалось, що юрби людей виступають проти представників влади і закликалось регіональні адміністрації, користуючись підтримкою громадських комітетів, вжити заходів для припинення неподобств [12, спр.1, арк.21].

Однак, волосні та сільські комітети, бачачи слабкість державної влади, мало сприймали застереження і продовжували наводити свої “порядки”. Керуючись почуттям соціальної справедливості, комітети самочинно, без узгодження з працедавцями, підвищували зарплату, встановлювали ціни “на підводи” для

перевезень, втручалися в справи кредитних товариств, кооперативів і навіть монастирів. Забороняли власникам рубати ліс, а власникам цегляного заводу продавати цеглу. Також приймалися рішення, щоб волосні виконавчі комітети сліdkували за роботою млинів і за тим, щоб власники не приховували хліб для армії, і щоб дотримувалися норми при реkvізіціях худоби тощо [9, спр.143, арк.3зв.-8зв.; 8, спр.9, арк.9; 10, спр.39, арк.241, 247зв.].

Селяни вважали, що земля поміщицької економії біля їх села повинна перебувати у виключному користуванні громади даного села. Щоб забезпечити односельчан роботою та засобами до існування комітети ухвалювали постанови про арешт працівників економій, зняття прийшлих робітників з поміщицьких полів, усували від робіт військовополонених. Так, сільський комітет с. Золотарівки Сумського повіту Харківської губернії встановив високі ціни на робочі руки і розігнав селян інших сіл, які працювали в економії.

Губернські та повітові виконавчі комітети громадських організацій намагались спрямувати діяльність селянських органів у правове поле, наголошували, що сільські комітети не мають права арештовувати та знімати працівників поміщицьких маєтків, а також штрафувати або висилати з села службовців економій.

Оскільки селяни різко негативно ставились до торгівців та посередників, як до таких, що наживаються на праці інших людей, Юринецький волосний комітет на Поділлі прийняв рішення про реkvізіцію товару у скупників зерна та муки без відшкодування їм коштів. На зборах Кузьминського волосного комітету 5 липня 1917р. ухвалено постанову, яка визначала, що при зборі урожаю на приватновласницьких полях дві третини збіжжя має належати селянам, а одна третина – землевласникам [8, спр.14, арк.39; спр.15, арк.82зв.; спр.19, арк.15; спр.22, арк.60; 9, спр.4, арк.6]. Однак, здебільшого комітети утверджували, щоб лише третя частина урожаю йшла на оплату праці селян.

Основна увага селян звичайно ж фокусувалася на вирішенні аграрної проблеми. Селянське розуміння її розв'язання містить постанову Решетилівського волосного комітету Полтавської губернії. У ній зазначено, що всю землю треба безоплатно конфіскувати у поміщиків, скасувати приватну власність на землю і наділити її працюючим хліборобам у одноосібне та пожиттєве володіння [1].

Селяни вважали, що усунення старого режиму повинно призвести до відновлення колись порушеної справедливості і відновити її вони повинні самі, без втручання судової влади. Так, на зборах Тарнорудського сільського комітету Подільської губернії 19 червня 1917р. заявлено, що сільська громада бажає встановити в колишніх межах захоплені у неї раніше місцевим поміщиком угіддя.

З місць скаржились губернським органам влади, що збільшилась кількість випадків, коли сільські комітети призначають своїх керівників у приватні господарства, насильно усувають службовців та сільськогосподарських робітників, а тим, хто залишається, погрожують штрафами та побиттям. Бувало, службовців економій силою примушували передавати у ведення сільської громади приватновласницькі поля та посіви. Сільські комітети ухвалювали постанови не допускати до збирання урожаю машини. Щоб утримати комітети від незаконних кроків їм наголошували, що урожай належить не поміщикам, а державі і заборона

збору урожаю машинами загрожує голодом армії та населенню. Сільський комітет села Дзелінчани Проскурівського повіту на Поділлі фактично самоуправно взяв до своїх рук господарство поміщицької економії. Комітети усували лісову варту, забороняли вивіз дров, навіть на працюючі цукрові заводи. Самочинно ухвалювали постанови про посів озимих на цукрових плантаціях. Селянам пояснювали, що їх дії не лише не правомочні, але й є прямим опором владі Тимчасового уряду [10, спр.44, арк.47, 52, 56, 93, 248; спр.39, арк.405зв.; 8, спр.15, арк.99].

Через те, що на місцях масово виникали конфлікти та безпорядки на аграрному ґрунті, членам волосних та сільських комітетів розіслано попередження про їх персональну відповідальність, як посадових осіб, за порушення законів перед судом.

Для полагодження конфліктних ситуацій на селі владні структури вживали заходів. Так, Проскурівський повітовий виконавчий комітет на Поділлі посилав своїх депутатів, щоб розрядити та владнати ситуацію на місцях. Однак, до посланців з повіту селяни ставились недоброзичливо, не бажаючи, щоб міські жителі втручались у їх справи. Щоб становище не вийшло з під контроль вирішено було об'єднати зусилля усіх організацій, що постали в повіті після революції. На спільному засіданні 6 червня 1917р. Ради солдатських, робітничих і селянських депутатів, повітової Ради громадських організацій, “Просвіти” та ін. вирішено створити агітаційну комісію для пропаганди на місцях необхідності “сильної революційної організації, як істинної захисниці інтересів народу”. Надалі, 12 липня 1917 р., на засіданні Проскурівського виконавчого комітету знову обговорювалось питання щодо вжиття заходів по припиненню насильства та самоуправства на місцях [8, спр.12, арк.68; спр.3, арк.174; спр.5, арк.31].

Одразу після усунення старих органів влади різко почала зростати кількість самочинних дій, вчинених селянами та сільськими самоврядуваннями, передусім проти землевласників та їх майна. У червні 1917 р. у пресі розповсюджено відозву Тимчасового уряду до волосних комітетів та “всіх громадян волостей”, у якій закликалось не чинити насильств і зазначалось, що майно та земля поміщиків є народним надбанням і право розпоряджатися ними мають лише всенародні Установчі Збори.

На ескалацію беззаконня на місцях органи влади Полтавщини відреагували відозвою “До волосних комітетів Полтавського повіту”. Згадані комітети закликалось “виявити себе авторитетними органами революційної влади”, взяти на себе обов'язок навести порядок у громадському та економічному житті села. Констатувалось, що волосні та сільські комітети часто виносять постанови, які суперечать розпорядженням вищих органів революційної влади, що призводить до непорозумінь. Комітети байдуже дивляться на поширення самовільних протизаконних дій селян, що загрожує небезпекою суспільному спокою. Застерігалось, щоб волосні комітети, виносячи постанови з важливих для населення даної місцевості питань, обов'язково контактували з Полтавським повітовим громадським комітетом та повітовим комісаром [6].

Волосні та сільські комітети не могли стати конструктивним чинником наведення порядку, оскільки обрані селянами, вони були спрямовані на втілення та підтримку селянських інтересів, а не інтересів держави та суспільства.

Майже повсюдно сільські органи влади потерпали від відсутності освічених і підготовлених до роботи кадрів. У деяких селах серед обраних у нову владу не було людей, які б розумілися на діловодстві. Важко було знайти службовця, який би привів справи до порядку. Відтак, доводилось просити військові органи, щоб для ведення діловодства у сільських самоврядуваннях залишали солдат.

У регіонах вживались заходи для підвищення освітнього рівня сільських посадових осіб та агітаторів. Так, для 5 повітів Чернігівської губернії 15 червня організовано курси, на які запрошувались члени волосних комітетів. Однак переважна більшість проігнорувала цей захід, і замість очікуваних 200 осіб прибуло лише 45 [8, спр.9, арк.32; 13].

Вже влітку 1917 р. стало помітно основні вади нижчих владних структур, сформованих селянами. Так, 1 липня 1917 р. Подільський губернський виконавчий комітет констатував, що у деяких місцевостях сільські, волосні та повітові виконавчі комітети діють не на належному рівні, часто переобираються, що викликає нарікання населення. Рекомендувалось обрати на місцях виконавчі комітети з 6 осіб, які б користувались довір'ям народу, щоб вони працювали на постійній основі, втілювали владні функції та підтримували порядок. Зазначалось, що потрібно припинити практику частих перевиборів комітетів без особливих причин. Значення цих виконавчих комітетів особливо зростало у зв'язку з майбутніми виборами до земств, які повинні стати основними органами влади на місцях.

Чим далі, населення все більш ігнорувало ними ж обрані органи влади, а місцеві самоврядування часто не розуміли сфери своєї компетенції у революційних умовах. Так, Тарнорудський сільський комітет Подільської губернії просив у Проскурівського повітвиконкому вислати інструкції щодо кола повноважень сільського комітету, оскільки більшість його постанов не виконуються. Тут слід розуміти, що не виконувались передусім постанови, спрямовані на дотримання порядку та виконання обов'язків перед державою, так як постанови (часто незаконні), спрямовані на втілення селянських інтересів, беззастережно виконувались. Оскільки подібні випадки стали загальною тенденцією, голова Проскурівської повітової Ради громадських організацій Полозов задавав на засіданні риторичне запитання: “Яка влада повинна висуватись сільським населенням, яка б могла підпорядкувати собі останнє?” [8, спр.3, арк.169зв.; спр.14, арк.30; спр.12, арк.71].

До революції сільська влада, обрана на сході під бюрократичним контролем, розглядалась царським урядом передусім як інституція, що діє в інтересах держави, як інструмент для збору податків, набору рекрутів, підтримки правопорядку тощо. Тимчасовий уряд також хотів використати самоврядування, як державні органи на селі, для виконання фактично тих самих функцій. Однак в умовах свободи, вільних виборів і відсутності адміністративного тиску, селяни обирали такі органи самоврядування, які представляли передусім їх інтереси, часто на противагу державним. Гасла свободи, справедливості, рівності, кинуті революцією, селяни сприймали мало до того часу, поки відчули нездатність державної влади провадити репресії, здійснювати примус. Відтак кинулись втілювати ці гасла в життя так, як вони їх розуміли. Почала реалізовуватися вікова селянська мрія про “волю”, тобто життя сільської громади, як самодостатньої одиниці, без державно-

адміністративних наказів та регламентації, опіки бюрократії, насильства поліції. Сільські громади через сходи почали утверджувати свою волю – обирати виконавчі комітети, міліцію, вершити суд, регулювати місцеві соціально-економічні відносини. Село відчувало реальну владу на місцях, реалізовувало свої інтереси, часто ігноруючи інтереси суспільства та держави і сповзало у вир анархії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вестник Полтавского губернского общественного комитета. – 1917. – 2 червня.
2. История государства и права Украинской ССР: в 3 т. Т.1: История общественно-политического строя и права на Украине (с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции) / Б.М. Бабий, В.Д. Гончаренко, И.А. Греков, др., Институт государства и права АН УССР. – К. : Наукова думка, 1987. – 315 с.
3. История Украинской ССР: в 10-ти т. Т. 6: Великая Октябрьская социалистическая революция и гражданская война на Украине (1917-1920) / ред. Н. И. Супруненко. – К. : Наукова думка, 1984. – 655 с.
4. Кабытов П.С. Русское крестьянство: этапы духовного освобождения / П.С. Кабытов, В.А. Козлов, Б.Г. Литвак – М.: «Мысль», 1988. – 237 с.
5. Полівець М.С. Представницькі органи народовладдя: перші кроки (березень – липень 1917р.) / М.С. Полівець. – Дніпропетровськ, 1998. – 261 с.
6. Селянська Спілка. – 1917. – 17 серпня.
7. Хміль І. Організації селянства України у період підготовки і проведення соціалістичної революції / І. Хміль // Укр. іст. журн.. – 1982. – №11. – С. 50-60.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1116. – Оп.1.
9. ЦДАВО України. – Ф.1327. – Оп.1.
10. ЦДАВО України. – Ф.1792. – Оп.1.
11. ЦДАВО України. – Ф.1677. – Оп.1.
12. ЦДАВО України. – Ф.1934. Оп.1.
13. Черниговская земская газета. – 1917. – 23 червня.
14. Яновський В. З історії місцевого управління на селі після лютневої революції 1917 р. / В. Яновський // Праці комісії для виучування звичаєвого права України. – К, 1928. – Вип.3. – С. 99-106.

Резюме

В статті через призму народних мировоззренческих установок делается попытка осветить процесс создания и деятельности крестьянских самоуправлений в Украине после Февральской революции 1917 г.

Ключевые слова: самоуправление, украинское село, революция, власть, мировоззрение

УДК 94(477.43/47)"1917/1918" : 37

Олександр Завальнюк
(м. Кам'янець-Подільський)

ПОДІЛЬСЬКЕ ЗЕМСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ І ОСВІТНІ РЕФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ПІДТРИМКА ЗАРАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВОЮ (1917-1918 рр.)

Досліджується діяльність подільського земського самоврядування щодо реалізації освітніх реформ Української Центральної Ради, спрямованих на творення в регіоні національної загальноосвітньої і вищої школи.

Ключові слова: Подільська губерньська народна управа, Подільські губерньські земські (народні) збори, повітове земство, загальноосвітня школа, державний український університет.

Децентралізація державної влади і передача великого пакету повноважень територіальним громадам сучасної України актуалізує накопичений упродовж тривалого періоду досвід взаємодії центру і органів місцевого самоврядування у вирішенні важливих соціально-економічних, культурно-освітніх та інших проблем, які стосуються як регіонів зокрема, так і держави загалом.

У цьому контексті заслуговує на увагу ще недостатньо з'ясоване істориками і краєзнавцями питання про діяльність земського самоврядування Подільського краю щодо реформування освітньої галузі на засадах національної школи, яке проводилося українською державою і місцевим самоврядуванням в добу Центральної Ради (ЦР).

Перемога лютневої революції в Росії серйозно активізувала український національно-визвольний рух, складовою частиною якого були, зокрема, вимоги передової частини спільноти мати свою омріяну, рідну школу, що, на її переконання, відкривало широкий шлях до росту національної свідомості, піднесення вже у близькій перспективі культурного рівня українців, розкриття їх творчого потенціалу, а зрештою, європейського прориву. На багатьох громадських зібраннях, у рішеннях партійних осередків і груп ухвалювалися рішення про необхідність, як одного із першочергових і невідкладних кроків революційного оновлення Наддніпрянської України, повної українізації її освітньої системи – від нижчої до вищої школи. В україномовній пресі, яка звільнилася від імперської цензури і реально вийшла на шлях свободи друкованого слова, лунали заклики до негайного творення української школи. Проте, попри велику чисельність таких фактів, у людей, які вирішили до кінця зламати самодержавні пута і вивести українців на широкий простір цивілізаційного розвитку, спочатку не було ясності щодо масштабів цієї роботи і механізму її проведення. Це стосувалося практично всіх – як загальнонаціонального проводу, який був зайнятий переважно налагодженням відносин з новою російською владою, так і відносно слабших губерньських, повітових та інших українських чинників.

Щодо розуміння спільнотою складових освітньої реформи велике значення мав проведений у Києві 6-8 квітня 1917 р. Перший всеукраїнський учительський з'їзд. На цьому форумі, який відбувався під егідою ЦР, вперше вільно, у національному дусі відбулися дискусії щодо характеру майбутньої школи, шляхів здійснення українізації освіти як головного завдання реформування тощо. У підсумку було прийнято низку постанов, які стали базою для переведення перебудови шкільної системи на український лад. Зокрема, в ухвалі секції нижчої школи наголошувалося, що “українізацію однокласних початкових шкіл необхідно проводити з початку нового [1917-1918-го. – Авт.] навчального року”, а щодо вищих початкових шкіл (ВПШ) пропонувалося не поспішати. У двокласних сільських школах з осені 1917 р. передбачалося перевести на українську мову навчання лише перший клас. У третьому мали запровадити вивчення українознавчих предметів (української мови і літератури, історії і географії

України). Делегати, об'єднані у секцію середньої школи, наполягали, щоб держава взяла на себе видатки із відкриття нових гімназій та інших типів середніх навчальних закладів, які мали запрацювати у великих містах, де був переважаючий відсоток зрусифікованого населення. Що ж до тих шкіл, які знаходилися у населених пунктах, де переважали україномовні мешканці, то, на думку делегатів, їх належало українізувати. Перехід на викладання українською мовою у всіх середніх школах планувався лише через два роки. Крім того, допускали існування паралельних (російських і українських) класів у тих закладах, де склалися відповідні умови. Більш детальних настанов щодо українізації загальноосвітньої шкільної системи з'їзд не виробив, висловившись за потребу люстрації тих чиновників, які “перешкоджали справі народної просвіти” [1, с.71].

На Поділлі до вирішення проблеми українізації взялися ще у березні 1917 р. Губернська земська управа, під впливом революції, ухвалила перейти з осені того ж року на навчання в народних школах українською мовою, а в учительських семінаріях розпочати вивчення української мови, історії і географії України. Для легітимності цього рішення його необхідно було підтвердити на губернських земських зборах, які відбулися у квітні 1917 р. Несподіванки не сталося, і подільське земське самоврядування взяло курс на навчання дітей у школах регіону рідною мовою з початку 1917-1918 навчального року. Завідувачем шкільного відділу земської управи обрали В.К.Приходька. Новому складу цієї управлінської структури доручили для належної підготовки учителів до впровадження української мови і освіти в початкову школу провести спочатку низку літніх педагогічних курсів з української мови, педагогіки тощо у Балті, Вінниці і Кам'янці-Подільському, а з осені того ж року запровадити в учительських семінаріях краю вивчення майбутніми сіячами знань української мови і літератури, історії України, а весь процес навчання зробити повністю україномовним [2, с.7], [3, с.263].

Зміни в освітньому житті краю підтримали окремі повітові земства, на чолі яких стояли національно свідомі діячі. Так, з подачі українського письменника Д.В.Мартовича, учителя за фахом М.О.Левицького, а також літератора і журналіста В.С.Дудича (всі троє були активними учасниками громадського і кооперативного руху в регіоні) XII Вінницькі повітові земські збори, що відбулися 4 квітня 1917 р., ухвалили рішення про викладання в школах повіту “материнською мовою” та поновлення складу шкільної комісії членами “Просвіти”. Управі доручили зайнятися вирішенням питання про забезпечення закладів освіти україномовними підручниками, а влітку провести у Вінниці курси для учителів чотирьох повітів – Вінницького, Літинського, Могилівського і Ямпільського, погодивши з губернською і відповідними повітовими земськими управами питання про спільне фінансування цього заходу [4, с.27], [5, с.107].

Рішення, ухвалені всеукраїнським учительським з'їздом і Подільським земським зібранням, потребували осмислення і підтримки у педагогічному середовищі, яке представляли учителі як нижчих і вищих початкових, так і різнотипних середніх навчальних закладів. У зв'язку з цим керівники земських структур скликали на 27-28 травня 1917 р. у Вінниці губернський з'їзд учительських делегатів. Представники педагогічної громадськості загалом

підтримали курс на побудову нової української школи, утім при цьому висловили стурбованість відсутністю “одностайности і планомірности” у підходах до українізації закладів освіти та відповідної навчальної літератури, запропонували ЦР створити в Україні Міністерство народної освіти, а на місцях – підлеглі йому органи з метою, “об’єднати справу українізації школи і, потім, для провадження сеї школи”. Також делегати висловилися за створення всеукраїнського фонду (кошти держави, земства, “Просвіт” тощо) для фінансування підготовки і друку україномовних шкільних підручників [6, с.345-346]. Як видно, делегати, попри вболівання за справу реформування школи і готовність вирішувати відповідні актуальні завдання, не взяли на себе жодних конкретних зобов’язань, які б рухали уперед справу творення нової української школи в регіоні. На жаль, вони також не взялися за об’єднання педагогічної громадськості краю навколо задекларованих ідей, що засвідчувало про відсутність на той час в губернії зрілого національно-педагогічного руху.

Після прийняття у червні I Універсалу Центральної Ради і утворення Генерального секретаріату та Генерального секретарства освіти (ГСО) – українських владних органів – процес підготовки навчальних закладів до українізації набув більш чітких рис. З’ясувавши, що у цій справі “не ведеться відповідної інтенсивної роботи” і що у цьому руслі “далеко не всі педагогічні сили об’єднались”, ГСО проголосило своїм найближчим завданням перехід на викладання в школах українською мовою з початку нового навчального року [7, с.37]. Це дало поштовх до виконання раніш прийнятих місцевими органами рішень, зокрема, щодо проведення учительських курсів, де конкретно ставили питання про механізм навчання учнів материнською мовою. На Поділлі цю роботу організував шкільний відділ губернської земської управи. Курси відбулися на Кам’янецьчині, Могилівщині, Балтщині, Брацлавщині, Проскурівщині, Вінниччині і Літинщині, тобто охопили більшість повітів [8, с.50]. Як згадував В.К.Приходько, курси, у яких повинні були взяти участь, враховуючи і педагогів середніх шкіл, до 3000 осіб (насправді кількість слухачів виявилася значно меншою), були розраховані на 6-7 тижнів. За цей час слухачів вчили читати і писати українською мовою; подавали термінологію, якою раніше не володіли, а також виховували у національно-патріотичному дусі: знайомили з українською історією та літературою, різними аспектами національного суспільно-політичного руху тощо. Мемуарист наголошував, що усі курси “майже всюди закінчувались серед дружньої атмосфери патріотичними промовами, деклямаціями поезій Шевченка та Олеся і співом національного гімну. Учителство роз’їжджалось, зачерпнувши усе найбільш потрібне з українства та психологічно підготоване для нової, національної української школи”. Щоправда, у тому ж джерелі зауважувалось, що за нетривалі літні курси було неможливо забезпечити повне опанування учителями української мови, літератури, історії та нової термінології. Тож цю роботу треба було продовжувати у майбутньому [9, с.198, 203].

Для подальшої громадсько-політичної і професійної мобілізації учительства навколо ідеї творення національної школи і формулювання найближчих освітянських завдань було скликано II Всеукраїнський учительський (педагогічний) з’їзд. Більш як 700 делегатів упродовж 10-12 серпня 1917 р. у Києві обговорювали

різні аспекти національно-освітнього життя. В одній із постанов цього форуму, присвяченій українізації освіти, наголошувалось, що з 1 вересня 1917 р. у всіх класах нижчої початкової школи навчання повинно проводитись українською мовою, а щодо вищої початкової і середньої шкіл та учительських інститутів і семінарій, то їх мали українізувати відповідно до рішень попереднього учительського форуму, тобто у наступні навчальні роки [10, с.13-14]. Конкретних завдань земському самоврядуванню не адресувалось.

Після цього подільське земство, яке тісно співпрацювало з просвітними організаціями і педагогічною громадськістю регіону, посилило роботу із реформування освітньої галузі, зокрема щодо заснування українських шкіл різних типів. За офіційною статистикою, до кінця 1917 р. таким чином вдалося відкрити всього 8 українських середніх шкіл, у т.ч. 5 гімназій [11, с.20], [7, с.100], що дало підстави стверджувати про спроможність місцевої української спільноти творити найскладнішу ланку загальноосвітньої школи. За спостереженням В.К.Приходька “в цих нових гімназіях зосереджувалися учителі – свідомі українці, склад учнів був переважно селянський і тут ніяких труднощів не було: українська середня школа виростала органічно, спокійно і поступово від першої “кляси” і вище” [9, с.281]. На жаль, старі заклади (а їх була переважна більшість) певний час залишались поза українізацією. До травня 1918 р. різні українські організації, підтримані губернським і повітовими земствами, порушили питання про відкриття у новому навчальному році ще 5 українських гімназій [8, с.69]. Але такими темпами реформувати всю середню школу за короткий час було неможливо. Для цього треба було мати більш чисельні, добре підготовлені педагогічні кадри, спроможні забезпечити на належному рівні україномовне навчання з усіх шкільних дисциплін. Тож робота у цьому напрямку мала бути продовжена у наступні роки.

Набагато успішніше відбувалося реформування початкової освіти, якою в основному опікувалися земські органи. До кінця 1917 р., як уже встановили дослідники, було українізовано 37 нижчих початкових шкіл (НПШ) [12, с.12], а також 34 ВПШ, які давали неповну середню освіту [13, с.61-62]. Через різні причини до українізації шкіл зовсім не приступили лише в одному повіті, розпочали у 8, а у трьох – Ольгопільському, Гайсинському і Ушицькому, де справу поставили найкраще, її зуміли завершити до нового, 1918-го, року [8, с.148]. Проте навіть у “повітах-лідерах” цю роботу провели не так якісно і повно, як задумувалось. Наведені цифри, очевидно, потребують уточнення і відповідного пояснення. Так, М.М.Собчинська, встановивши для 1917 р. кількість українізованих в регіоні НПШ, разом з тим ввела у науковий обіг показник чисельності нових нижчих початкових шкіл – 30, які “вперше відкрили двері для малят” Поділля у 1917-1918 навчальному році [14, с.121]. При цьому не зазначено, чи всі ці школи були українськими, чи якась частина з них обслуговувала дітей національних меншин, адже у той час, за свідченням джерел, лише у губернському центрі відкрилися 3 польські і 4 єврейські навчальні заклади [15].

За І.Г.Передерій, українізовані в Подільському регіоні 34 ВПШ (в основному частково, через запровадження предметів українознавства) стосуються не кінця 1917-го календарного, а 1917-1918 навчального року [8, с.62-63]. Разом з тим дослідниця, використовуючи архівні джерела, стверджує, що упродовж того ж

періоду в губернії було відкрито 22 вищих початкових шкіл [8, с.61]. У цьому зв'язку незрозуміло, чи є наведена цифра складовою раніш зазначеної (34 ВПШ), чи стосується вона виключно українського сегменту мережі, чи враховує також і національні школи. Без диференціації підсумкових даних на конкретні навчальні заклади прояснити це питання буде важко, хоча на рівні ГСО і Міністерства освіти УНР не збереглися назви усіх українізованих шкіл регіону (там послуговувалися зведеними даними від губернського комісара освіти). Поки що точно не встановлено кількість подільських шкіл, українізованих завдяки земському самоврядуванню.

Україномовне навчання потребувало нових підручників і посібників для усіх класів. Цю роботу активно проводили на загальноукраїнському рівні (упродовж літа 1917 – перших місяців 1918 рр. українські видавництва видали 160 назв навчальної літератури для нової школи) [8, с.73]. Певна частка їх надійшла і до подільського регіону, утім дефіцит підручників був дуже великий. Земства змушені були частково взятися і за видавничу справу. Так, у невеличкій міській приватній друкарні, яка належала Пойлішеру, вінницька міська “Просвіта” зуміла до початку 1917-1918 навчального року видати українською літературною мовою “Закон Божий” (у двох частинах, відповідно 118 с. і 103 с.) священника Є.Семака з Буковини, для чотирьох класів початкової школи. Редактором цього видання став випускник Подільської духовної семінарії, співробітник губернської земської управи Ф.Шумлянський. Він зумів адаптувати авторський текст до вимог наддніпрянського правопису. Усі народні школи регіону безкоштовно отримали цю книгу [9, с.206].

У тій же друкарні шкільний відділ Подільського губернського земства розмістив замовлення на видання першої частини збірки казок і оповідань для читання у 2 і 3 класах, яке незабаром було виконано [16]. Значно більший доробок у забезпечення школи новою літературою зробили місцеві просвітяни і представники міського самоврядування (загалом майже 10 найменувань). Звісно, що такий доробок у заповнення прогалини із забезпечення загальноосвітньої школи регіону навчальною і методичною літературою був менш, ніж скромним. Це було пов'язано не лише із слабкими матеріально-фінансовими можливостями земства і “Просвіти”, а й відсутністю в регіоні знаних українських науковців, методистів, досвідчених педагогів, які могли взяти на себе підготовку відповідних текстів.

Земське самоврядування не стояло осторонь творення української вищої школи. З ініціативи просвітян, земців, думських діячів краю Комісія із заснування мережі українських вищих шкіл, створена на базі Київського народного українського університету, після детального вивчення їх звернення включила навесні 1918 р. до плану університетського будівництва в Україні заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ), як пріоритетне завдання [17, с.75]. Державний центр погодився, що заклад відкриють тоді, коли під нього виділять приміщення, земельну ділянку і фінансову підтримку на господарські цілі. Основні зусилля із реалізації цього проекту взяла на себе міська дума Кам'янця-Подільського. Утім коштів у неї дуже бракувало. Тож земці-патріоти вирішили залучити до вирішення цієї проблеми губернське земство. 22-26 квітня 1918 р. у Вінниці відбулося Перше Подільське народне зібрання, до порядку

денного було включено питання про допомогу К-ПДУУ. Після змістовної доповіді голови губернської народної управи В.К.Приходька гласні цього повноважного форуму прийняли таку ухвалу: 1.Подільська губернська народна рада гаряче вітає заходи МНО УНР в справі заснування Кам'янець-Подільського державного університету і обіцяє сприяти йому. 2.Асигнувати в розпорядження Міносвіти на потреби зазначеного університету 1 млн крб. 3.Кошти виплачувати частинами: у 1918 р. – 200 тис. крб., 1919-1920 рр. – 800 тис. крб. [18], [19, с.72]. На думку В.К.Приходька, в морально-політичному значенні ця ухвала мала вирішальне значення, адже, озброївшись нею, як і ухвалою міської думи, подільська делегація подалася до Міносвіти з вельми вагомими формальними аргументами (подібних на той час не могли представити інші регіони) [20, с.17]. Ухвала губернського самоврядування асигнувати 1 млн крб. на потреби К-ПДУУ мала для української влади більше значення, ніж ухвала Кам'янець-Подільської міської думи про позику державі на таку ж суму, адже ці кошти спрямовувалися на різні університетські потреби і не підлягали повергненню до земського бюджету. По суті, вони були допомогою-інвестицією у проект, реалізація якого затягнулася до серпня 1918 р.

Отже, започатковані Українською Центральною Радою освітні реформи знайшли серйозну підтримку на Поділлі. Одним із рушіїв будівництва української школи на національних засадах, яке відбувалося у складних умовах життя молодій нації, стало місцеве земство. За його активного сприяння уперше в регіоні запрацювали майже десяток українських середніх і понад 70 початкових навчальних закладів, які навчали дітей українознавства, широко використовували у шкільному житті українську мову. Це був початок творення нової освітньої сфери. Губернська і повітові земські управи, маючи мізерні бюджети, але спираючись на волю народного представництва, спрямували свою організаційну роботу на забезпечення шкіл в міру можливостей матеріально-технічною базою, кадровим персоналом, зайнялися організацією його науково-методичної підготовки до роботи відповідно до нових навчально-виховних завдань, хоча для загального реформування освітньої мережі у них серйозно бракувало ресурсу. Земці взяли участь у матеріальній підтримці проекту із заснування у Кам'янці-Подільському державного українського університету, що засвідчило їх глибоке усвідомлення ролі вишів у активізації національно-культурного відродження країни загалом і регіону, зокрема.

Взагалі діяльність подільського земства щодо творення української школи навесні 1917 – навесні 1918 рр. потребує дальшого дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920 рр.) / Г.Васькович. – К.: Укр. вільний ун-т, 1996. – 360 с.
- 2.Лозовий В.С. Поділля в добу Центральної Ради: історичний нарис / В.С.Лозовий. – Кам'янець-Подільський, 1999. – 28 с.
- 3.Пашенко О. Матеріали до життєпису / О.Пашенко; упоряд., авт. передм. В.Адамський. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. – 469 с.: іл.
- 4.Стецюк В.Б. Культурно-просвітня діяльність земств Поділля у 1917-1920 рр. / В.Б.Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т.6. – С.26-39.

5. Логінов О.В. Вінниця у 1917 році: революція у провінційному місті / О.В.Логінов, Л.І.Семенко. – Вінниця, 2009. – 272 с.
6. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / [Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін.]. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
7. Завальнюк О.М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920): історичний нарис / О.М.Завальнюк, Ю.В.Телячий. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2001. – 212 с.
8. Передерій І.Г. Розбудова національної системи освіти в Україні за доби Центральної Ради: історичний аспект: монографія / І.Г.Передерій. – Полтава: Вид-во Полт. НТУ, 2009. – 160 с.
9. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади / В.Приходько. – Вінниця: ТОВ „Консоль”, 2011. – Ч.ІІ. – 416 с.
10. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Г.Ващенко. – Мюнхен, 1957. – 310 с.
11. Освіта. – Кам'янець-Подільський, 1919. – №5. – 28 с.
12. Собчинська М.М. Становлення і розвиток шкільництва і педагогічної думки в Українській Народній Республіці (1917-1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / М.М.Собчинська. – К.: Укр. пед. ун-т ім. М.Драгоманова, 1995. – 24 с.
13. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М.Г.Кукурудзяк, М.М.Собчинська. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. – 176 с.
14. Собчинська М.М. Розвиток початкової школи на Поділлі (1917-1920 рр.) / М.М.Собчинська // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 1998. – Т.1. – С.119-126.
15. Держархів Хмельницької обл., ф.249, оп.3, спр.174, арк.163.
16. Збірка казок і оповідань для читання в школі (рік 2-й та 3-й) / пер. з рос. – Вінниця: Нова друк. Пойлішера, 1917. – Ч.1. – 40 с.
17. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-19 рр. / С.Постернак. – К.: Печатня видавн. тов.-ва „Друкар”, 1920. – 128 с.
18. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-206, оп.1, спр.1, арк.40.
19. Доклади Подільської Губерніальної Народньої Управи Губерніальній Народній Раді Першого чергового народнього зібрання. По народній освіті. Сесія з 22 по 26 квітня 1918 року. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня Поділ. губ. правління, 1918. – 119 с.
20. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі: відбитка з “Нашої культури” 1935-1936 рр. / В.Приходько. – Варшава: Друкарня синодальна, 1936. – 60 с.

Резюме

Исследуется деятельность подольского земского самоуправления относительно реализации образовательных реформ Украинского Центрального Совета, направленных на создание в регионе национальной общеобразовательной и высшей школы.

Ключевые слова: Подольская губернская народная управа, Подольские губернские земские (народные) собрания, повітове земство, общеобразовательная школа, государственный украинский университет.

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ПРОСКУРОВІ В 1917 Р.

Оглядом розглянуто процеси трансформації, створення та функціонування місцевих органів влади у місті Проскуріві Подільської губернії у 1917 р.

Ключові слова: самоврядування, міська управа, Рада робітничих і солдатських депутатів, Комітет об'єднаних громадських організацій, Українська національно-демократична революція 1917-1920 рр., Проскурів, Поділля.

Українська національно-демократична революція 1917-1920 рр. цікава для істориків не лише в її проявах у масштабах держави, але й на регіональному рівні. Особливу увагу привертає діяльність місцевих органів влади, постаті посадовців та їх рішення. Розглянемо деякі аспекти трансформації, створення та функціонування органів місцевої влади у початковий рік революції (1917-й) в одному із повітових центрів Подільської губернії – місті Проскуріві.

Напередодні подій 1917 р. Проскурів мав 40 тисяч населення (з них 51,5% – іудеї, 27,6% – православні, 19,9% – католики), був важливим транспортним вузлом (дві залізничні станції та паровозне депо Гречани) та військово-стратегічним пунктом (дислокувались два полки та артилерійська бригада, розміщувались штаби дивізійного рівня), мав розвинуту торгівлю (велика гуртова хлібна, соляна та ін. торгівля) та ремісниче-промислове виробництво (серед найбільших підприємств – цукровий завод, два чавуноливарних і механічних заводи, броварня, цегельно-черепичний і кахельний завод, тютюнова фабрика, парові млини). У місті розміщувались повітові урядові установи, діяло ряд середніх навчальних закладів (реальне і комерційне училища, жіноча гімназія) [3, с. 35-37]. Отже типове повітове місто того часу, хіба що з доволі великим військовим гарнізоном, що пояснювалось географічним розташуванням неподалік від державного кордону. Цей фактор наклав відбиток на соціально-економічне життя міста, коли почалась Перша світова війна 1914 р. й Проскурів опинився у прифронтовій смузі. Крім військових частин, у місті з'явилась велика кількість шпиталів, тилових установ, військових складів. До того ж, були введені певні адміністративні обмеження у громадське життя.

З початку 1917 р. Російська імперія погрузла у вирій надскладних соціально-політичних процесів, віддзеркаленням яких стали події, що відбувались як на українських землях, так й в Проскуріві. Згадаємо головні з них.

Після Лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд Росії ліквідував органи царської влади. Зокрема, замість повітових справників були призначені повітові комісари. Проскурівським комісаром Тимчасового уряду на початку березня 1917 р. став колишній повітовий справник Шестаков. А от, законодавча та виконавча влада у місті залишалась в руках міської думи, яка виходячи із суспільно-політичних змін провела перевибори міської управи та голови. Міським головою навесні 1917 р. обрали Миколу Вікентійовича Сікору – поважну в місті людину,

поміркованого ліберала, який з 1904 р. регулярно обирався гласним Проскурівської міської думи (див. Додаток).

Пролетаріат та солдати гарнізону були не задоволені такими незначними змінами у владних структурах, отож зорганізували свій орган місцевого самоврядування: 10 березня у приміщенні реального училища відбулися збори представників від підприємств, гарнізону та ремісничих організацій, на яких було створено Раду робітничих і солдатських депутатів, яку очолив військовослужбовець Зотенко. Серед 153 обраних депутатів більшість була меншовиків та есерів. Фракція більшовиків складала 3 чоловіки [2, с. 4].

Представники інтелігенції та дрібної буржуазії міста теж не бажали стояти осторонь суспільно-політичних змін, отож у середині березня 1917 р. створили Комітет об'єднаних громадських організацій [8]. Очолив його лікар Сергій Миколайович Полозов (див. Додаток).

Отож, навесні 1917 р. у Проскурові постали три органи самоврядування: Комітет об'єднаних громадських організацій, Міська Управа та Рада робітничих і солдатських депутатів. Більш потужним, прогресивним та організованим був Комітет об'єднаних громадських організацій, за ініціативою якого із представників вище названих трьох сил був сформований Загальний Комітет громадських організацій. Перше його засідання відбулось 22 березня 1917 р. На ньому було обрано Голову виконкому Загального Комітету – їм став згаданий вище С. Полозов, а також обрано по 10 представників від Комітету об'єднаних громадських організацій та Ради робітничих і солдатських для поповнення складу міської думи [8].

Літо 1917 р. було насичене кризовими явищами соціально-економічного плану, що відбувались під впливом негараздів на фронті. Восени криза ще більше загострилась, особливо після політичних змін у державі.

26-27 жовтня 1917 р. на звістку про більшовицьку революцію в Петрограді та повалення Тимчасового уряду, в Україні Центральна Рада оголосила про перехід влади в її руки. З цього часу губернські і повітові комісари підкорялися й призначалися Генеральним секретаріатом Центральної Ради УНР. Обов'язки Проскурівського повітового комісара виконував колишній голова Проскурівської земської управи Сергій Іванович Кисельов (див. Додаток). Одночасно, поживляється український політичний вплив в діяльності міського Комітету об'єднаних громадських організацій. А от Рада робітничих і солдатських депутатів пішла напрямком більшовизації. 28-30 жовтня відбулися перевибори Ради робітничих і солдатських депутатів – під впливом єврейських партій (Бунд, єврейська соцпартія та ін.) та солдат гарнізону, які підтримали більшовиків, нова Проскурівська рада стає більшовицькою. Аби мати вплив на процеси у місті, Проскурівська Рада робітничих і солдатських депутатів підтримала рішення Надзвичайного з'їзду Подільської залізниці про створення загонів Червоної гвардії. Згідно цього рішення на базі Гречанської міліції організовано загін Гречанської Червоної гвардії (у ньому було близько 100 чоловік, на озброєнні 8 кулеметів, 2 гармати) [2, с. 12].

Проте, з поступовим відходом військових із Проскурова (листопад-грудень), Рада втратила свою вагу, а наприкінці січня 1918 р. взагалі припинила існування.

Тим часом, українські та близькі до них сили стали консолідуватись навколо Центральної Ради УНР. 17 грудня 1917 р. було оголошено в № 27 „Известиях Подольського округу по делам о выборах” списки кандидатів до Центральної Ради УНР. Від Проскурова були обрані представники, які поїхали до Києва. За списком Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) з селянською спілкою пройшов Трохим Верхола, за списком Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), селянської спілки і українських вояків-селян Південно-Західного фронту – Кость Місевич (залізнична станція) і Іван Ящук (кооператив “Самопоміч”), за списком Єврейської соціал-демократичної робітничої партії (Поалей-Ціон) – Хаїм Грінфельд, за списком об’єднаних меншовиків – Борис Перес [8]. Серед названих прізвищ виокремимо Костя Місевича – видатного бандуриста ХХ ст. та палкого борця за незалежність України (див. Додаток).

У лютому 1918 р., виконуючи умови Брестського миру в справі військової допомоги Центральній Раді УНР у війні з більшовиками, на Україну почали просуватися війська Німеччини та Австро-Угорщини. 20 лютого австрійська армія вступила в Проскурів [1, с. 261]. У травні 1918 р., після переходу влади в Україні до Гетьмана П. Скоропадського, відбулася реформа місцевої адміністрації, що привела до мін як функціональної, так й кадрової складової органів влади [9, арк. 2].

Таким чином, розвиток подій в Проскурові у 1917 р. віддзеркалював складні події, що відбувались як в імперії, так й на українських землях. У таких умовах новостворені органи влади не зуміли показати ефективної роботи.

Додаток:

Біографії видатних діячів місцевої влади міста Проскурова 1917 р.

Сікора Микола Вікентійович народився в Проскурові у небагатій польській родині 6 грудня 1862 р. По закінченні гімназії Микола пройшов армійську службу в причорноморських степах, звідки повернувся з нареченою Домінікою, грекинею за національністю. Далі – навчання в Київському університеті Св. Володимира, робота в різних державних установах Проскурова, у 1890 р. – народження дочки Анатолії. Коли донці було всього чотири роки, від сухот померла дружина Домініка. Десять років Микола Вікентійович виховував Анатолію один, одночасно продовжуючи державну службу. У 1904 р. його вибрали гласним міської думи і доручили посаду члена міської Управи. Відзначимо, що цю посаду М. Сікора займав протягом наступних 13 років, отож чотири рази підряд обирався в міську думу і неодмінно входив до складу міської управи. Такий факт насамперед говорить про те, якою величезною повагою серед городян користувалася ця людина, яка віддавала всі сили на благо міста.

Більше того, М. Сікора займався добродійністю. Він мав власний невеликий бізнес – поруч зі своїм будинком утримував т.зв. “купальні”, й значну частину прибутку з цього закладу спрямовував на утримання безкоштовної їдальні для бідняків.

Разом з успіхом у кар’єрі налагодилося й особисте життя Миколи Вікентійовича – друга дружина (шлюб було укладено 1905 р.) родила йому сина Мечислава і доньку Ірену.

У 1916 р. М. Сікору в четвертий раз обирали у міську думу й управу, а через рік вибирали міським головою. Цю посаду Микола Вікентійович зайняв у складний час – йшла Перша світова війна, потім революційні події.

Найважчим іспитом для міського голови стали 15-16 лютого 1919 р., коли в Проскурові гайдамаки отамана Самосенко влаштували єврейський погром, у якому загинуло близько тисячі мирних жителів. У ці дні М. Сікора всіма способами намагався запобігти кривавій розправі – особисто допомагав євреям рятуватися, неодноразово зв'язувався по телеграфу з урядом і Директорією з вимогою вжити заходів до припинення погрому, скликав екстрене засідання Думи і, вичерпавши всі можливості, особисто ходив до отамана “просити милісті до євреїв”... Микола Вікентійович важко переніс потрясіння цих трагічних днів. Він, психологічно і морально подавлений, зліг у постіль – загострилася хвороба шлунка, з якої за рік розвилася злаякісна пухлина. Помер Микола Вікентійович на початку 1921 р. [6, с.136-138]

Полозов Сергій Миколайович народився 1876 р. у купецькій родині у Рославлі на Смоленщині. Батько Микола Олександрович Полозов користувався великою повагою у місті, де був щирим меценатом народної освіти – побудував дві школи і жіноче училище в сільській місцевості Смоленської губернії. Всім своїм дітям (а їх було сім) купець дав гарну освіту й більшість з них стали знаними фахівцями. Так, син Дмитро став відомим у Росії художником, молодша сестра Ніна – літературознавцем, старші сестри Ольга та Марія – лікарями. Так само, професію лікаря обрав Сергій. У 1902 р. він закінчив медичний факультет Московського університету. Того ж року, одружившись із Валентиною Сергіївною Нахімовою, переїхав на помешкання у Проскурів – місто, поблизу якого розміщувався маєток її батька. Батько дружини – Сергій Нилевич був онуком Миколи Степановича Нахімова, рідного брата знаменитого адмірала, мав юридичну освіту, жив та працював у Москві, а літо проводив у своєму маєтку – селі Гречани (тепер мікрорайон обласного центру). Молоде подружжя – Сергій та Валентина, приїхавши із Москви, оселилися у батьковому маєтку в Гречанах. Валентина Сергіївна знайшла своє покликання у благодіяльності, а Сергій Миколайович зайнявся приватною медичною практикою. Одночасно з основною медичною роботою він був відомим у місті громадським діячем. У період першої світової війни С.Полозов працював у земському союзі по організації санітарної служби Північно-Західного фронту, початку 1917 р. – у повітовому земстві. У березні 1917 р. обраний головою Комітет об'єднаних громадських організацій та головою Комітету об'єднаних громадських організацій. 15-16 лютого 1919 р., коли у Проскурові відбувся єврейський погром. Сергій Миколайович був один із трьох делегатів від міста, що у перший же день вимагав від гайдамацького отамана припинити погром. Уночі, та наступного дня, лікар вийшов на вулицю надавати допомогу пораненим і відвозив їх у лікарню. Багато євреїв знайшли порятунок у будинку Полозових. Після революції Сергій Миколайович продовжив лікарську практику та фактично виступив фундатором системі охорони здоров'я Проскурівської округи. Зокрема, він став першим завідувачем лікувальною частиною Проскурівського повітового відділу охорони здоров'я та організатором

офтальмологічного та ларінтологічного відділень міжрайонній лікарні. Помер С. Полозов 15 грудня 1937 р. [5].

Кисельов Сергій Іванович народився 13 вересня 1877 р. у містечку Чорний Острів Проскурівського повіту. Батьки – Іван Петрович Кисельов і Олександра Іванівна мали 10 дітей. За національністю Кисельови були росіянами, але сам Сергій Іванович добре володів українською мовою. Про батька С. Кисельова відомо, що його родина походила з купців, він був київським спадковим Почесним громадянином, служив землеміром при Проскурівсько-Летичівському з'їзді мирових посередників, володів маєтком Смолянка поблизу м. Чорний Острів.

Навчався С. Кисельов у Києві – спочатку у гімназії, а у 1897-1901 рр. на юридичному факультеті університету Св. Володимира. 20 вересня 1901 р. був направлений “молодшим кандидатом на посади” по судовому відомству у Кишинівський окружний суд. 28 лютого 1902 р. переведений у розпорядження голови Проскурівського з'їзду мирових суддів, де до 1906 р. виконував обов'язки “неодмінного члена” з'їздів мирових суддів Проскурівської округи, працював помічником мирового судді та періодично самостійно завідував мировими дільницями цього ж округу, був слідчим.

У період японсько-російської війни 1904-1905 рр. С. Кисельов працював у Червоному хресті, в якому були задіяні найвідоміші особистості Поділля. Під час революції 1905 р. у Петербурзі відбувся I з'їзд конституційно-демократичної партії. Це була найвпливовіша політична сила ліберального напрямку. До складу цієї партії увійшов і С. Кисельов.

2 березня 1907 р. С. Кисельова призначили на посаду Почесного мирового судді Проскурівського округу. Крім того, він виконував обов'язки члена повітової комісії по землевпорядкуванню та вів широку громадську роботу – був почесним членом Черно-Острівського сільського попечительства дитячих притулків, входив до складу Повітової опіки за дитячими притулками, був одним з опікунів Проскурівського Олексіївського реального училища та довічним членом Пашковецького сільського піклувального притулку-богодільні.

С. Кисельов мав за дружину Катерину Миколаївну Шантаріну (дочка відомого полковника, героя середньоазіатських походів). У подружжя було троє дітей. Родина володіла маєтком Пашківці (348 десятин) та Заруддя (322 десятини) у Проскурівському повіті.

У 1911 р. С. Кисельов був обраний гласним Проскурівського земства, а вже 14 травня 1912 р. його обрали на посаду голови Проскурівської земської управи. З кінця 1914 р. Проскурівське земство стараннями С. Кисельова стало видавати політичну, громадську і літературну газету “Наша земська газета”, з 1 січня 1915 р. – “Земська думка” (з 1917 р. виходила як “Свободная мысль”). Редагував видання С. Кисельов.

С. Кисельов проявив себе з найкращого боку в складних умовах прифронтового розташування Проскурівщини в роки Першої світової війни.

Суттєві зміни в кар'єрі Сергія Івановича принесла Лютнева революція 1917 р., яка повалила самодержавство. Зокрема, з другої половини 1917 р. С. Кисельов став виконувати обов'язки повітового комісара, а після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського посів посаду губерньського старости Поділля, на якій працював

13 травня – 20 листопада 1918 р. С. Кисельов прагнув проводити помірковану політичну лінію, стабілізувати суспільно-політичну ситуацію. Прикметно, що 28 червня 1918 р. прокурівські земські збори майже одногосно обрали Кисельова головою управи. Але, через загальнополітичні помилки режиму П. Скоропадського стабілізації розбурханого революцією життя краю С. Кисельову здійснити не вдалося. В час повстання Директорії УНР він не став боротися за владу. Незважаючи на це, після передачі посади представнику Директорії і виїзду з Кам'янця-Подільського, С. Кисельов був арештований отаманом В. Біденком у Проскурові. Представники Проскурівського повітового і міського самоврядувань, продовольчої управи, спілок співробітників порушили телеграфно перед вищою владою питання про звільнення Кисельова. Незважаючи на це, Кисельов вийшов на волю лише після захоплення Проскурова Червоною армією 6 квітня 1919 р. Як здібний фахівець і організатор він був призначений новою владою членом колегії повітового продовольчого комітету. Проте, така співпраця і радянською владою не врятувала від хвили потурань. Прихід Радянської влади приніс зміну соціального майнового статусу С. Кисельова: у нього було конфісковано всі маєтки, а також житло в Проскурові. Після цього С. Кисельов у 1920-х роках вимушений був переїхати до Вінниці, де провів останні роки свого життя – помер 1937 р. [4; 7].

Місевич Кость Федорович народився 7 листопада 1890 р. у селі Лезневе (нині – мікрорайон Хмельницького) Проскурівського повіту в родині адвоката Федора Місевича та Лукії Кучер. Закінчивши парафіяльну школу та Проскурівське реальне училище, хлопець здобув професію телеграфіста та отримав роботу на телеграфній станції залізничного вокзалу. Вихований патріотом рідної землі, К. Місевич, почувши звістку про створення в 1917 р. Центральної Ради та Української Народної Республіки, одразу став активним борцем за незалежну Україну. У серпні 1917 р. він як телеграфіст-залізничник сприяв генералу Павлу Скоропадському в регулюванні руху військ та створенні у Меджибожі перших українських військових частин. Того ж року К. Місевича обрали від міста Проскурова депутатом Центральної Ради, а з весни 1918 р. – призначили комісаром Подільської залізниці Української держави.

Під час однієї з поїздок до Києва, Кость випадково придбав в книгарні підручник гри на бандурі й сам інструмент. Цікаво, що з дитинства Кость не займався музикою, але мав до неї природні здібності. Він почав у вільний час займатися музичною самоосвітою, а у 1919 р. зустрів відомого сліпого подільського бандуриста Антона Митяя (розстріляного в 1921 р. більшовиками) та почав від нього вчитися кобзарського мистецтва.

В кінці 1920 р., Кость Місевич разом з армією й урядом УНР під тиском наступаючих більшовицьких військ виїхав до Західної України (тоді – територія Польщі). Оселившись у Кременці (нині – Тернопільська область), він відійшов від політики та першим почав пропагувати бандуру на Львівщині та у Волинському воєводстві. До 1939 р. він виключно займався концертною діяльністю, гастролював в Галичині, виступав в Польщі і навіть в Німеччині, сприяючи цим поширенню кобзарського мистецтва. У 1920-х роках навколо К. Місевича з'явилася група людей, які зацікавилися грою на бандурі, й стали визначними бандуристами – В. Ємець, Д. Гонта, Д. Щербина, М. Теліга, В. Шуль, І. Богачик. Крім гри на

бандурі, Кость був відомий як неперевершений майстер з виготовлення цього інструмента. На діатонічних бандурах, які були зроблені по конструкції К. Місевича, грали в ті роки більшість українських бандуристів. Серед інших захоплень Костя – пасічництво. Він заснував взірцеву пасіку та виготовляв гарні вулики з українськими мережками.

Коли почалася Друга світова війна, Кость Місевич знову став у ряди активних борців за незалежну Україну. Він брав участь в з'єднаннях УПА, й був убитий німецькими окупантами в 1943 р. біля села Попівці на Тернопільщині.

Коли в радянській Україні про видатного бандуриста-подолянина забули, його ім'я вшанували в українській діаспорі в Канаді та США, де назвали на його честь Школу кобзарського мистецтва. Згадали про нашого земляка волиняни, коли в 2000 р. в Дубно Рівненської області провели перший Всеукраїнський фестиваль кобзарського мистецтва імені Костя Місевича. Цей фестиваль став традиційним [3, с. 7].

Список використаних джерел та літератури:

1. Верстюк В. Україна від найдавніших часів: хронологічний довідник / В. Верстюк, О. Дзюба, В. Репринцев. – К., 1995. – 687 с.
2. Гуменюк С. За владу Рад (1917-20). Методична розробка / С. Гуменюк – Хмельницький, 1981 – 32 с.
3. Єсюнін С.М. Місто Хмельницький: історія, події, факти / Єсюнін. – Хмельницький, 2008. – 126 с.
4. Єсюнін С. Кисельов: від “молодшого юриста” до губернського старости / С. Єсюнін // Мат. Х Поділ. іст.-краєзн. конф. – Кам'янець.-Подільський, 2000. – С. 365-372.
5. Єсюнін С. Легендарний проскурівський лікар / С. Єсюнін // Проскурівський телеграф. – 2014.– №9.
6. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси / С. Єсюнін – Хмельницький, 2008. – 160 с.
7. Кравчук О. Губернський староста Поділля С. Кисельов в спогадах голови самоврядування регіону В. Приходька (1918 р.) / О. Кравчук // Мат. XIII Поділ. іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 636-648.
8. Омелянович М. Проскурів у розрізі соціально-культурних нашарувань / М. Омелянович // Освіта Проскурівщини. Бюлетень окружної інспекції народної освіти. – 1929. – Ч.1-2-3.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.1064, оп. 1, спр. 106, арк. 2.

Резюме

Обзорно рассмотрены процессы трансформации, создания и функционирования местных органов власти, в городе Проскурове Подольской губернии в 1917 г.

Ключевые слова: самоуправление, городская управа, Совет рабочих и солдатских депутатов, Комитет объединенных общественных организаций, Украинская национально-демократическая революция, 1917-1920 гг., Проскуров, Подолие.

ДІЯЛЬНІСТЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ДУМИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ЛИСТОПАД 1917 – ГРУДЕНЬ 1918 РР.)

У статті аналізується суспільно-політична, соціально-економічна, культосвітня діяльність Кам'янець-Подільської міської думи в часи Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського.

Ключові слова: дума, управа, Центральна Рада, УНР, політичні партії та блоки, фракція, Гетьманат, Установчі збори.

Діяльність місцевих органів самоврядування у часи Українських національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. недостатньо висвітлена у сучасній українській історіографії. У даній роботі аналізується діяльність Кам'янець-Подільської міської думи, починаючи від листопада 1917 р. до кінця 1918 р. Це була перша міська дума Кам'янця-Подільського, що була обрана демократичним шляхом. Стаття написана на основі протоколів засідань Кам'янець-Подільської міської думи, які, на жаль, були втрачені для дослідників під час пожежі фондів міського архіву на початку ХХІ ст.

Міські думи в Російській імперії (виборні розпорядчі органи міського самоврядування) були засновані відповідно “Жалуваної грамоти містам” імператриці Катерини II у 1785 р. на засадах станового представництва. Населення міст поділялось на шість розрядів, кожний з яких посилав депутатів до міського зібрання. Зрозуміло, що до складу дум входили передусім представники заможних верств населення: дворяни, поміщики, багаті купці та інші. Після приєднання у 1793 р. Правобережної України до складу Російської імперії міські думи були створені і на Поділлі (в тому числі і в Кам'янці-Подільському).

У липні 1870 р. міська реформа Олександра II замість станового представництва встановила обрання строком на 4 роки гласних (членів) міської думи на основі майнового цензу. Право обирати і бути обраними отримали тільки ті особи, котрі мали певний майновий ценз та могли сплачувати податки: власники торгових і промислових установ, купці, дворяни, фінансисти та інші. Робітники, службовці, дрібні власники, які не могли сплачувати податки, не отримували виборчого права. Виконавчим органом міської думи була міська управа, яку очолював міський голова, він же одночасно і голова міської думи. Незважаючи на те, що міські думи не виражали інтереси всіх мешканців міст і перебували в залежності від центральної та губернської влади, вони багато робили для вирішення місцевих проблем: займались благоустроєм міст, розвитком системи охорони здоров'я, освіти, боротьбою з антисанітарією, епідеміями тощо.

Після Лютневої революції до влади в Російській імперії прийшов Тимчасовий уряд, який проголосив загальне виборче право. Майновий ценз для громадян був скасований. Восени 1917 р. в усіх містах Поділля відбулись вибори до місцевих

органів самоврядування. Проходили вони за пропорційною виборчою системою. Тобто політичні партії та блоки, профспілкові, виробничі організації або просто групи громадян могли висувати свої виборчі списки, за які голосували громадяни. Передвиборна агітація відбувалась майже без будь-яких перешкод з боку місцевої влади. Тобто можна стверджувати про демократичний характер виборів.

Вибори до Кам'янець-Подільської міської думи проходили на фоні гострої політичної боротьби, що розгорнулась в той час в Україні. Це певною мірою вплинуло і на їхні результати. Перше засідання новообраної на демократичній основі міської думи відбулось 25 листопада 1917 р. (8 грудня за новим стилем). До того часу вже відбувся більшовицький переворот в Петрограді, внаслідок якого до влади прийшли більшовики, та вже була проголошена Третім Універсалом Центральної Ради від 7 (20) листопада Українська Народна республіка.

Представництво політичних партій та блоків в Кам'янець-Подільській міській думі було таким. Найбільше місць отримали представники об'єднаного єврейського блоку національного самовизначення – 17 [1, арк. 1]. Така велика кількість членів цієї політичної сили в думі пояснюється тим чинником, що в цей час понад 40% жителів міста становили євреї, які природно голосували за своїх представників.

Другим за чисельністю був соціалістичний блок – 15 депутатів. В цьому блоці ми бачимо багатьох відомих людей, котрі відіграли помітну роль в історії Поділля. Варто хоча б назвати меншовика (а пізніше – більшовика) Рафаеля Саркісова, який згодом працював на керівній посаді в Подільському губкомі КП(б)У; члена РСДРП ще з 1912 р., а одночасно і активного організатора багатьох страйків та антиурядових заворушень в Кам'янці-Подільському на початку ХХ ст, Тимофія Кушелева. До блоку увійшли також кілька керівників місцевих єврейських партій „Бунд” та „Поалей Ціон”, які знаходились на соціалістичних радикальних позиціях.

У складі цієї ж фракції знаходився і відомий польський історик, член Подільського історико-археологічного товариства Олександр Прусевич. На початку ХХ ст. навчався на геологічному факультеті Московського університету, однак під впливом відомого російського вченого Василя Ключевського захопився історією. Перебуваючи на геологічній практиці в Подільській губернії він зацікавився історією, етнографією та природою краю. З 1907 по 1915 р. був головним охоронцем Кам'янець-Подільського Давньосховища (фактично – міського історичного музею), а одночасно завідував бібліотекою та фондами Товариства подільських природодослідників і любителів природи. Наслідком його пошукової роботи стала науково-популярна монографія “Кам'янець-Подільський: Історико-топографічний нарис” (Вільно, 1915 р.) [2, с. 323]. Ця праця і до сьогоднішнього дня залишається однією із найкращих з історії міста. Однак, плідна наукова діяльність не заважала Олександрові Прусевичу дотримуватись радикальних політичних поглядів і виступати під час засідання міської думи від імені партії соціалістів-революціонерів.

Третьою за чисельністю фракцією в Кам'янець-Подільській думі став Український соціалістичний блок – 11 депутатів. Блок очолювала видатна представниця українського національного відродження, один із керівників

губернського товариства “Просвіта” Олімпіада Пашенко, яка дуже багато зробила для розвитку української культури та освіти на Поділлі. До складу українського блоку увійшли також активні просвітяни Олександр Красовський, М. Михайловський та інші [1, арк. 1].

Значною була і кількість депутатів від польського списку – 9. Польську фракцію очолив Антон Шульмінський – відомий громадський діяч Кам’янця-Подільського, один із лідерів міської польської громади. Членом польської групи в міській думі був ксьондз Іван Борисюк, який пізніше безпосередню брав участь у боротьбі за відновлення незалежної Польської держави.

Загалом саме ці чотири політичні сили відігравали головну роль в роботі Кам’янець-Подільської міської думи цього часу. До думи також потрапили представники від інших менш впливових політичних сил, але їхня кількість була зовсім незначною. Так, від демократичної ділової групи та спілки ремісників було обрано по два депутати, від єврейської організації спілки дрібних домовласників, від спілки службовців, спілки домовласників – тільки по одному.

У роботі першого засідання міської думи взяли участь 57 осіб. Спочатку попередній міський голова Антон Шульмінський привів до присяги новобраних гласних. Після цього кожна фракція зачитала свої декларації, в яких мова йшла про перспективи розвитку міста. Багато уваги приділялось і поточним політичним питанням.

Виступили представники від єврейського блоку, РСДРП, місцевих соціалістів-революціонерів, єврейських партій “Бунд”, “Поалей Ціон”, польської громади. Ці заяви та декларації свідчили про те, що наступна праця думи буде непростю та буде супроводжуватись сутічками та конфліктами.

Представники єврейських політичних партій виступали єврейською мовою, члени соціалістичного блоку – російською, лікар Олександр Нейман (представник польського блоку) – польською. З одного боку, це було свідченням демократичних процедур в роботі думи, оскільки кожна етнічна група могла в такий спосіб відстоювати свої національні інтереси, а з іншого боку – це створювало певні труднощі та напругу, оскільки переклад промов (до того ж часто недосконалий) забирав багато часу.

Учасник українського соціалістичного блоку Олександр Красовський (до речі, єдиний, хто виступав на першому засіданні думи українською мовою) зауважив, що “хоч в міській думі Кам’янця-Подільського... всього 11 гласних українців, однак українська соціалістична фракція вважає, що міста України повинні стати справжніми культурними центрами УНР...” [1, арк. 2]. Цим самим він продемонстрував прагнення українського блоку рішуче відстоювати українські національні інтереси під час роботи в думі.

Після політичних декларацій гласні думи перейшли до виборів голови міської думи. Однак, найчисельніша фракція (Єврейський блок національного самовизначення) заявила, що у виборах брати участі не буде і від голосування утримається. В результаті виборів міським головою було обрано Олександра Красовського. За нього проголосувало 39 гласних думи. Тоді ж була обрана і міська управа, членами якої стали А. Шульмінський, Р.Саркісов та інші.

Праця міської думи проходила в надзвичайно важких політичних умовах. Солдати дезорганізованої російської армії, які під впливом “пораженчеської” більшовицької агітації, покидали фронт, часто грабували селян, внаслідок чого значно погіршилась продовольча ситуація і в Кам’янці-Подільському. Незважаючи на це, Кам’янець-Подільська міська дума поряд із вирішенням поточних господарських питань прийняла кілька важливих рішень що стосуються розвитку освіти, культури, політичного та релігійного життя міста.

Так, 14 грудня 1917 р. (27 грудня – по новому стилю) міська дума прийняла резолюцію, в якій, зокрема, говорилось про необхідність відкриття у місті навчальних закладів із українською, єврейською, польською мовами навчання, які б враховували етнічний склад учнів та побажання батьків. До цього часу навчання в усіх гімназіях, повітових училищах Кам’янця-Подільського проходило виключно російською мовою. Було створено спеціальну комісію, яка повинна була зайнятись питанням організації навчальних закладів такого типу [1, арк. 7].

На засіданні 4 січня 1918 р. члени міської думи обговорили питання про обрання делегатів на Московський з’їзд міст, метою якого був захист демократичних Установчих зборів. Було прийнято рішення – спочатку обговорити це питання із членами Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Однак, через несприятливі політичні умови делегація від Кам’янця-Подільського до Києва так і не добралась, а згодом Установчі збори були розігнані групою червоноармійців та анархістів.

15 січня 1918 р. Кам’янець-Подільська міська дума ухвалила створити спеціальну комісію, що повинна була б розглянути питання про доцільність створення в Кам’янці-Подільському університету. До складу комісії увійшли відомі науковці та громадські діячі Кам’янця-Подільського: видатний вчений-зоолог, професор Петро Бучинський, голова Подільської губернської “Просвіти” Кость Солуха, найвідоміший історик Поділля Юхим Сіцінський, О.Пашенко, О.Шульмінський, О.Прусевич та інші [1, арк. 15].

Проте, плідна праця міської думи була перервана наприкінці січня 1918 р. в зв’язку з приходом на Поділля більшовиків. Всі місцеві органи самоврядування (в тому числі Кам’янець-Подільська міська дума) припинили свою діяльність. Встановилась влада революційного комітету, яка виключала будь-яку можливість демократичного вирішення тих чи інших місцевих проблем.

Засідання міської думи відновились 22 лютого (по старому стилю) 1918 р. після формального відновлення в місті влади УНР. Фактично ж контроль у місті знаходився в руках австрійського військового командування. Цього дня члени міської думи схвалили провести кілька конкретних заходів, щоб ліквідувати негативні наслідки перебування радянської влади у Кам’янці-Подільському. Адже багато мешканців міста зазнали значних матеріальних та моральних збитків від червоноармійців, втратили своє майно, їхні помешкання були пограбовані або зруйновані. Посильну допомогу потерпілим мешканцям міською владою було надано.

Міська влада займалась питанням перейменування вулиць та площ, назви яких входили в суперечність із новими політичними реаліями.

Так, 26 лютого 1918 р. на засіданні міської думи було прийнято рішення: перейменувати Романовський проспект в Кам'янці-Подільському на проспект імені Тараса Шевченка, Олександрівське міське училище – в училище імені Т.Шевченка, всі романівські стипендії для школярів – на шевченківські. За це рішення члени думи проголосували одноголосно [1, арк. 17].

На наступному засіданні міської думи за пропозицією Р. Саркісова було ухвалено рішення “увіковічити річницю Великої Російської революції та перейменувати Семінарську площу [знаходилась напроти Подільської православної духовної семінарії, в районі нинішнього головного корпусу Подільського державного аграрно-технічного університету – примітка автора] в площу 27 лютого” [1, арк. 18]. Таким чином міська влада віддала данину Лютневій буржуазно-демократичній революції 1917 р.

Найбільш важливою, на нашу думку, ухвалою міської думи цього складу було прийняте після доповіді комісії майже одноголосно (тільки один член міської думи утримався) рішення про необхідність відкриття в місті над Смотричем Українського Державного університету. За наполяганням представників різних етнонаціональних політичних груп в резолюцію думи з цього питання був включений пункт про необхідність організації при майбутньому університеті спеціальних кафедр з польської, єврейської, російської історії та літератури. До складу комісії з організації університету були включені представники від усіх найчисельніших фракцій міської думи [1, арк. 19].

29 квітня 1918 р. в Україні відбувся державний переворот, наслідком якого стала зміна існуючої політичної влади – замість УНР була проголошена Українська Держава на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Соціалістична Центральна Рада була розпущена. У своїй діяльності нова влада спиралась передусім на землевласників, поміщиків. Підтримувало її і заможне селянство, незадоволене аграрною політикою Центральної Ради, зокрема відміною приватної власності на землю. Саме представники цих соціальних груп, заручившись підтримкою німецької та австрійської військової влади, зробили можливим прихід П.Скоропадського до влади і сподівались на те, що новостворена держава стане захисником і гарантом їх інтересів. Зовсім протилежно сприйняли гетьманський переворот українські, єврейські, російські політичні партії лівого спрямування. З самого початку вони негативно поставились до політики нової влади.

Кам'янець-Подільська міська дума питання про нову владу обговорила 9 травня 1918 р. На початку її засідання, на якому були присутні 46 гласних, представник соціалістичної фракції, член РСДРП Рафаель Саркісов доповів про свою розмову з представниками австрійської окупаційної влади, які наполягали на тому, щоб питання про уряд Павла Скоропадського навіть не ставилось на обговорення в міській думі. Ця інформація викликала обурення серед присутніх. Протестуючи проти австрійського втручання в справи місцевого самоуправління, представники соціалістичної та української фракцій висловились за негайне обговорення питання про зміну політичної влади. Більшістю голосів ця пропозиція була підтримана, хоч шість осіб в знак незгоди з прийняттям цього рішення залишили засідання міської думи [1, арк. 31].

Гласний Я. Крайз проінформував членів міської думи про ті події, що відбулись в Києві під час гетьманського перевороту. Після цього представник “Бунду” Сістер від імені соціалістичного блоку та української фракції запропонував прийняти резолюцію, в якій, зокрема, говорилось: “...Вважаючи, що проголошення гетьмана незначною групою... є посягання на уряд України, яке може перерости в громадянську війну та анархію, дума палко протестує проти такого насильства” [1, арк. 31-32]. Пропозицію двох фракцій підтримали і представники об’єднаного єврейського блоку. Їх уповноважений Зак, хоч і розкритикував попередню національну політику Центральної Ради, але висловився на підтримку цієї резолюції. Що стосується польської фракції думи, то вона від участі в голосуванні цього документу більшістю голосів вирішила утриматись. Це можна пояснити тим, що серед її представників були землевласники, які були не в захваті від попередньої аграрної політики Центральної Ради і сподівались на те, що нова влада поверне їм землі, які були ними втрачені наприкінці 1917 р. За внесену резолюцію проголосувало 28 членів думи, інші – утримались [1, арк. 32].

Важко сказати, якою була реакція на цей документ з боку місцевої гетьманської влади та австрійського командування, але судячи із наступних засідань міської думи, жодних юридичних наслідків вона не мала, залишилась декларативним документом. Однак, частина гласних думи пізніше стала на шлях активної боротьби з гетьманською владою, і в роботі органів самоврядування участі вже не брала.

У наступні місяці міська дума відмовилась від обговорення політичних питань, зосередилась переважно на вирішенні місцевих соціально-економічних, господарських, культурно-освітніх питань. Багато нею було зроблено в царині освіти, культури, збереженні історичних пам’яток старого Кам’янця-Подільського.

Так, 18 травня на пропозицію керівника польської фракції Антона Шульмінського дума прийняла рішення: визнати мінарет поблизу Кафедрального костюлу “пам’яткою суспільного значення” та закрити проїзд для автомобілів на подвір’я поблизу цього храму [1, арк., 38]. Цього ж дня гласні думи ухвалили зарахувати до шкільної мережі Кам’янця-Подільського всі українські, польські, єврейські навчальні заклади, програми яких відповідали умовам міських початкових училищ. Крім того, було підтримано пропозицію виділити землю для будівництва польської школи в Боришковецькій Мукші (нині передмістя Кам’янка) та виділено 1500 крб. на організацію курсів українознавства для вчителів початкових шкіл [1, арк. 38].

У червні 1918 р. дума надала значні кошти на утримання дітей дитячих садків українського товариства “Просвіти”, польського римо-католицького благочинного товариства та єврейського громади. 31 червня було прийнято рішення – підняти перед Міністерством Народної освіти питання, щоб викладання в міських гімназіях, починаючи з підготовчого та першого класів велось українською мовою, а також щоб в цих закладах, де навчалось багато дітей місцевих євреїв та поляків, викладались польська та єврейська історія і література [1, арк. 52].

У період першої світової війни частина експонатів Кам’янець-Подільського музею була евакуйована до Вінниці. Це рішення мотивувалося тим, що Кам’янець-

Подільський знаходився недалеко від місця бойових дій і будь-якої миті він міг бути захоплений австро-угорськими військами (як це було в серпні 1914 р.). 15 липня 1918 р. Кам'янець-Подільська міська дума порушила питання про повернення до міста тієї частини історичного музею, що була вивезена до Вінниці і передана місцевому товариству охорони пам'яток старовини. Члени міської думи приєдналися до цього клопотання Подільської губерньської "Просвіти" і висловились за повернення етнографічного музею до Кам'янця-Подільського. На жаль, через різні обставини це рішення повністю виконано не було. В серпні 1918 р. міська дума порушила питання про очистку Кам'янець-Подільської фортеці, однак детальний розгляд цього питання було перенесено на пізніший невизначений термін. Так само не вдалось вирішити і питання про передачу фортеці місту для організації там музею [1, арк. 81]. На засіданні думи просто не вистачило форуму для прийняття необхідного рішення. 13 серпня 1918 р. міська дума вирішила перейменувати Петроградську вулицю (нині вул. Л.Українки) у вулицю Богдана Хмельницького.

Внаслідок постійного адміністративного втручання австрійського командування діяльність міської думки відзначалась нестабільністю. Так, у червні 1918 р. виникло питання про вибори нового голови Кам'янець-Подільської думи, оскільки її попередній керівник Олександр Красовський, котрий був в опозиції до гетьманської влади, довгий на засіданнях не з'являвся. 26 голосами новим головою думи були обрано Рафаеля Саркісова. Однак, українська та польська фракції цю кандидатуру не підтримували і під час голосування утримались. Міжфракційні сутички в думі продовжувались і надалі. Тому 25 липня 1918 р. на пропозицію губерніяльного старости Кисельова було знову піднято питання про вибори керівника міської думи. Попереднє рішення про обрання Р.Саркісова фактично було скасовано. Олімпіада Пащенко від імені української фракції заявила, що оскільки О. Красовський своїх повноважень не склав, то вибори нового голови проводити недоцільно. З цим рішенням більшість гласних думи погодилась [1, арк. 51].

У наступні місяці губерньська влада продовжувала активно втручатись в діяльність міської думи, головуючи на її засіданнях часто змінювались. Майже всі члени української фракції (члени та прихильники УПСР або УСДРП), котрі опинились в непримиренній опозиції до влади Павла Скоропадського, стали на шлях рішучої боротьби з ним і засідання міської думи майже не відвідували. Внаслідок цього зібрати форум в думі вдавалось дуже рідко і багато міських питань довго не вирішувалось. Після 29 вересня 1918 р. засідання думи взагалі не відбувались [1, арк. 92].

15 листопада 1918 р. розпочалось повстання, що було організовано Українським Національним Союзом та Директорією проти гетьманської влади. Слід зауважити, що на Поділлі влада Директорії встановилась вже через кілька днів після початку збройного виступу, майже ніякого опору з боку гетьманців тут не спостерігалось. А деякі члени української і соціалістичної фракцій безпосередньо брали участь у бойових діях проти нечисленних гетьманських загонів.

21 листопада 1918 р. відновились засідання Кам'янець-Подільської міської думи. Дума спочатку вшанувала пам'ять усіх тих, хто загинув у боротьбі проти

влади Павла Скоропадського. У виступах представників Бунду, РСДРП, соціалістів-революціонерів, соціалістичного блоку, сіоністів лунали слова підтримки діяльності Директорії, висловлювалась радість з приводу відновлення УНР [1, арк. 93].

Представники української фракції пропонували місцевим росіянам, членам російських та інших національних соціалістичних партій об'єднати всі зусилля для проведення спільної роботи. Разом з тим вже на цьому засіданні помітні були розходження між фракціями міської думи щодо деяких принципових питань. На одне із них звернула увагу Олімпіада Пащенко, яка у своєму виступі слушно запитала, чому виступаючи від фракцій говорять виключно про Російські Установчі збори, і не словом не згадують про Українські збори? Було помічено, що якщо гласних думи від соціалістичного та об'єднаного єврейського блоків більше цікавили соціальні питання, проблеми демократизації суспільства, або організація єврейської автономії, то члени української фракції більше уваги приділяли питанням побудови української державності [1, арк. 92-93].

Поки що на ґрунті спільної боротьби проти консервативно-поміщицької влади гетьмана П.Скоропадського ці суперечності ще яскраво не проявлялись, але в подальшому призвели до гострих політичних та етнонаціональних конфліктів. Політичні шляхи гласних Кам'янець-Подільської міської думи наступного року остаточно розішлись: одні із них приєднались до більшовиків, другі взяли участь у польському політичному русі, треті активно боролись за незалежну Українську Народну республіку, а дехто взагалі емігрував за кордон.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець-Подільський міський державний архів, ф.249, оп.3, спр.174 (Протоколи Кам'янець-Подільської міської думи (1917-1919 рр.).
2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX –XX ст. / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993.

Резюме

В статье анализируется общественно-политическая, социально-экономическая, культурно-просветительская деятельность Каменец-Подольской городской думы во времена Центральной Рады и Гетманата Павла Скоропадского.

Ключевые слова: дума, управа, Центральная Рада, УНР, политические партии и блоки, фракция, Гетманат, Учредительное собрание.

УДК 94(447)(092) : 355.48(100)"19"

Олександр Кравчук
(м. Вінниця)

В. ПРИХОДЬКО ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В РОСІЙСЬКІ ІМПЕРІЇ

У статті розкрито спогади подолянина В. Приходька (1886-1982) про Першу світову війну та революційні події у Росії. Показано вплив світової війни на наростання політичної кризи в Росії у 1914-1917 рр., апогеєм якої стали революції

1917 р. Також висвітлено сприйняття В. Приходьком впливу світової війни на українське життя, економічне становище прифронтової Подільської губернії.

Ключові слова: В. Приходько, Перша світова війна, Подільська губернія, революційні події в Росії, спогади.

Найбільш відомими спогадами про Першу світову війну і російські революції 1917 р. є мемуари тогочасних провідних політичних лідерів. Натомість, важлива і часто унікальна інформація міститься у спогадах регіональних діячів. До таких належать мемуари подільського земця Віктора Кіндратовича Приходька (1886-1982). Зазначена історична постать досліджувалася, переважно, в публікаціях з історії української революції 1917-1920 рр. [1-5; 7-8]. З огляду на це, мета статті – проаналізувати спогади В. Приходька про Першу світову війну та революційні події в Російській імперії.

В. Приходько народився в сім'ї вченого-садівника у с. Княжпіль Кам'янецького повіту Подільської губернії. Отримав юридичну освіту у Дорпатському (нині м. Тарту, Естонія) та Київському університетах. У роки Першої світової війни виконував обов'язки військового слідчого Кам'янець-Подільського окружного суду. Під час українських визвольних змагань 1917-1920 рр. очолював відділ народної освіти Подільського губернського земства, був Подільським губернським комісаром з народної освіти, головою Подільської губернської народної управи (1917-1920 рр.). Зокрема, під час повстання проти гетьмана П. Скоропадського завідував Відділом судових справ Директорії УНР, у листопаді 1919 р. – травні 1920 р. був Подільським губернським комісаром [1, с. 49]. Обіймав посади в еміграційних урядах УНР [5, с. 620-621], працював викладачем Української господарської академії в Подебрадах (тогочасна Чехословаччина) [4, с. 213-227]. У роки Другої світової війни В. Приходько увійшов до складу Українського Центрального Комітету у Кракові. Після еміграції до США у 1949 р., впродовж десяти років очолював Український конгресовий комітет [8, с. 326].

У 1926-1967 рр. він підготував дві частини своїх мемуарів “Під сонцем Поділля”. Перша частина охоплювала період 1895-1907 рр. і була видана в Празі в 1931 р. Друга частина спогадів, в якій йшлося про події 1907-1920 рр., була підготовлена вже після Другої світової війни, але за життя автора видана не була. Праця зберігалася в архіві ВУАН (США) і лише 2011 р. була опублікована в Україні [6].

У спогадах В. Приходько світовий конфлікт 1914-1918 рр. називав Першою світовою війною. Ця назва виникла після завершення нового світового конфлікту 1939-1945 рр. До початку Другої світової війни військовий конфлікт 1914-1918 рр. сучасники називали Великою війною. Відомості про Першу світову війну містяться в декількох розділах спогадів Приходька, часто поміщені в контекст різних подільських сюжетів.

У розділі “Світова Зірниця” В. Приходько згадував про негативний вплив світової війни на діяльність українських кооператорів і пов'язаний з ними процес поступового утвердження української національної свідомості. “Справа була в тому, – вказував мемуарист, – що зараз з початком війни російський уряд ...

категорично заборонив друк будь яких книжок та часописів українською мовою! На Україні стало глухо й тихо, а українське село спорожніло та духово зубожіло, бо майже всю молодь було покликано до війська, а між ними й народніх учителів та молодих кооператорів, що вели провід у селах”. Причини цього В. Приходько вбачав у безпідставних російських побоюваннях українського сепаратизму. “Отже російський уряд, замість того, щоби дати українцям можливість широкого культурного розвитку і тим прихилити їх симпатії до Росії, зробив навпаки, відібравши 40 мільйонів нації, що почала пробуджуватись з національної летаргії, можливість свого духового розвитку. Це особливо підсилило самостійницькі тенденції, головню в Галичині та в Австрії, де з цим можна було сміливо виступати. Розвиток подій призвів до того, що в Австрії, у Відні, отверто заснувався відомий пізніше “Союз Визволення України”, що явно проголосив гасло самостійности України, заявивши про свою “пораженську” позицію, себ-то бажаючи, щоби Росія потерпіла у війні з Австрією та Німеччиною поразку, що було передумовою визволення України з-під Росії”. Саме тоді “... молодий журналіст Симон Петлюра, з групою визначних українців, рішив заснувати у Москві часопис російською мовою, під назвою “Украинская Жизнь”...”. У першій редакційній статті С. Петлюра “сміливо заявив, що увесь український нарід та його інтелігенції є лояльні супроти російської держави та уряду, беруть участь у війні, проливаючи кров в обороні російської держави, жодних “пораженських” ідей не плекають, але ставлять вимогу і висловлюють надію, що російська імперія та російський уряд узгляднять право українського народу на вільний національний розвиток, задовольнивши всі його потреби, а в першу чергу в ділянках українського шкільництва, видавання книжок та преси українською мовою та в ділянці української культури в широкому розумінні...” [6, с. 143].

У розділі “Перша світова війна – роки 1914-1918” В. Приходько розпочав з проведення мобілізації в липні 1914 р., якій підлягав і він. Від “молоха війни” його “врятував” діагноз “міокардит”, поставлений незадовго до війни д-р К. Солухою. Призовна комісія підтвердила цей діагноз. Згодом, згадуючи про К. Г. Солуху, мемуарист підкреслив, що він “був старшим лікарем-директором найбільшої в Кам’янці і в губернії земської лікарні, на 500 ліжок, з різними відділами”, що була найближчою до фронту й активно працювала під час війни [6, 326].

У своїх спогадах В. Приходько торкався і питання негативного впливу війни на діяльність земств. Йшлося про покладення на них тяжких і неприємних функцій. Перша – це підводна повинність, “коли селяни мусіли своїми кіньми довозити до фронту всяке військове майно й харчування, а друга – “копання окопів біля фронту військових подій...” [6, с. 250].

Віктор Кіндратович стверджував, що війни “... якось не відчувалась в глибині країни. Уже навіть недалеко від фронту, життя йшло своїм буденним темпом. Ще міста більше реагували на війну, а на села навіть рідко приходили часописи... Безпосередньо заторкнені родини, звичайно тяжко переживали свою втрату, але це було майже непомітне серед розкинутих на тисячі кілометрів глухих і малих городків, сіл та хуторів.

Також і матеріальний стан населення на цьому колосальному обширі, у зв’язку з війною, майже не змінився. Харчів всюди було подостатком, а навіть

більше того: стандарт життя, зокрема по селах, дещо піднісся, бо жінки вояків, покликаних на війну, так звані “салдатки”, що діставали від уряду щомісячну пенсію для себе й на дітей, і у людности з’явилися гроші...”. Такий стан майже не змінився до 1917 року [6, с. 160].

Основним місцем роботи В. Приходька залишалася служба в суді. Але з огляду на мізерність утримання “молодшого кандидата” на судові посади (25 крб.), він працював також у земстві на посаді секретаря редакції часопису “Економічне життя Поділля”.

Війна ускладнила службу В. Приходька. Окружний суд і губернська земська управа у липні-серпні 1914 р. були евакуйовані з прикордонного Кам’янець-Подільського відповідно у до Херсону і Константинограду (Полтавська губернія). Це були початково визначені місця перебування зазначених установ, адже сам Віктор Кіндратович згодом у спогадах писав про перебування губернського земства у Вінниці.

У розділі “Поворот до Кам’янець-Подільського” розповідається про захоплення адміністративного центру краю австрійцями: “... у перших числах серпня місяця, Кам’янець “захопили” австрійці. Кам’янець чомусь ніхто не боровив і невелика австрійська колона вмашерувала в місто. Але якийсь “доброволець” вистрілив із “Старого Бульвару” в напрямку колони, коли вони машерували Турецьким мостом і убив австрійського офіцера. Командант колони розгнівався і наказав дати кілька гарматних стрілів по місту. Після того, за кілька днів, австрійці самі забрались з Кам’янець-Подільського...” [6, с. 158]. На початку 1915 р. губернським установам дозволили вернутись до Кам’янца. За спогадами В. Приходька, “... Кам’янець все ж втратив свій характер тихого, хоч і губерніяльного міста. Він, з війною, дуже пішов “у гору” і став осідком штабу 8-ої армії, на чолі з генералом Лечицьким, а пізніше осідком штабу цілого “юго-західного”, себ то південно-західного фронту, на чолі з відомим генералом Брусіловим. У Кам’янці стало тісно, усюди розмістились штабові установи, а по приватних помешканнях – штабові старшини та військові урядовці...” [6, с. 159].

Природно, що згадуючи Першу світову війну, мемуарист не міг залишити поза увагою події загальноросійського та загальноукраїнського значення. Приходько проаналізував російську політику з точки зору забезпечення українських інтересів: “Ця наша політика була дуже скромна й поміркована, ми тоді ... домагались лише, щоби передусім в народніх школах, які мали всього три групи (кляси), навчання провадилось українською мовою та щоби було запроваджено окрему українську мову, як предмет навчання в середніх школах. Також, щоби було дозволено в судах вживати української мови, бо обвинувачені чи свідки російської мови не розуміють.

Як це не дивно, ці дуже скромні домагання уважались в тих часах якимись надзвичайними, майже революційними...

Але, зв’язавши свої розрахунки чи надії з політичним життям російської імперії, ми, старі українці, взагалі слідували за цією політикою...

Оцінюючи загально російську політику, треба сказати, що, не зважаючи на добрі наміри та розумні кроки окремих державних керманців, російська політика, головню внутрішня, під тиском реакційних елементів і при безвольному характері

імператора Миколи Другого, пішла непевним, невірним і небезпечним шляхом, аж все скінчилось страшною катастрофою...” [6, с. 163, 165].

На думку В. Приходька, вирішальним чинником занепаду російської імперії була недосконалість людської натури, її егоїзм. За переконанням мемуариста, “... царська Росія... упала через брак цивільної відваги у державних діячів передреволюційного та революційного періодів. До державного життя російської імперії вплуталась темна постать Распутіна, людини, прихвильності якої в царських палатах впливала деморалізуючо і розкладно на цілу країну, що традиційно звикла дивитись на монарха й царську родину, як на щось, що є поза будь-якими замітками... Між тим, головним винуватцем катастрофи російської імперії був не хто інший, як військовий міністр Сухомлінов. Цей старий, а при тому неповажний і легковажний військовий діяч зовсім не підготував Росії до великої війни... Коли ж почалася велика війна, то показалося, що уже через три місяці російська армія не мала ані зброї ані набоїв, через що потерпіла від німців одну за другою поразки і мусіла відступати вглиб Росії, віддавши німцям Польщу та великі території... Отже, уже тоді... почалося незадоволення та нарікання серед війська, а при тому і моральний розклад, як супутник великих невдач”. Дещо пом’якшило продовольчу кризу в армії залучення до співпраці земств і міст (“Земський Союз” і “Союз Городів”), “але за те “на горі”, в Петербурзі, не знайшлось “сильної людини”, що оволоділа б ситуацію, а коли підходящі люди знаходились, то дрібними інтригами перед царем їх усували, а цар Микола Другий... не мав якоїсь певної твердої лінії... Це означало, що в міжчасі приходили якісь сильніші впливи – Распутіна, через царицю, чи іншого царедворця. А що цариця Олександра Федорівна була німецького роду, то в народі ширилась чутка, що вона усе “гне” на користь німців, хоч в дійсності цариця була безсумнівно російською патріоткою, але протиставилася всяким заходам ... домагання відповідального міністерства ... , що, на її думку, обмежували абсолютну владу царя...” [6, с. 170].

В. Приходько вважав, що поразки на фронті переросли в політичну кризу, виходом з якої вважалося утворення відповідального перед парламентом міністерства. Це дозволяло усунути “момент випадковості та сваволі, коли цар несподівано призначав чи звільняв прем’єра або міністрів... Оця боротьба за “відповідальне міністерство” в останніх місяцях перед революцією набрала особливої гостроти. Усі сподівались, що міністерство, ухвалене Державною Думою..., започне низку енергійних заходів для оздоровлення цілого життя країни; що ця зміна вплине підбадьоруючи на армію і що у всій країні станеться “перелом” на краще. Але всякі заходи і зусилля в цьому напрямку відповідальних політичних діячів і патріотів, що гарячково шукали виходу з трагічної ситуації, натрапляли на рішучу відсіч цариці Олександри Федорівної, що мала повний і рішальний вплив на свого чоловіка, імператора Миколу Другого...”.

Висвітлення подій революції В. Приходько почав з підтриманих робітниками та солдатами “хлібних” заворушень у Петрограді 27 лютого 1917 р., які завершилися переходом влади до Комітету Державної Думи. Приходько позитивно оцінював повалення “старого режиму”, який вважав “синонімом селянської біди і злиднів” [6, с. 271]. Водночас, В. Приходько відмітив початок двовладдя в країні, що проявилось в утворенні Тимчасового уряду і Ради робітничих, селянських і

солдатських депутатів, що вилилося у відсутність “справжньої влади...”. Але все-таки “перших три-чотири місяці після революції на цілому терені Росії, хоч був радісний, піднесений настрій, але при тому був відносний спокій і порядок” [6, с. 180-181].

Радикалізацію революції В. Приходько пов’язував з помилками Тимчасового уряду та антивоєнною і протиурядовою агітацією більшовиків: “Ленін-Троцький, негайно після перших днів революції, почали видавати у Петрограді російський часопис “Окопная Правда”. Замість цього часопису був простий і ясний: війна скінчена, тільки буржуї та офіцери хочуть далі воювати. Тому офіцерів, що будуть агітувати за війну, треба вбивати, а воякам, забравши рушниці, вертати до дому і то скоріше, бо за фронтом вже ділять землю і треба поспішати ... бути вдома... Після трьох років війни й сидіння в окопах... ніхто не хотів воювати та дальше сидіти в бруді, небезпеці та серед недостатків. Тимчасове Правительство Росії це бачило й розуміло, але уважало, що фронт ще мусить триматись, хоч і без війни, щоб досягнути хоч будь якого почесного миру з Німеччиною... Але серед салдатів уже вилонились свої агітатори-большевики, фанатичні приклонники Леніна й Троцького. Під їх впливом, на фронті відбувалися страшні сцени: офіцерів та командантів убивали, магазини з провіантом грабували, гармати, коней та інше військове майно лишали на призволяще й подавалися на залізницю – їхати додому! А на залізницях творилось щось страшне: вагони, переповнені до неможливого, брались штурмом, салдати лізли не тільки дверми, але й вікнами, розбиваючи їх. Хто не попав до вагонів, стояв на буферах, а інші просто лізли на дах вагонів...” [6, с. 207-210].

“Тимчасовий Уряд, констатував Приходько, явно не міг справитись із завданнями, що упали на нього. Занадто велика була російська імперія для нього, занадто багато справ і питань винесла революція на поверхню життя, занадто невідготовленою виявилась ціла країна – народ до сприйняття революції та належного використання її. Але з усім цим ще можна було б дати собі раду, коли б не війна і не більшовики. Хоч воєнні дії майже припинились, але Росія була в стані війни з Австрією і Німеччиною, фронти – російський та австро-німецький стояли проти себе; Німеччина і Австрія уже були вичерпані матеріально, головне ж у них не вистарчало харчів для населення. В цих умовах, здавалось, наступ російської армії зі Сходу, а французької та англійської зі Заходу, могли привести німецьку армію до капітуляції. У зв’язку з цим, союзники-аліанти – Франція і Англія – через своїх послів у Петрограді всяко натискали, щоб російська армія розпочала генеральний наступ по цілому фронті. На цьому також настоював міністр закордонних справ Росії П. М. Мілюков... Тим часом, під впливом большевицької пропаганди – та і без неї, – в наслідок революції, що натурально потягнула за собою послаблення дисципліни, російська армія уже психологічно була “демобілізована” і не мала сили воювати. Все-ж, Тимчасовий Уряд уважав, що армія ще існує... , отже її ... ще можна подвинути на акцію і навіть на героїчні чини...”

Це велике завдання було покладене на Керенського, як на блискучого промовця... І Александр Федорович Керенський став до виконання своєї місії. Це була надзвичайна акція. Керенський, мов метеор, блискавично літав по фронті,

виголошуючи промови. Ці промови були блискучі, в момент їх виголошення вони викликали спонтанне одобрення та ентузіазм, але Керенський од'їздив, парад кінчався і увесь вплив його виступу зникав, мов дим.

Правда, на південно-західному фронті, яким командував відомий генерал Брусілов, армія під впливом промов Керенського, кинулась у наступ проти австрійців, але, пожалься Боже, ентузіазму вистачило лише на один перехід, який скінчився великим грабунком кількох галицьких міст, після чого армія з соромом відступила назад”.

Також Приходько згадував спробу політичного перевороту Леніна і Троцького у липні 1917 р. і виступ генерала Корнілова. Коментуючи останній, Приходько відмітив, що “на цей раз сам Керенський перестрашився акції Корнілова і припинив її, боячись, що то буде революція “зправа”, хоч, як подають матеріали, цей похід відбувався за згодою Керенського.

Розуміється, всі ці події знаходили надзвичайний відгук у цілій імперії і народ хвилювався і нервувався. Чому Керенський “цяцькається” з Леніним і Троцьким і не арештує і не розстріляє цих злочинців і провокаторів? Чому дозволяє “Окопну правду” (большевицький часопис), що розвалює фронт?...

З приводу цього питання “Чому?” існує в літературі та у спогадах багато різних версій. Але все ж лишається одна: прем'єр-міністр Керенський і він-же міністр юстиції виявив непростиму нерішучість, м'якотілість і легковажність. Йому категорично вказували, що Леніна і Троцького треба арештувати. Але Керенський вагався – мовляв, чи випадає їх заарештувати за промови, коли ж ми, соціалісти-революціонери, ціле життя домагались свободи слова? Як би ми виглядали?

Те саме із “Окопною правдою”. Як би ми виглядали, заборонивши цю газету, коли ж свобода друку була й є одною із перших точок нашої програми?...” [6, с. 214-221].

В. Приходько також описав типове для прифронтової Подільської губернії явище – погроми солдатами-дезертирами спиртових заводів: «Ці горілчані заводи або склади горівки уже в бутельках (склади урядової російської “винної монополії”) – були постійним об'єктом нападу салдатів, що їхали з фронту та місцевого шумовиння. Перепившись, деморалізовані салдати починали бешкети та грабунки. Тому був тоді наказ адміністрації – усі засоби спирту та горівки спустити у річки чи ставки. Так переважно й робилось, викликаючи жаль і обурення населення та салдатів... ” [6, с. 207-210].

Після більшовицького перевороту, згадував Приходько, солдати-дезертири почали здійснювати погроми поміщицьких маєтків в Україні: “Салдати грабували поміщицькі дома та економії, показуючи тим приклад гіршим елементам в нашому селі. Недограбоване майно дехто з селян уважали можливим дограбувати, хоч це виглядало досить жалюгідно: по деяких хатах у наших селах з'явилися поодинокі столи, стільці чи фотелі або люстра... Особливо деморалізуючим і спустошливим був перехід через Поділля т. зв. Другого гвардейського корпусу під командою жінки Євгенії Бош... Цей корпус, посуваючись по залізниці Проскурів-Жмеринка-Вінниця, обстрілював придорожні поселення з гармат і встановляв у них большевицьку владу. Місцеві люди, під проводом головно свідомих українців, організували спротив, але по таких поселеннях стояли здеморалізовані гарнізони

російських частин, які приєднувались до корпусу Євгенії Бош і тоді в містах відбувались навіть бої з рушничною, кулеметною та навіть гарматною стріляниною, що кінчались жертвами з обох боків: одні встановляли на Україні большевицьку владу, другі – виступали під прапором Української Центральної Ради. Часто ця большевицька влада тривала лише кілька днів і зникала разом із російською частиною...”. З встановленням влади більшовиків, згадував В. Приходько, “Торгівля припиняється, часто перестає світити електрика і нема води. По ночах серед темряви, тут і там вибухають постріли і обивателі міцніше причиняють двері. Це – типова картина на провінції у ті смутні осінні часи 1917 року...” [6, с. 237].

За спогадами В. Приходька, саме з метою запобігти встановленню більшовицької влади в Україні, Центральна Рада 7 листопада 1917 р. “видала свій відомий Третій Універсал, яким проголосила, що Україна стає самостійною Українською Народною Республікою. “Не пориваючи – сказано в Універсалі – свого зв’язку з Росією”... Що торкається третього універсалу, то психологічно він появився особливо в пору. У Великоросії та по інших частинах російської імперії запанували большевики. В той час, як вони видавали свої декрети та різні проголошення, переважно з погрозами “буржуям”, у Петрограді і Москві та по інших містах і поселеннях Великоросії ширився безлад і почала відчуватися недостача харчів. Представники большевицької влади зразу-ж взялися за реалізацію свого гасла – “мир хижинам – війна дворцям” і почали безпально та хаотично виселювати із скромних, зрештою, промешкань інтелігенцію та багатших громадян і заселювати їх робітниками, нераз проти волі цих самих робітників... Між тим, на Україні нічого подібного не було: був спокій, порядок і повна достача харчів... Отже, в цих умовах, проголошення Третього Універсалу Центральної Ради, що Україна відсепарується від Росії і не визнає та не підлягає советській владі, усе населення, можна сказати, привітало, незалежно від того, що люди собі думали про майбутній устрій України та стосунки її з Росією. Пригадую собі різних представників російської інтелігенції та вищої російської бюрократії у Вінниці, які взагалі були проти України та всього, що робилось на Україні. Але про Третій Універсал вже можна було говорити з ними більш-менш спокійно, вказуючи на життєву необхідність такого кроку Центральної Ради...

Але скоро показалося, що Леніну і Троцькому йдеться не про соціальні реформи, а про підкорення України та настановлення в ній своєї, російської большевицької влади.

З того й почалася історична війна України з Росією, що в різних формах і фазах тягнеться й досі, ось уже шістдесят літ.

Треба зазначити, що коли на початках панування большевицької влади в Росії дехто з наших селян з цікавістю чи прихильністю прислухувався до большевицької пропаганди, то уже через три місяці після панування большевиків на Україні, увесь український нарід цілком пізнав суть большевизму і став його рішучим ворогом.

Отже, історичною правдою є, що український народ перший поставив збройний опір комунізмові і большевицькій Росії і ми, українці, з погордою можемо дивитись на політиків, що й досі ще не зрозуміли до кінця суті большевизму, їздять до Москви і вірять у «мирне співіснування» з ними...

Одночасно Ленін почав насилати на Україну військову силу, – спочатку у формі ніби “місцевих партизан”, а далі й цілу армію, під командою Антонова, який, щоб баламутити українських людей, прибрав ще собі прізвище “Овсеєнко”. А щоб “партизани” та вояки мали охоту йти на Україну, то Ленін підбурював їх, вказуючи, що в Росії нема хліба, а Україна “бесітсья” від надміру харчів.

Взагалі – то був похмурий час на Україні. Потяги ходили без певного розкладу, пошта ледви функціонувала і ми на Поділля, у Вінниці, дуже мало знали, що діється в Україні, а особливо на Лівобережжі...

Все-ж Україна не піддавалась, захищаючи себе на місцях від грабунків, головно військових ешелонів, що перекочувались через наші міста і села, а Центральна Рада і її уряд, що після Третього Універсалу став зватись Радою Міністрів Української Народньої Республіки, наполегливо працювали далі.

Однією з важливіших справ, було питання перемир'я, а далі підписання мирового договору з центральними державами, з якими воювала Росія. Оскільки російський фронт, під впливом большевицької пропаганди, остаточно розвалився, Ленін, Троцький та Совет Народних Комісарів Росії приступили до реалізації свого плану – підписання з Німеччиною сепаратного миру себ-то без Англії і Франції, – миру “без анексій і контрибуцій”, щоб припинити і ліквідувати військові дії. В цім перемирю та підписання мирового договору була зацікавлена і Україна, щоб також ліквідувати військовий фронт, що тягнувся по нашій території від Білорусії через Волинь, Галичину, Бессарабію аж до гирла Дунаю і Чорного моря” [6, с. 236].

Подальші події – укладення УНР з Центральними державами Брестського мирного договору, зайняття України австро-німецькими військами В. Приходько не подавав. Проте він доволі детально розкрив роботу губернського земства в період Центральної Ради та під час гетьманату. Повертається до світової війни В. Приходько вже у розділі “Іспанка”, де він розповів про прояви цієї епідемії на Поділлі: “... Саме ж: на територію Поділля і, передовсім, до Кам'янця, стали прибувати з-за кордону, головно ж з Австрії, партії бувших вояків російської армії, – серед них головно великороси і українці”. Це відбувалося у листопаді-грудні 1918 р., “коли вони йшли, стояли великі холода й морози, – полонені почали перестуджуватись і між ними надзвичайно поширилась епідемія відомої тоді “іспанки”. Ця хвороба була тяжка й нагла – і смерть безжалісно косила свої жертви направо й наліво. Полонені вмирали в губерніяльній земській лікарні, у військових шпиталях, в касарнях – і трупів було так багато, що земська лікарня ані місто не встигали їх ховати... Десятки тисяч людей знайшли смерть, коли їм здавалось, що все скінчилось і вони, вільні, йдуть, нарешті, до дому, до своїх рідних осель...” [6, с. 362-363].

Отже, спогади В. Приходька на прикладі прифронтового Поділля показують негативний вплив початку Першої світової війни на розвиток українського руху в краї, деякі особливості суспільного життя в умовах війни, окремі аспекти воєнних дій, висвітлюють авторське бачення причин поразок Росії, процес наростання політичної кризи в Росії у 1914-1917 рр., вершиною якої стали революційні події 1917 р.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гудима В. В. Формування вищих регіональних адміністративних органів влади на Поділлі в добу Директорії УНР / В. В. Гудима // Краєзнавець Хмельниччини: : наук.-краєзн. зб. / [гол. ред. Л. В. Баженов]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – 2014. – Вип. 6. – С. 46-51.
2. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 220 с.
3. Кравчук О. М. Спогади В. Приходька як джерело з вивчення історії кооперації на Поділлі / О. М. Кравчук, С. Л. Калитко // Споживча кооперація Поділля: через століття до майбутнього (27-28 травня 2010 р.). – Вінниця, 2010. – С. 84-87.
4. Кравчук О. М. Українсько-чеські освітянські зв'язки в 1920-1939 рр.: освітяни Поділля в українських навчальних закладах міжвоєнної ЧСР / О. М. Кравчук, Н. М. Марценюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2009. – Вип. 14. – С. 213-227.
5. Малюта О. “Просвіти” і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / О. Малюта – К., 2008. – 840 с.
6. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2. / Віктор Приходько; упорядники і автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ “Консоль”, 2011. – 416 с.
7. Приходько Віктор // Енциклопедія Українознавства. / Віктор Приходько. – Л., 1996. – Т. 6. – С. 2346.
8. Трембіцький А. А. Віктор Приходько у визвольних змаганнях українського народу в 1917-1922 рр. / А. А. Трембіцький // Формування та діяльність українських урядів періоду української революції 1917-1921 рр. : матер. всеукр. наук. конф. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. – С. 315-330.

Резюме

В статтє раскрыты воспоминания подольнина В. Приходька (1886-1982) о Первой мировой войне и революционных событиях в России. Показано влияние мировой войны на нарастание политического кризиса в России в 1914-1917 гг., апогеем которой стали революции в 1917 г. Также отражено восприятие В. Приходьком влияния мировой войны на украинскую жизнь, экономическое положение прифронтовой Подольской губернии.

Ключевые слова: В. Приходько, Первая мировая война, Подольская губерния, революционные действия в России, воспоминания.

УДК 94:38.125"1918"(477.4)

Віталій Галатир
(м. Хмельницький)

КОРУПЦІЯ ТА ХАБАРНИЦТВО ПІД ЧАС СТАНОВЛЕННЯ ПОВІТОВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

У статті висвітлюються протизаконні факти хабарництва та корупції чиновників повітового рівня місцевих адміністрацій у Правобережній Україні в квітні-грудні 1918 р.

Ключові слова: хабар, корупція, староста, зловживання.

Хабарем вважаються кошти або інші матеріально цінні речі, котрі передаються посадовій особі для її стимулювання діяти в інтересах особи, що передає хабар. Іноді хабарем може стати якась незначна послуга чи допомога у вирішенні якогось потрібного питання, а високий рівень використання хабарів у суспільстві називається корупцією [1]. Також корупцією вважається протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їх прав і посадових можливостей для особистого збагачення. Найчастіше термін застосовується у відношенні до бюрократичного апарату і політичної еліти. Характерною ознакою корупції є конфлікт між діями посадової особи та інтересами його працедавця або конфлікт між діями виборної особи і інтересами суспільства. Багато видів корупції аналогічні шахрайству, що здійснюються посадовою особою, і відносяться до категорії злочинів проти державної влади. Головним стимулом до корупції є можливість отримання економічного прибутку, зв'язаного з використанням владних повноважень [2].

Безперечно на будь-якому етапі становлення державності так чи інакше траплялися посадовці-корупціонери та хабарники. Відповідно не став і винятком період гетьманату П. Скоропадського. Тому сьогодні при вирішенні основного завдання – подолання корупції та хабарництва, важливим є аналіз та врахування помилок та прорахунків минулого. Адже всі своєчасно невирішені проблеми та зловживання, як ми уже знаємо, в майбутньому призводять ще до важчих наслідків.

У квітні 1918 р. прийшовши до влади гетьман повернув дореволюційний устрій, було вирішено відновити поділ України на губернії, повіти, волості. Відповідно до адміністративно-територіального устрою встановлювалася й структура органів влади. Законом “Про перейменування губернських і повітових комісарів і їх помічників” з 17 травня 1918 р. посадові особи перейменовувались в старост [3]. В губерніях управління очолювали губернські старости: у Волинській – Д. Андро, в Подільській – С. Кисельов, у Київській – І. Чарторижський, а згодом – П. Андріанов. 8 травня 1918 р. призначили тимчасово виконувачів обов'язків повітових старост у Правобережній Україні. В Київській губернії призначили 12 повітових старост: М. Григор'їва (Київський повіт), М. Кузнєцова (Бердичівський повіт), І. Машира (згодом, в липні, після вбивства І. Машира – Ф. Зумберова) (Звенигородський повіт), І. Солтика (згодом – Г. Михайлова) (Уманський повіт), І. Недашковського (згодом – М. Кириченка) (Канівський повіт), М. Куліша (згодом – П. Корольова) (Черкаський повіт), С. Оніщенка (згодом – В. Богданова) (Радомишльський повіт), В. Дубиненка (згодом – В. Стейна) (Таращанський повіт), В. Бялоцького (згодом – П. Серебрякова) (Чигиринський повіт), І. Волошинова (згодом – Д. Носенка) (Липовецький повіт), М. Яблонського (згодом – В. Троцького, Р. Кейхеля) (Васильківський повіт), А. Ласкіна (Сквиірський повіт); в Подільській губернії – спочатку 7, а з 20 червня – 13: Є. Бразуль-Брешковського (згодом – Л. Рафальського) (Могилів-Подільський повіт), П. Рененкампа (згодом – П. Гусакова) (Вінницький повіт), В. Столярова (Проскурівський повіт), С. Бодиська (Ушицький повіт), С. Васильєва (згодом – О. Подерні) (Кам'янець-Подільський повіт), О. Липкіна (Літинський повіт), полковника Соловійова (згодом – О. Потоцького) (Летичівський повіт), отамана Кириченка (згодом – Врублевського) (Брацлавський повіт), В. Леонтєва (згодом – А. Тітаренка) (Ольгопільський повіт), І. Бордюжевича (Балтський повіт), І. Сінокосова (Гайсинський повіт), Є.

Крижанівського (згодом – М. Ганька) (Ямпільський повіт), О. Сугаренка (згодом – П. Ізбицького) (Хотинський повіт); у Волинській губернії – 12 повітових старост: В. Пущина (Володимир-Волинський повіт), Д. Прибильського (Дубенський повіт), І. Арндта (Житомирський повіт), М. Шабельського (Ізяславський повіт), М. Шмідта (Кременецький повіт), О. Нікітіна (Ковельський повіт), М. Лобачевського (згодом – Ф. Шлеммера) (Луцький повіт), Л. Бродського (Новоград-Волинський повіт), О. Лалевича (Овруцький повіт), К. Курзенькова (Острозький повіт), Й. Максимовича (Рівненський повіт), Р. Ржевського (Старокостянтинівський повіт) [4].

Оскільки факти корупції та хабарництва каралися кримінальною відповідальністю, то їх випадки всіляко приховувалися. Тому в джерелах важко віднайти відповідні свідчення, проте нечисленні випадки та їх приклади трапляються. Загалом під час формування штатів повітових старост та призначенні урядовців виконавчої влади на місцях мали місце окремі випадки хабарів та домовленостей про влаштування на посади “своїх людей” за певну винагороду. Такі факти були зафіксовані в Київській та Подільській губерніях. До прикладу, Київський губернський староста, повідомляючи міністерство внутрішніх справ про незаконні дії Васильківського повітового старости В. Троцького, вказував, що, звільнивши з посади урядовця управління Н. Максає, він одразу ж на вакантне місце призначив свого сина [5]. У тому самому повіті Київської губернії з посади секретаря повітової управи незаконно звільнили М. Ткаченка. У зверненні до губернського старости він, пояснюючи дії повітового старости, заявив, що з перших днів перебування на посаді полковник Кейхель вирішив мати секретарем “свою” людину, а М. Ткаченко мав бути “сплавлений”, не було лише причини для його звільнення [6]. У Подільській губернії Вінницький повітовий староста П. Гусаков на посаду свого помічника, яку прагнув зайняти С. Олдаковський, запропонував М. Котляревського [7], проте між представниками влади виникло жваве листування, в якому велися суперечки про перебування на посаді М. Котляревського. Перед міністерством внутрішніх справ 28 червня за кандидата С. Олдаковського клопотав директор департаменту Державної варті А. Аккерман. Він характеризував кандидата як енергійного, чесного та передусім – заможного [8]. П. Єрошевич, якому із запровадженням військового стану в регіоні 8 листопада була передана вся повнота місцевої влади, відсторонив від виконання обов’язків і П. Гусакова. Згодом, після візиту до міністра внутрішніх справ В. Рейнбота, він згадував: “представившись, я запитав, в якій справі пан міністр запросив мене. “Знаєте, я ещю не савсем харашо гаварю па українські, давайте гаваріть па руські”, – і почав крутити; та так хитро, що я не міг зрозуміти, про що й ходить; а він все обвинувачує мене в чомусь... Нарешті Рейнбот випалив: “Ви там что то форміруете?”. Це мене розлютило, я скочив з крісла, моя шаблюка за щось зачепилася, я притримуючи її лівою рукою, правою вхопився за ефес. Рейнбот вискочив з крісла й перебіг на другий бік столу. “Сформував я старшинську сотню на зарядження військового міністерства, про що доповідав військовому міністру і ось – тепер Гетьманові”, – майже закричав я. Вхідні двері трохи відчинились і просунулась голова жандарма, але Рейнбот махнув йому рукою і я почув, як вони обидва сходять уділ. Нагло Рейнбот зробив “самую любезную улыбку”, яка цілком не гармонізувала з його полискуватими пащочачими очима й сказав: “Вот відіте, как харашо, что ви пріехали: ми погаварілі і дело вияснілось; только я вась очень пращу (усмішка його зрибилась ще

солодчою), не препятствуйте чтобы палковник Гусаков снова бил наначен повітовим старостой; это, відіте лі, брат (чи кузин) моєй жени і єму там очень харашо». В голові у мене промайнула думка: “знаю, що не погано, бо хабарі ледве що не з бліх дер...” [9].

Водночас у повітах активним заходом для наведення порядку було стягнення контрибуцій, під час яких була велика спокуса корупційних дій. Повітові старости зберігали вилучені кошти на власних депозитах. 10 липня селяни Великих Калитинець Волинської губернії повідомляли гетьману, що острозькі чиновники наклали на село контрибуцію 36 тис. карб. за конфіскований на фільварку хліб прохідними військовими частинами. Пізніше було встановлено доплату по 15 карб. за пуд хліба, купленого населенням восени в продовольчій управі за твердими цінами [10].

Сквирський повітовий староста 23 вересня звітував губернському старості, що за зберігання зброї і нападу на особливі загони Державної варти з липня по вересень на села Кошляков, Почуйки, Селезнівка, Березни і Корнинську волость були накладені контрибуції в розмірі 233846 карб. Гроші зберігалися у Сквирському казначействі на депозиті старости та подекуди видавались на його розсуд [11]. А в акті зазначалось, що контрибуції стягувались лише з сіл Березни і Селезнівка в сумі 230 тис. карб. [12].

Волинський губернський староста в жовтні попередив повітових старост, що, за його відомостями, представники влади на місцях для придушення виступів цілих сіл і окремих осіб наклали контрибуції, до того ж у різних повітах за ті самі порушення суми були занадто різні. У деяких повітах вони за суворістю не відповідали скоєним злочинам. Надалі, з метою запобігання зловживань та корупції, він заборонив старостам самостійно накладати контрибуції, а з'ясовувати їх розміри телеграмами [13].

Траплялися й окремі випадки свавілля чиновників. Наприклад, службовці Державної варти Волинської губернії дозволяли собі примусово відбирати харчові та фуражні продукти у населення [14]. Начальника Овруцької повітової Державної варти звільнили через зловживання владою [15]. Київський губернський староста у своєму зверненні повідомляв, що йому надсилають відомості про вилучення деякими повітовими старостами продовольчих продуктів у населення і продовольчих управ, скасування ними продовольчих комітетів, призначення ревізій і звільнення продуправ, вилучення в них на свій депозит коштів, реквізицію господарського і канцелярського майна тощо (очевидно в послідуєчому для “вирішення питань”). Староста закликав припинити зловживання і лише наглядати за діяльністю продовольчих органів [16].

Таким чином, випадки хабарництва та корупції не були масовими, проте, очевидно, траплялися. Через злочинність даних дій важко широко дослідити дану проблематику. Проте, достеменно відомо, що повітові старости часто зловживали контрибуціями, суми за однакові порушення встановлювались різні, кошти зберігалися на власних рахунках старост. Також із спогадів П. Єрошевича відомо про отримання хабарів Вінницьким повітовим старостою. Загалом досліджувана проблема має досвід багатьох століть, тому на сучасному етапі досить важко її викоринити.

Список використаних джерел та літератури:

1. Белов А. Хабар за законодавством України / А. Белов. – К.: “Право”, 2013. – С. 2-20.
2. Brody Tanzi V. Corruption, Governmental Activities and Markets // IMF Working Paper 94/99. – International Monetary Fund, Washington, DC. – 1994; Bardhan P. Corruption and development // Journal of Economic Literature. – 1997. – Vol. 25. – P. 1320.
3. Закон про переіменування Губерніальних і Повітових Комісарів і їх помішників // Державний вісник. – 1918. – № 10. – 5 червня. – С. 3
4. Галатир В. Становлення посад повітових старост на Правобережжі у період Гетьманату П. Скоропадського / В. Галатир // Мат. Всеукр. наук.-краєзнав. конф. «Хмельниччина в контексті історії України», 21 вересня 2012 р. / [ред. кол. : Баженов Л. В., Єсюнін С. М. та ін.]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – С. 93.
5. Державний архів Київської області, ф. Р-2797, оп. 2, спр. 34, арк. 3.
6. Там само, оп. 1, спр. 26, арк. 62.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 21.
8. Там само, спр. 97, арк. 16.
9. Калитко С. Л. Діяльність Пилипа Гусакова на посаді Вінницького повітового старости у 1918 р. / С. Л. Калитко, О. М. Кравчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. пр. / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2013. – Вип. 21 – С. 132.
10. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 73, арк. 26.
11. Державний архів Київської області, ф. Р-2797, оп. 1, спр. 80, арк. 1-1 зв.
12. Там само, арк. 13-13 зв.
13. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 4, арк. 222-222 зв.
14. Державний архів Житомирської області, ф. Р-1644, оп. 1, спр. 4, арк. 53.
15. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 23, арк. 4.
16. Державний архів Київської області, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 1, арк. 53, 157.

Резюме

В статтє освещаютсѧ противозаконные факты взяточничества и коррупции чиновников уездного уровня местных администраций в Правобережной Украине в апреле-декабре 1918 г.

Ключевые слова: взятка, коррупция, староста, злоупотребления.

УДК 94(477-21)“1918”:336.22+336.1/.5

Олеся Бачинська
(м. Кам’янець-Подільський)

МІСЬКИЙ ЗБІР З ПЛАТНИХ ПУБЛІЧНИХ ВИДОВИЩ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ

У повідомленні розповідається про заходи місцевого самоврядування щодо запровадження умов та контролю за стягненням міського збору з платних публічних видовищ і розваг.

Ключові слова: міський збір, міська дума, міська управа, видовище, гетьманат П.Скоропадського.

Дослідження останніх років показують сталий інтерес до розробки теми становлення та діяльності місцевих органів влади і самоврядування в період Української революції 1917–1921 рр. Проте заходи місцевого самоврядування щодо регулювання культурно-мистецької сфери життя населення на території Української Держави ще не стали предметом окремого дослідження. Тому у даному повідомленні звернена увага на один з аспектів такої діяльності, а саме на запровадження, умови та контроль за стягненням міського збору з платних публічних видовищ і розваг.

Як зазначає дослідник фінансової і податкової систем часів Української революції 1917–1921 рр. П.Гай-Нижник, податкова база бюджетних надходжень Української Держави опиралася на підґрунтя правової бази Російської імперії і республіки часів Тимчасового уряду [2, с. 107]. Зокрема, 29 вересня 1917 р. Тимчасовий уряд прийняв “Положення про міські прибутки, видатки, кошториси і відчити”, яким було надано право міським думам вводити збір з платних публічних видовищ і розваг, що організовувалися у межах міст. Порядок та спосіб стягнення визначався міськими думами. Вони мали право стягувати даний збір пропорційно до державного податку, але у розмірі не вищому за встановлений відповідними законами [10, арк. 1, 3, 11 зв., 17 зв.; 12, арк. 42 зв., 53 зв.-54, 58]. Вже наприкінці 1917 р. та на початку 1918 р. даний збір був введений як обов’язковий у Києві, Житомирі, Одесі, Херсоні, Миколаєві, Козельці та інших містах [8, арк. 20; 5, арк. 8 зв.-9; 11, арк. 5; 9, арк. 10 зв.; 7, арк. 10, 9, 13-13 зв.; 14, арк. 14-14 зв.]. Він продовжував діяти і у добу П.Скоропадського.

Зазначимо, що 14 червня 1918 р. був ухвалений Радою Міністрів та затверджений гетьманом П.Скоропадським закон про оподаткування прилюдних вистав та гулянок [2, с. 109]. В одній із житомирських газет було зроблено припущення, що міський збір, який обтяжував театральні підприємства, буде скасований [1, 10 липня, с. 1]. Але у театральній пресі було чимало публікацій про надмірне оподаткування театральних закладів. Так, одеський тижневик “Фігаро” за 13 липня повідомляв про те, що театральні підприємці схвильовані чуткою про намір уряду замість військового податку ввести інший – “державний”. Окрім нього містам надавалося б право стягувати свою частину податку з видовищ [17, 13 липня, с. 10]. Фактично колишніх 40% податку для театральних закладів не зменшувалися, а замінювалися сплатою державного податку і міського збору.

Місцеві самоврядування, ввівши збір з театральних видовищ і розваг, зіштовхнулося з низкою проблем. Найперше з чим довелося боротися – небажанням антрепренерів та мистецьких і культурно-просвітніх організацій сплачувати збір. Це вилилося у масових зверненнях до місцевого самоврядування про перегляд законності даного збору, його відміну або ж зменшення ставок збору. Так, до міської думи Гайсина зверталися з проханням переглянути постанову щодо введеного збору власники театральної трупи Зубкис і Файнштейн та антрепренер єврейської трупи М. Мишурат. Обидва звернення дума відхилила [4, арк. 332-332 зв.]. Наприкінці червня 1918 р. міською управою Житомира було розглянуто заяву представника управи зі збору “податків з театрів” про те, що завідуючий німецьким кінематографом відмовляється сплачувати збір з квитків, мотивуючи це тим, що кінематограф працює для потреб німецьких вояків, а приватні особи допускаються

на сеанси як гості. Міська управа вирішила повідомити адміністрацію німецького кінематографу, що будь-які платні видовища і розваги підпадають відповідно закону “податку військовому і міському” [1, 29 червня, с. 1-2]. Сеанси у німецькому кінематографі були доступні мешканцям міста за цінами від 90 коп. до 2 руб. [1, 28 червня, с. 1]. З цього приводу на початку липня міська управа звернулася вже до німецького коменданта міста [1, 4 липня, с. 1].

Декілька разів питання введення даного міського збору обговорювалося міською думою у Харкові [18, арк. 110-110 зв., 34, 37 зв., 12, 17-18]. Постанови міської думи від 23 травня 1918 р. (планувалось ввести збір з 1 червня 1918 р.) та від 26 липня (планувалось вести збір з 10 серпня 1918 р.) опротестував в окружному суді Харкова губернський староста [18, арк. 111-111 зв., 23-23 зв.]. До окружного суду Харкова також було подано колективне прохання від антрепренерів міста. Підрахувавши, що з введенням нового збору їм доведеться сплачувати біля 80% валових надходжень, вони в один голос констатували, що їм доведеться або закрити свої заклади, або збільшити ціну на вхідні квитки, які неминуче понизять відвідуваність [18, арк. 114-115].

У Клинцях на засіданні міської думи 8 серпня 1918 р. було заслухано прохання трудової артілі офіцерів про зменшення міського збору з 20% до 10%. Дума одногосно постановила: стягувати міський збір з видовищ і розваг у тому ж розмірі, за виключенням благодійних вистав, які звільнялися від збору. З вистав, які влаштовувалися з політичною метою, міський збір стягувати у розмірі 5% [13, арк. 210, 212-212 зв.]. 29 серпня 1918 р. на засіданні міської думи Сосниці було обговорено доповідь міської управи про введення нових міських зборів. Було вирішено встановити збір з будь-яких видовищ і розваг, що організовувалися у місті, у розмірі державного податку [15, арк. 35-36, 39-41 зв.]. А 19 червня 1918 р. міською думою Ізюму через “дуже важкі” міські фінансові справи було вирішено стягувати збір з видовищ “в половиннім розмірі од державного благодійного збору”, окрім вистав з благодійною метою [19, арк. 6-6 зв.]. Загалом від міського збору з театральних видовищ і розваг звільнялися вистави та гулянки благодійного характеру. Це виключення діяло лише з дозволу місцевого самоврядування. Найчастіше рішення про відміну збору ухвалювалося у кожному окремому зверненні [6, арк. 44-44 зв., 58-58 зв.; 3, арк. 47].

Влітку 1918 р. міська дума Проскурова зменшила театральний збір, щоб не занадто обтяжувати театри [16, с. 2]. Але восени у протоколі Проскурівської ревізійної комісії за 19 жовтня 1918 р. серед інших незаконних постанов міської думи було вказано і на довільне встановлення ставок театрального збору на користь міста, що суперечило ст. 109 закону від 29 вересня 1917 р. [20, 43-43 зв.].

Там, де збір стягувався, вживалося чимало заходів, щоб налагодити та покращити механізм його своєчасного надходження. Так, у серпні 1918 р. міська управа у Миколаєві вимагала внесення театрального збору до каси управи не пізніше наступного дня. В разі невиконання, подальші вистави заборонялися [7, арк. 84-90]. Нерідко до порушників застосовувалися примусові дії. Так, міська управа Житомира наприкінці літа запропонувала начальнику міської міліції приступити до примусового стягування збору з власників театрів, які відмовлялися сплачувати його добровільно [1, 3 серпня, с. 2]. Протести театральних власників в

Одесі проти запровадження міського збору за найвищою дозволеною ставкою, що розпочалися в січні 1918 р., були доведені до судових розглядів [9, арк. 1]. Підприємці погоджувалися сплачувати міський збір у розмірі вдвічі меншому, ніж від них вимагалось міським самоврядуванням [17, 12 жовтня, с. 11-12].

Збір з театральних видовищ і розваг був однією з важливих статей доходу місцевих бюджетів. Так, за пропозицією голови театральної комісії Житомира у кошторис доходів міста на 1918 р. було закладено суму у 75000 руб., які передбачалося отримати зі стягнення збору з платних видовищ і розваг [5, арк. 7, 8 зв.-9]. У Вінниці за попередніми розрахунками цей збір щороку мав поповнювати бюджет не менш як на 133000 руб., а у поточному році планувалося отримати не менше 45000 руб., за умови його ведення не пізніше 1 серпня [3, арк. 49, 52, 58-58 зв.]. У Харкові дохід, в разі введення збору з жовтня 1918 р., мав скласти 300000 руб. до кінця року [18, арк. 12, 17-18].

Таким чином, у різних регіонах Української Держави загальний театральний податок сплачувався неоднаковий, бо він залежав від рішень місцевого самоврядування. Ведення збору на місцях провокувало чимало непорозумінь, конфліктів, вирішення яких подекуди відбувалося у судовому порядку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вольнь (Житомир). – 1918.
2. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / Павло Павлович Гай-Нижник. – К., 2004 – 430 с.
3. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО), ф. Д-262, оп. 1, спр. 28, 234 арк.
4. ДАВО, ф. Д-286, оп. 1, спр. 94, 955 арк.
5. Державний архів Житомирської області, ф. 183, оп. 1, спр. 115, 69 арк.
6. Державний архів Запорізької області, ф. 24, оп. 7, спр. 202, 382 арк.
7. Державний архів Миколаївської області, ф. 216, оп. 1, спр. 3807, 188 арк.
8. Державний архів м.Києва, ф. 163, оп. 32, спр. 33, 24 арк.
9. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 16, оп. 123, спр. 1263, 27 арк.
10. ДАОО, ф. 16, оп. 124, ч. 2, спр. 13694, 24 арк.
11. ДАОО, ф. 16, оп. 124, ч. 2, спр. 17450, 5 арк.
12. Державний архів Херсонської області, ф. 4, оп. 1, спр. 21, 93 арк.
13. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 1785, оп. 1, спр. 15, 250 арк.
14. ДАЧО, ф. 1785, оп. 1, спр. 16, 35 арк.
15. ДАЧО, ф. 1785, оп. 1, спр. 35, 41 арк.
16. Слово Подолии (Винница). – 1918. – 16 июля. – 2 с.
17. Фигаро (Одесса). – 1918.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1325, оп. 1, спр. 297, 292 арк.
19. ЦДАВО України, ф. 1325, оп. 1, спр. 315, 52 арк.
20. ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 207, 44 арк.

Резюме

В сообщении рассказывается о мерах местного самоуправления о введении, условиях и контроле над взыванием городского сбора с платных публичных зрелищ и развлечений.

Ключевые слова: городской сбор, городская дума, городская управа, зрелище, гетманат П.Скоропадский.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИСТОПАД 1920 РР.)

У статті висвітлюється діяльність Директорії Української Народної Республіки, Міністерства внутрішніх справ із нормативно-правового забезпечення організації та функціонування місцевих органів влади протягом 1918-1920 рр.

Ключові слова: Директорія, Міністерство внутрішніх справ, Українська Народна Республіка, нормативно-правові акти, місцеві державні адміністрації, самоврядування.

Аналізуючи законодавчу базу Української Народної Республіки (УНР) періоду Директорії, треба зазначити, що пріоритети в законодавчій діяльності визначали самі реалії життя. Обставини воєнного стану, складна економічна ситуація в країні, нерозв'язаність земельного питання суттєво впливали на особливості законотворчості.

Створення нормативно-правової бази організації та діяльності місцевих органів влади є одним із пріоритетних завдань кожної держави. Не стала винятком у цьому питанні й УНР доби Директорії.

Діяльність Директорії УНР у галузі державотворення висвітлена у значній кількості історико-правових наукових досліджень [12; 16; 19; .22; 23.; 29]. Менше дослідженими є питання правового забезпечення організації та діяльності Міністерства внутрішніх справ (МВС) і підпорядкованих йому місцевих адміністративних органів та самоврядувань в складних суспільно-політичних умовах даного періоду Української революції 1917-1920 рр. Окремі аспекти організації та діяльності місцевих органів влади УНР доби Директорії висвітлювались у роботах безпосередніх учасників національно-визвольних змагань [14; 36; 37], істориків діаспори [17; 27; 33]. Сучасні українські історики [13; 15; 24; 25; 26; 28; .31; .32; 35; 38; 39] значно розширили джерельну базу дослідження, але, натомість, коло науково-дослідницьких завдань, вирішенню яких присвячені ці праці, не передбачають цілісного висвітлення проблеми діяльності Директорії УНР, МВС із нормативно-правового забезпечення організації та функціонування місцевих органів влади.

Метою даної статті є дослідження діяльності Директорії Української Народної Республіки, Міністерства внутрішніх справ із нормативно-правового забезпечення організації та функціонування місцевих органів влади протягом 1918-1920 рр.

Після повалення Гетьманату П. Скоропадського перед Директорією УНР постало невідкладне завдання розбудови власних органів державної виконавчої влади, МВС, місцевих органів державної влади та самоврядувань.

Правовою підставою організації та діяльності МВС слід розглядати наказ Директорії від 10 грудня 1918 р. про заснування при ній Відділу внутрішніх справ,

яким завідувач Відділом наділявся правами міністра внутрішніх справ. Організаційна структура МВС залишалась майже незмінною до завершення правління Директорії УНР. Важливим напрямом роботи МВС у цей період було створення дієздатних місцевих органів влади.

Необхідно наголосити на значному обсязі нормотворчої роботи, яку виконало МВС УНР Директорії з підготовки законопроектів та розробки інших нормативно-правових актів, які б забезпечували організацію та функціонування місцевих органів влади. Протягом грудня 1918 року – початку лютого 1919 року були підготовлені МВС законопроекти, які умовно можна поділити на дві категорії, а саме: перша – ті, якими скасовувались або замінювалися закони, що були прийняті за доби Гетьманату; друга – нові законодавчі акти Директорії УНР.

Законопроектну роботу в МВС здійснювала законодавча комісія, яка звітувала про свою працю перед міністром або Радою міністра внутрішніх справ. Головним напрямом цієї діяльності була підготовка актів з упорядкування структури МВС, регламентації організації та діяльності місцевих адміністративних органів влади та самоврядувань.

Законопроекти, підготовлені законодавчою комісією, можна поділити на декілька категорій за напрямами нормотворення згідно з компетенцією МВС, а саме:

а) регламентація діяльності вищих органів державної влади і управління – “Про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР” від 12 листопада 1920 р. [18, с.676-678], “Про Державну Народну Раду” від 12 листопада 1920 р., “Про скликання Державної Народної Ради” [18, с. 679-684];

б) регламентація діяльності місцевих державних органів та їх матеріально-технічного забезпечення – “Про тимчасову владу на місцях” від 24 червня 1919 р. [2, арк.51-57], “Про організацію повітової та губерніяльної влади” [3, арк.8-8зв.], “Про тимчасові штати управлінь губернських і повітових комісарів” від 23 серпня 1919 р. [5, арк.4], “Про порядок поновлення влади в УНР в місцевостях, звільнених від більшовицької окупації” від 25 квітня 1920 р. [18, с.622-624.], “Про організацію адміністративної влади в УНР в місцевостях України, звільняємих від московської окупації” від 29 квітня 1920 р. [18, с. 629], “Про асигнування 20 000 000 карб. на відновлення та організації влади на місцях” від 22 травня 1920 р. [9, арк.16-16зв.], “Про тимчасову школу інструкторів по адміністрації при МВС” 16 серпня 1920 р. [11, арк.97-97зв.], “Про скасування посад губерніяльних і повітових комісарів і про встановлення посад начальників губерній і начальників повітів” від 5 жовтня 1920 р. [5, арк.4];

в) регламентація діяльності органів місцевого самоврядування та їх матеріально-технічного забезпечення – “Про скасування гетьманського Статуту тимчасової ревізійної комісії по перевірці діяльності органів місцевого самоврядування і доповнень до нього”, ухвалений Радою Народних Міністрів 2 січня 1919 р. [21, с.2], “Про асигнування 1 800 000 гривень на видачу допомоги волосним земствам на видатки в зв’язку з виконанням ними адміністративних функцій” від 25 лютого 1919 р. [18, с 68], “Про продовження чинності постанови від 16 січня 1919 р. про асигнування 30 000 000 карбованців на видачу позичок

органам місцевого самоврядування” від 12 червня 1920 р. [9, арк.35-35 зв.], “Про видачу одноразової допомоги служачи державних установ і місцевого самоврядування” від 18 липня 1919 р. [5, арк.4], “Про скасування Губерніальним по сільським справам присутствій та підлеглих інституцій” від 31 липня 1919 р. [1, арк. 3], “Про утворення нової комісії для остаточного розроблення Статута про громадські управління селами, волостями, повітами, містами й губерніями” від 25 червня 1920 р. [3, арк.8-8зв.], “Про перевибори до губерніальних, повітових, волосних, міських та містечкових самоврядувань” від 28 серпня 1920 р. [18, с.228], “Про збільшення платні за здані в оренду міськими та земськими самоврядуваннями нерухомості” від 3 вересня 1920 р. [4, арк.3], “Про відновлення органів місцевих самоврядувань” від 5 жовтня 1920 р. [5, арк.4.], “Про вибори радників до волосних, повітових і губернських народних рад” [8 арк.27], “Про вибори до органів народних самоврядувань” [6, арк.1-23], “Про громадське Управління селами, волостями, повітами, містами й губерніями” [20, с.1; 30, с.2; 34, с.2-3], “Про громадське (сільське) Управління” [7, арк.63-63 зв.].

Слід зазначити, що робота МВС по підготовці нормативно-правових актів велась у вкрай важких умовах. Постійні вимушені переїзди, пов’язані з втратою території УНР, не сприяли зосередженій законотворчій роботі та позначалися на якості підготовлених законопроектів та інших нормативно-правових актів. Часто такі документи приймалися як тимчасові, розраховані виключно на найближчий час. Але, незважаючи на негаразди та існуючі проблеми, МВС продовжувало нормотворчу діяльність також і на перспективу, навіть і тоді, коли перебувало за межами України, але сподіваючись на швидке повернення і впровадження своїх законопроектів на практиці.

Напружена нормотворча робота МВС тривала й після залишення Директорією контрольованої нею території України у листопаді 1919 р. та переходу на територію, контрольовану Польщею.

В умовах фактично безперервного ведення бойових дій на території України МВС УНР протягом лютого – грудня 1919 р. свою основну діяльність продовжувало зосереджувати переважно на вирішенні поточних справ, нагляді за роботою органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій, заходах по призову до лав Армії УНР і мобілізації населення, нормотворчій діяльності, організації діяльності з охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю.

На подальшому етапі діяльності МВС УНР, у 1920 році, для впорядкування та удосконалення нормотворчої роботи з підготовки законопроектів та інших нормативних актів з найбільш нагальних питань МВС створило комісії за чотирма напрямками підготовки законопроектів відповідно до таких галузей суспільної практики, що належать до компетенції МВС: “...а) загальної адміністрації; б) охорони безпечності; в) місцевого самоврядування; г) військової повинності” [10, арк.3]. Як зазначалося у звіті МВС УНР від 15 вересня 1920 р. “Про діяльність Міністерства”, “тільки за період з червня по вересень 1920 р. працівниками МВС було підготовлено 16 законопроектів та розпочато роботу ще над 10 нормативно-правовими актами” [10, арк.4-6.].

Крім підготовки вищезазначених законопроектів, Міністерством

внутрішніх справ була проведена вибірка усіх законодавчих актів, які мали силу на території УНР, з метою їх систематизації [3, арк.3-8зв.].

Отже, за доби Директорії УНР було здійснено значний обсяг нормотворчої роботи з підготовки законопроектів УНР та розробки інших нормативно-правових актів. Незважаючи на відсутність чіткої та сталої програми державного будівництва, в період Директорії УНР було прийнято значну кількість нормативно – правових актів демократичного спрямування. І хоча більшість з них не діяла через складні обставини військового часу, сама діяльність, яка була спрямована на законодавче врегулювання організації та функціонування місцевих органів влади, заслуговує на увагу сучасних дослідників.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф.1092, оп.2, спр.41, арк. 3
2. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.60-А, арк.51-57
3. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.510, арк.8-8зв.
4. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.559, арк.3
5. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.608, арк.4
6. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.725, арк.1-23
7. ЦДАВО України, ф.1092, оп.4, спр.32, арк.63-63 зв
8. ЦДАВО України, ф.1092, оп.4, спр.33, арк.27]
9. ЦДАВО України, ф.1429, оп.2, спр.53, арк.16-16зв
10. ЦДАВО України, ф.1429, оп.2, спр.54, арк.3
11. ЦДАВО України, ф.1429, оп.2, спр.367, арк.97-97зв.
12. Благовісний С.Г. Організаційно-правові засади діяльності урядів “першої” та “другої” УНР: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сергій Григорович Благовісний, Харків – 2005. – 183 с.
13. Васковський Р.Ю. Діяльність директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ростислав Юрійович Васковський. – Дніпропетровськ, 1999. – 183 с.
14. Винниченко В. Відродження нації / В.Винниченко. – В 3-х томах. – К.: Видавництво політичної літератури, 1990. – Т.3 – 543 с.
15. Гай-Нижник П.П. Налагодження державної служби в добу Української революції / П.П. Гай-Нижник // Державна служба України в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: зб. текстів виступів на наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2008 р.) / Головне управління державної служби України ; за заг. ред. А. Вишневського – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – С. 37-91.
16. Грибенко О.М. Державотворчі процеси в Наддніпрянській Україні 1917-1920 рр. Історичний аспект: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Грибенко Олександр Миколайович. – Луганськ, 2007 – 265 с.
17. Гунчак Т. Україна. Перша половина двадцятого століття / Т. Гунчак. – К., 1993. – 288 с.
18. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Т.2 / [упоряд. В.Верстюк (керівник) та ін.] – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – С. 676-678.
19. Єрмолаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01 / Віктор Миколайович Єрмолаєв. – Харків, 2006. – 402 с.
20. Законопроект про владу // Останні Новини: Українського телеграфічного Агентства. – Кам’янець - Подільський. –1919. – 28 липня. – Ч.4. – С. 1.
21. З діяльності Міністерства Внутрішніх Справ // Вістник Народнього Міністерства Внутрішніх Справ УНР. – 1919. – 30 вересня. – С. 2.
22. Копиленко О. Л. Держава і право України 1917-1920 рр. / О. Л. Копиленко, М. Л.Копиленко. – К., 1993. – 48 с.

23. Копиленко О., Копиленко М. “Друга” УНР: спроба історико-теоретичного аналізу // Право України. – 1996. – № 8. – С. 54-60.
24. Литвин С.Х. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С.Х. Литвин. – К.: Видавництво ім. О.Теліги, 2001. – 638 с.
25. Лозовий В.С. Внутрішня і зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам’янецька доба) / Віталій Лозовий. – Кам’янець – Подільський : Аксіома, 2005. – 224 с.
26. Лозовий В.С. Місцеві органи влади УНР в Кам’янецьку добу Директорії (червень-листопад 1919 р.) / В.С.Лозовий // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1995. – С. 283-285.
27. Мірчук П. Українська державність 1917- 1920. / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967. – 400 с.
28. Політична історія України ХХ століття: У 6 т. – Т. 2. Революція в Україні: політико - державні моделі та реалії (1917-1920) / В. Ф. Верстюк, Солдатенко В.Ф. – К.: Генеза, 2003. – 486 с .
29. Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в УНР доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Присяжнюк Анатолій Йосипович. – Харків, 2002. – 182 с.
30. Проект закону про місцеві самоврядування // Визволення. – Кам’янець-Подільський. – 1919. – 4 липня. – №10. – С. 2.
31. Реєнт О.П. Внутрішня політика Директорії / О.П. Реєнт // Історія України. – 2000. – травень. – № 10. – С. 1-7.
32. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
33. Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. / Матвій Стахів. – Скрантон, 1962-1966. – Т.1-7.
34. Степаненко А. Розроблення законопроекту про владу на місцях. // Вісник УНР. – Кам’янець-Подільський. – 6 серпня. – 1919. – Ч.34. – С. 2-3.
35. Стецюк В.Б. Земства Правобережної України в період національно-демократичної революції 1917-1920 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вадим Борисович Стецюк. – Кам’янець-Подільський, 2009. – 240 с.
36. Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. / П. Христюк. – В 4-х томах. – Відень, 1922. – Т. IV. – 192 с.
37. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал – Прага, 1928. – 325 с.
38. Шинкарук Я.І. Правові засади організації та діяльність Міністерства внутрішніх справ Української Народної Республіки доби Директорії (листопад 1919 - 1921 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ярослав Іванович Шинкарук. – К., 2006. – 211 с.
39. Яблонський В. Від влади п’яти до диктатури одного. Історико-політичний аналіз Директорії УНР / В. Яблонський – К.: Генеза, 2001. – 160 с.

Резюме

В статтє освещает деятельность Директории Украинской Народной Республики, Министерства внутренних дел, из нормативно правового обеспечение организации и функционирование местных органов власти в течение 1918-1920 гг.

Ключевые слова: Директория, Министерство внутренних дел, Украинская Народная Республика, нормативно правовые акты, местные государственные администрации, самоуправление.

УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ ТА МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ (ЛИПЕНЬ 1919 – ТРАВЕНЬ 1920 РР.)

У статті, на основі аналізу джерел і літератури, робиться спроба дослідити взаємини Української Галицької армії з місцевими органами влади на Поділлі.

Ключові слова: галицьке військо, місцеві органи влади, Поділля, Українська Галицька армія.

У силу певних історичних обставин історія Української Галицької армії (УГА) була тісно пов'язана із подільським краєм. Протягом тривалого періоду з липня 1919 по травень 1920 рр. вона вела тут напружену збройну боротьбу за українську державність. Окрім цього, однією із складових подільської сторінки функціонування галицького війська стали його взаємини з місцевими органами влади.

Галицьке військо, як і кожна армія, потребувала низки заходів, спрямованих на підтримання належного стану боєздатності. Тому перед командуванням УГА потали невідкладні потреби забезпечення військових підрозділів усім необхідним (продуктами харчування, обмундируванням, боєприпасами), а також поповнення його складу шляхом мобілізації місцевих мешканців Наддніпрянщини, зокрема, Поділля.

Після переходу галичанами Збруча і прибуття на терени краю, однією із найнагальніших проблем стало прохарчування більш ніж 50 тисячного війська. А ситуація з продовольством була невтішною. Всі інтендантські відділи майже не мали харчових запасів [2, с. 183]. Проблемною видалась і закупівля харчів. Адже, наприклад, 1 пуд зерна пшениці і жита коштував 300 крб., вівса і ячменю – 150, гороху, квасолі, чечевиці – 100, сала – 700, м'яса свинного – 600, яловичини – 400 крб. [12, арк. 174]. Тому щоб забезпечити себе харчами, галичани, за згодою місцевих виконавчих органів, допомагали місцевим хліборобам у зборі врожаю, за що отримували натуральну плату. Так, у Новоушицькому повіті реалізація врожаю була налагоджена за їхньої безпосередньої участі. У Косиковецькій волості третину зібраного врожаю продали галичанам [7]. Загалом, за рахунок своєї участі в жнивах, УГА отримала від селян 700 тис. пудів хліба, що, за прогнозом, мало вистачити на 8 місяців [6, с. 14].

Оскільки товарність селянських господарств у цей час була низькою, то військова і цивільна влада спрямовували товарну продукцію села за фіксованими цінами на задоволення потреб галицького війська. За таких умов, у середині липня було прийнято рішення про закупівлю харчів в порозумінні з волосною управою [10, арк. 198].

Значна роль у подоланні зазначених труднощів відводилась місцевим продовольчим управам. У перший же день перебування на Поділлі УГА зарекомендувала себе законослухняним військовим формуванням. Так, 17 липня в

одному з перших наказів по війську було вказано, що закупівлю продуктів харчування належить проводити лише в разі крайньої потреби і то в порозумінні з повітовою управою [12, арк. 198]. Завдяки цим контактам галичани брали участь у зборі врожаю, отримували за це натуральну плату. Їх, як дисциплінованих вояків, запрошували на постій, для охорони громадського майна [5; 11].

Слід відзначити, що галичани не завжди могли заручитись підтримкою місцевих органів влади і управління, не раз відчували протидію у вирішенні питань, узгоджених на найвищому рівні. Траплялись випадки, коли, намагаючись взяти участь у жнивах чи заготівлі збіжжя в державних економіях, вони були покинуті напризволяще, їх уникали агенти продуправ, яким належало співпрацювати з прибульцями, сприяти їм в отриманні хліба. За таких обставин частини УГА не раз діяли так, як їм підказувала ситуація. Наприклад, у жовтні 1919 р. в район Шаргорода прибув загін галичан на чолі з поручником Задуровичем. Розсіявши більшовицькі частини, які тут діяли, стрільці приступили до жнивування. Проте ніхто із хліборобів не погоджувався віддавати збіжжя, зібране з державних полів раніше. Довелось застосовувати силу, що відразу змінило ситуацію на краще. Коли вирости скирти необмолоченого хліба, несподівано з'явилися агенти продвідділу, магазинери (комірники) та інші особи. Усі вони розсипались в компліментах на адресу галичан: “Коли б не було вашої частини, то б селяни не звезли ні одного снопа”. Але варто було приступити до молотьби, як ставлення до загону Задуровича з боку офіційних осіб змінилося на гірше. Як наголошував агент Ямпільського повітового продвідділу, це була пора “щось заробити”. А галицькі стрільці не дозволяли розкрадати хліб, надійно охороняли склади, використовуючи свої замки. Цим вони зберегли і для волосних потреб, і для держави тисячі пудів зерна. Чинячи перешкоди частинам УГА в отриманні хліба з державних складів, окремі продагенти намагались не відкривати приміщення, “губили” ключі тощо. Добре знаючи, що під “галицький шумок” зерно збувається різним приватним особам, торгівцям, галицькі підрозділи у таких випадках вдавались до самочинних, не завжди законних дій. Так, вони зламували замки, реквізували без будь-якого обліку хліб, чим викликали роздратування і навіть вороже ставлення чиновників та селян. Такі факти гостро поверталися проти самих галичан, оскільки представники місцевих органів влади відразу сигналізували про них до Міністерства земельних справ і Міністерства народного господарства.

У ряді сіл Східного Поділля (Деребчин, Антонівка, Шендерівка та ін.) селяни, піддавшись антигалицькій агітації (хліб забирають “австріяки”), пограбували державні магазини, чим викликали відповідну реакцію, наприклад, загону поручника Ружицького. Відібравши у селян державний хліб, галичани переправили його у спокійне село Хоменки. Про цей випадок швидко стало відомо голові волосної земельної управи, який відразу зв'язався із військовиками армії УНР. Командира патруля, який забезпечував перевезення хліба, за наказом представника державного інспектора і коменданта тилу армії УНР полковника Труби, було заарештовано. Згодом під арешт потрапив поручник Ружицький; галичани отримали образливе клеймо “бандити”. Інцидент через деякий час вичерпався, однак відділ УГА, через комерційну діяльність продагентів, втратив значну

кількість збіжжя [17, арк. 160-160 зв.]. На жаль, такі випадки були непоодинокими. За таких умов практика реквізицій, до якої вимушено вдавалися галицькі частини [13], стає зрозумілою.

Ще однією важливою проблемою, з якою зіткнулися галичани по переході Збруча, було забезпечення зброєю, боєприпасами і амуніцією (в Наддніпрянщині важко було знайти боєприпаси до австрійських зразків зброї, а російської українська республіканська влада не надала) [8, с. 86].

З метою посилення допомоги українським арміям, зокрема УГА, політичні і громадські чинники, зокрема подільські місцеві органи влади, організували “Тижні козака”, під час яких населення зносило для війська одяг, білизну, взуття тощо [17, арк. 5-5 зв.].

Окрім цього, від імені Головного отамана С. Петлюри видавалися розпорядження про збір теплого майна для потреб армії, як наддніпрянської, так і наддністрянської. Так, наприклад, у наказі від 2 вересня 1919 р. його виконання покладалося на командуючих груп, корпусів, бригад та окремих дивізій через начальників постачань та інтендантів зазначених військових частин в порозумінні з органами місцевого самоврядування і представників влади на місцях, а також Державного контролю та Державного інспекторату, котрі мали організувати та здійснити протягом двох тижнів одноразовий збір за кошти держави теплого одягу, білизни та взуття. Збиранню підлягали шинелі, жупани, кожухи, бушлати, свитки, шапки, теплі онучі, тілогрійки, ватні чи сукняні штани, чоботи або черевики [18]. На жаль, брак інформації не дає змоги з'ясувати наскільки ефективними були ці акції, що з отриманого перепало галичанам.

Ще одна сторінка взаємин галицького війська з місцевими органами влади пов'язана із мобілізаційним процесом. Упродовж літа 1919 р. цей процес мав неорганізований характер, бо українські армії наступали, і тому великих ускладнень не було. Під час осіннього відступу проблема стала надзвичайно гострою. Тому з вересня посилилась робота із вербування до галицьких підрозділів, оскільки корпуси мали на той час лише по кілька сотень добровольців. Ті, хто були трохи навчені, відсилались до корпусних вишколів, а хто ні – до армійського вишколу (с. Грушка). Функціонували й старшинська школа (с. Гута Чугорська), старшинська школа артилеристів (с. Безнісківці), вишкіл Команди етапу (Ямпіль). Їх організація здійснювалася в тісному порозумінні з місцевими органами влади [1; 2; с. 196-199; 3; 4; 9].

Така ж взаємодія простежується і в проведенні безпосередньо мобілізації. У вересні Головним отаманом С. Петлюрою було видано накази про мобілізацію місцевого населення 1898-1899 років, як запас, і 1899-го, як новобранців [16, арк. 15]. Команда Етапу (головна тилова структура) УГА, відповідно до наказу від 22 вересня, отримала можливість проводити мобілізацію в районі Літин – Терешпіль – Чорна – Гриців – Сахнівці, а корпусні частини – у прифронтовій смузі [16, арк. 15]. За новим наказом С. Петлюри від 27 вересня район мобілізації значно розширювався [16, арк. 11]. 2 жовтня до нього увійшов ще й Проскурівський повіт [14, арк. 71].

Мобілізаційні команди, в порозумінні з повітовими військовими комендантами і цивільною владою, створювали поборову (мобілізаційну) комісію.

До її складу окрім двох старшин УГА, лікаря, санітарного старшини, входив і представник місцевої влади. На кожного призовника видавався спеціальний лист, в якому записувалися: 1) ім'я і прізвище; 2) дата і місце народження; 3) віросповідання, соціальний стан, звання. В кінці потрібно було зробити відмітку: а) служили: 1) при піхоті 2) артилерії; 3) кінноті, технічних відділах і т.п. б) взагалі не служили. Бажаючі вивчитись на старшину повинні були мати освіту не менше 6 класів середньої школи (в армії УНР – всього 4 класи) [14, арк. 7].

Незважаючи на всю важливість мобілізаційного процесу, він на жаль, не дав очікувальних результатів [6, с. 56, 59; 15]. Попри всю складність становища, починаючи з другої половини вересня і до початку жовтня, в УГА влилося близько 6000 новобранців (17 старшин, 108 підстаршин, 3495 козаків, 2336 новобранців), значну частину яких представляли подоляни [2, с. 201].

Таким чином, взаємини Української Галицької армії з місцевими органами влади Поділля були неоднозначними. Під час успішного наступу галицького війська в липні-серпні 1919 р. його контакти з органами місцевої влади характеризувалися значно більшою лояльністю і виваженістю, співчуттям і співробітництвом. Восени ці якості все більше поступалися іншим – нерозважливості, нерозумінню, протидії, і навіть крайнім заходам. Отже, загалом ці стосунки складались нерівномірно, еволюціонували від співробітництва до байдужості, ігнорування потреб захисників української держави, що було одним із чинників погіршення становища галицького війська.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алиськевич М. Вишкіл Команди Етапу УГА на Україні / М. Алиськевич // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 3. – С. 14-17.
2. Завальнюк О. М. Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.): монографія. – Вид. 2-е, доп. і перероб. / О. М. Завальнюк, С. В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 292 с.
3. К-в. Я. Армійський Вишкіл / Я. К-в // Календар Червоної Калини на 1924 рік: Ювіл. вид. в десятиліття виступу УСС, 1914-1924. – Львів; К.: Червона Калина, 1923. – С. 75-76.
4. Клюн О. Армійський Вишкіл УГА / О. Клюн // Українська Галицька Армія: У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 1. – С. 366-368.
5. Лах Д. Під Жмеринкою / Д. Лах // Українська Галицька Армія: Збірка спогадів / [Уклад., авт. передм. і прим. М.Баран]. – Львів, 2002. – С. 36-60.
6. Левицький О. Галицька армія на Великій Україні (Спомини з часу від липня до грудня 1919) / О. Левицький. – Відень, 1929. – 193 с.
7. Поїздка на жнива // Бюлетень Міністерства Земельних Справ. – 1919. – 4 серпня.
8. Станімір О. Моя участь у Визвольних змаганнях 1917-1920/ О. Станімір. – Торонто, 1966. – 192 с.
9. Толюк – Кульчицький С. Старшинські школи ГА / С. Толюк-Кульчицький // Українська Галицька Армія: У 50-річчя її участі у визвольних змаганнях: Матеріали до історії. – Вінніпег: Вид. хор. УСС Д.Микитюк, 1958. – Т. 4. – С. 265-270.
10. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 198.
11. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 195.
12. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 120. – Арк. 174, 198.
13. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 2
14. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 1. – Спр. 275. – Арк. 7; 71.
15. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 101. – Арк. 59.

16. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 2. – Спр. 133. – Арк. 11; 15.
17. ЦДАВО України. – Ф. 2188. – Оп. 4. – Спр. 9. – Арк. 5-5 зв. 160-160 зв.
18. ЦДАВО України. – Ф. 3172. – Оп. 5. – Спр. 1. – Арк. 31.

Резюме

В статье, на основании анализа источников и литературы, делается попытка исследовать взаимоотношения Украинкой Галицкой армии с местными органами власти на Подолии.

Ключевые слова: галицкое войско, местные органы власти, Подолье, украинская Галицкая армия.

УДК 94:351.85(477.43)"1919/1920"

Вадим Гудима
(м. Кам'янець-Подільський)

ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ УНР (ЛИСТОПАД 1919– ЛИПЕНЬ 1920 РР.)

У статті висвітлюється становлення місцевих державних адміністрацій на Поділлі в період Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки впродовж листопада 1919 – липня 1920 рр.

Ключові слова: місцеві державні адміністрації, губернський комісар, головноуповноважений уряду УНР, Поділля, Іван Огієнко, Директорія, Українська Народна Республіка.

Становлення місцевих державних адміністративних органів влади в усі часи було і залишається одним з пріоритетних завдань влади в процесі організації державного життя. Питання формування та належного функціонування владних інституцій на місцях вагомо постало і в період головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки (УНР), свідченням чого було продовження роботи щодо формування місцевих адміністративних органів. У той час Подільський регіон постійно перебував в епіцентрі суспільно-політичних подій.

Проблема формування місцевих виконавчих органів влади в добу Головноуповноваженого уряду УНР не знайшла всеохоплюючого висвітлення в історичній літературі. Окремі відомості подають у своїх роботах безпосередні учасники революції: О. Доценко [11; 12], І. Мазепа [20], Д. Дорошенко [10], І. Огієнко [22].

Сучасні українські дослідники М.О. Завальнюк [13; 14], В.П. Ляхоцький [18;19], І.І. Тюрменко [25; 26; 27], П.П. Гай-Нижник [8], А.О. Копилов [16], А.А. Заводовський [15], О. Климчик [17] та інші, з'ясували діяльність діяльність І. Огієнка на посаді Головноуповноваженого уряду УНР але, натомість, коло науково-дослідницьких завдань, вирішенню яких присвячені ці праці, не передбачали цілісного висвітлення проблеми формування місцевих владних структур на теренах Подільської губернії в період Головноуповноваженого уряду УНР.

Метою даної статті є висвітлення процесу формування місцевих державних адміністрацій на Поділлі протягом листопада 1919 – липня 1920 рр. Використовуючи архівні матеріали, тогочасну періодику, мемуари, наукові та краєзнавчі публікації, спробуємо визначити загальні риси і тенденції цього процесу, проілюструвавши їх фактичним матеріалом.

Як зазначає дослідник, І. Тюрменко, що “серед сучасних українських істориків існують різні точки зору щодо хронологічних меж існування головноуповноваженого уряду УНР. Дослідники О. Завальнюк, М. Тимошик обмежують його липнем 1920 р., В. Яблонський – квітнем, а кінцевою датою ліквідації посади і управління Головноуповноваженого І. Тюрменко та В. Ляхоцький – жовтнем, мотивуючи рішенням Ради Народних Міністрів (РНМ) від 17 жовтня та підписанням головою Директорії С. Петлюрою, головою РМН А. Лівіцьким та Головноуповноваженим міністром І. Огієнком підписання 31 жовтня постанови про ліквідацію управління Головноуповноваженого УНР” [27, с. 110.].

На засіданні РНМ, що проходило 15 листопада 1919 р. під головуванням С.Петлюри розглядалися питання, пов’язані з становищем на фронті та необхідністю негайної евакуації уряду. Після доповіді голови комісії з розробки плану евакуації було прийнято рішення про призначення І. Огієнка Головноуповноваженим уряду УНР на території, зайнятій поляками [5, арк. 25]. Необхідність введення посади Головноуповноваженого уряду УНР була зумовлена як складністю загального військово-політичного становища, так і загостренням внутрішньої кризи в уряді Директорії. Наступ денікінців і більшовиків, окупація Польщею українських земель змусили прийняти рішення про його евакуацію з території України та розпуск всіх урядових структур.

Внаслідок наступу більшовиків на Поділля, за домовленістю між УНР та Польщею, 16 листопада 1919 р. польські війська займають територію Поділля. Наступного дня: “В ранці о 4-й годині прибув до головноуповноваженого представник військової польської влади, з запитом, де приготування помешкання для війська. Головноуповноважений вислав свого упорядника з ним до губернського комісара (ГК) Поділля М. Кондрашенка, який мав приготувати казарми” [22, с. 23.-24.]. Як зазначає І. Огієнко, “вночі губкомісар М. Кондрашенко виїхав, нікого про це не повідомивши і нікому своєї влади не передавши” [22, с. 24]. У своїх спогадах Д. Дорошенко зазначає: “Ще не встигли прийти до нас точні про неї відомості, як уже в Букарешті появилися кам’янецькі ГК К[ондрашенко] з родиною та своїми співробітниками, а за ним іще дехто” [11, с. 504.] Все це сильно пошкодило престижеві української влади, і польське військо почало само брати собі помешкання.

Усі призначення на посаду представників губернських і повітових адміністративних органів влади були в компетенції лише головноуповноваженого уряду УНР І. Огієнка. [5, арк. 17-18зв.]. Уже 17 листопада Головноуповноважений уряду УНР призначає М. Білинського заступником губернського комісара, який почав організацію комісаріату. Він розпочав формувати “своє управління і вносити хоч який порядок в розміщення нової армії й нової влади. Звичайно це трохи допомогло” [22, с. 25].

Заступник губкомісара Поділля М. Білінський 9 грудня 1919 р. звертався до Головноуповноваженого Уряду УНР, що “з часу, як до міста Кам’янця вступили війська польські, становище місцевої адміністративної влади майже відразу утворилось так неможливе, що в сучасний момент саме існування цієї влади уявляється ніби – то зайве”... “функціонування адміністрацій, то хоч вона й залишена на місцях, але цілою низкою розпоряджень з боку польської військової влади вона майже ізольована, виключена з життя. Так телефонного зв’язку немає ні по місту, ні по повіту” [11, с. 295].

З перших днів перебування у Кам’янці поляки реквізували для військових потреб найкращі адміністративні будинки, школи, лікарні тощо. Так, вони захопили приміщення Подільського губкомісара, Кам’янецької повітової народної управи та ін. [13, с. 145].

26 листопада 1919 р. Головноуповноважений уряду УНР І. Огієнко призначив голову губернської народної управи В. Приходька губкомісаром Поділля, а вже наступного дня він приступив до виконання своїх обов’язків. [24, с. 29]. За свідченням І.Огієнка, “це призначення було дуже потрібне, бо треба було організувати все Поділля і нічого неможна було позоставляти без догляду. При губернiальному комісарі склалося велике управління, і воно проводило реальну працю по всьому Поділлі” [22, с. 33-34].

ГК Поділля В. Приходько 25 грудня 1919 р. звертався до І. Огієнка про переговори з польським урядом та недоторканість всіх державних і громадських інституцій у м. Кам’янці і повіті [11, с. 301].

Починаючи з 20-х чисел листопада 1919 р. і до початку липня 1920 р., Головноуповноважений уряду УНР отримав багато скарг керівників державних і громадських установ на майнові злочини поляків. Про це йшлося також в десятках донесень губернського і повітових комісарів, референтів, міського голови та інших посадових осіб. Як повідомляв 9 грудня 1919 р. І. Огієнку губернський комісар, “майно щодня вивозиться невідомо куди і без дачі будь-яких пояснень у цьому відношенні” [13, с. 148]. Польське командування провело ряд заходів з метою паралізувати українську губернську, повітову і міську владу [12, с. 296.].

10 березня 1920 р. губкомісаром Поділля було призначено Є. Колодяжний (Сумський повітовий комісар за Директорії УНР) [12, с. 321]. Того ж дня, ГК Поділля Є. Колодяжний видає наказ до населення м. Нова-Ушиця і Новоушицького повіту. У якому повідомлялось: “що південна частина міста і східна частина повіту підлягає цивільній владі УНР, а тому населення на зазначеному терені по всіх справах мало звертатись до представників української влади” [1, арк. 1].

У березні 1920 р. управління губернського комісаріату в складі 7 службовців змушене було евакуюватися із Кам’янця-Подільського до Нової-Ушиці [12, с. 324]. 15 березня 1920 р. ГК Поділля Є. Колодяжний повідомляв І. Огієнка що “повітовий комісаріат в складі поміщика комісара Г. Проценка та секретаря його, виявив повну свою нездатність, не виявивши ініціативи в згуртуванні місцевих сил за час перебування тут польського війська. Крім того, ці представники повітового комісаріату, маючи повну змогу нав’язати зносини з Кам’янцем, не подали своєчасно жадних інформацій. Мусів їх усунути з посад. Повітовим комісаром призначив голову Новоушицької “Просвіти”, бувшого міського голову присяжного

адвоката І. Зновицького, популярного не тільки серед українського громадянства, а і всього населення. В Новоушицькому повіті для праці губерніального комісаріату ґрунт є, звичайно, приходиться додержуватись “контакту” з польським командуванням” [12, с. 323; 7, с. 1]. Головний комісар Уряду УНР К. Лоський 29 квітня 1920 р. звернувся до населення України з закликом відновити працю державних та громадських установ [21, с. 3; 9, 629-630]. Тоді ж він підписав наказ “Про організацію адміністративної влади УНР в місцевостях України, звільняємих від московської окупації”. Згідно наказу: “адміністративна влада в губерніях, повітах, волостях, селах, містах і в районах залізниць належала губерніальному і повітовому комісарам, народним самоврядуванням, міським думах і сільським сходам зі старостою. Для підтримки державного порядку організувалась громадська сторожа” [21, с. 4].

На квітень 1920 р. штат службовців управління ГК значно зменшився у порівнянні з листопадом-груднем 1918 р. і був у такому складі: ГК, помічник, керуючий канцелярією, один урядовець для доручень 7 кл., бухгалтер (він же скарбник) та друкар (він же завгосп). Крім зазначених вище осіб, залишились також на посаді й прикомандировані до комісаріату радники губернської і військової управи [2, арк.3].

5 травня 1920 р. ГК Поділля Є. Колодяжний видав наказ “До населення Поділля”, в якому сповіщалося про те, що населення Поділля підлягає цивільній владі УНР, а в Кам’янецькому, Ушицькому, Проскурівському та Літичівському повітах тимчасово залишається польська цивільна влада. Всі державні установи мали негайно приступити до праці [28, с. 123].

Департамент загальних справ МВС повідомляв ГК Поділля, що, відповідно до закону “Про поширення штатів службовців губернських комісаріатів і підлеглих установ” від 3 травня 1920 р., останнім надавалося право “в міру потреби поступово розширювати штати управління з попереднім погодженням з міністерством” [2, арк.4.].

Після звільнення території Поділля від більшовиків, 14 травня 1920 р. Головний комісар уряду УНР поновив на посаді ГК Поділля Є. Колодяжного [4, арк.1].

Відповідно до наказу від 16 травня 1920 р. Подільського ГК до населення Поділля: “1) Всі розпорядження і дерективи більшовицької влади касуються; 2) Всі інституції і організації тієї ж влади каються; всі інституції які працювали до цього повертаються; всі професійні союзи і організації з дозволу губернського комісара могли друкувати відозви, прокламації; заборонялася ворожа агітація [23, с.1].

22 травня.1920 р. було ухвалено законопроект міністра внутрішніх справ про асигнування 20 000 000 карб. на відновлення та організації влади на місцях [6, арк.16-16зв.]

Зідно наказу ГК Поділля всі державні інституції та установи мали приступити до праці згідно існуючих законів УНР, населення повино було допомагати владі. В повітах Кам’янецькім, Ушицькім, Проскурівськім та Летичівському тимчасово залишається польська влада [1, арк.. 5].

27 червня 1920 р. ГК Поділля звітував МВС, що в Могилівському і Ямпільському повітах введено інститут волосних Комісарів, котрі зараз

звертаються за видачею платні, утримання на комісаріат. Не маючи закона про волосних комісарів, а також штатів і відомостей про відкриття кредитів ні їх утримання [2, арк.6]. Уже 9 липня 1920 р. було виділено в розпорядження МВС з коштів державної скарбниці аванс в сумі 8 мільйонів карб на утримання міліції і волосних комісаріатів Могилівського повіту [6, арк.66; 9, с.112]

8 липня 1920 Б. Крачкевич офіційно передав владу над Кам'янцем і Поділлям головноуповноваженому уряду УНР. Того ж дня відбула польська цивільна влада [16, с. 192].

Губкомісару довелося працювати в досить складних умовах. У зв'язку з погіршенням здоров'я, Є.Колодяжний 15 липня 1920 р. звернувся до міністра внутрішніх справ з проханням про звільнення від обов'язків виконання ГК і залишити його при адміністративному департаменті МВС [3, арк.34].

Нестійкість ситуації змусила уряд УНР з літа 1920 р. мало не що тижня змінювати місце свого перебування. В червні 1920 р. державні установи переїхали з Вінниці до Жмеринки, згодом – до Проскурова, потім – до Кам'янця. 6 липня 1920 р. на засіданні РНМ вирішувалося питання евакуації уряду з Кам'янця-Подільського. 7 липня Кам'янець-Подільський було оголошено в стані облоги, а за кілька днів уряд Директорії опинився в Тарнові (Польща).

Таким чином, у період Головно уповноваженого уряду УНР протягом листопада 1919 – липня 1920 рр. було продовжено роботу, щодо формування місцевих державних адміністративних органів влади на Поділлі, які виконували свої повноваження незважаючи на військові дії та перешкоди з боку польської влади.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 538, оп. 1, спр.181, арк. 1
2. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.402, арк.3
3. ЦДАВО України, ф.1092, оп.2, спр.417.
4. ЦДАВО України, ф.1092, оп.3, спр.130, арк.
5. ЦДАВО України, ф.1113, оп.1, спр.4, арк.25.
6. ЦДАВО України, ф. 1429, оп.2, спр.53, арк.16-16зв.
7. Вісті. По Україні // Новий шлях. –Кам'янець-Подільський. – 1920. –20 березня. – Ч.56. – С. 1.
8. Гай-Нижник П.П. Взаємини Директорії та уряду УНР в період від їхнього прибуття до Кам'янця-Подільського і до остаточного виходу на чужину (березень 1919 – листопад 1920 рр.) / П.П. Гай-Нижник // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : матер. всеукр. наук. конф. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2009. – С. 162-183.
9. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали : у 2-х т., 3-х ч. / [упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін.]. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – Т. 2. – 744 с.
10. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки): науково-популярне видання. / Дмитро Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.
11. Доценко О. Літопис Української революції : матеріали й документи до історії Української революції. 1917-1922 / Олександр Доценко. – К.; Львів, 1923. – Т. II, кн. 4. – 364 с.
12. Доценко О. Літопис Української революції : матеріали й документи до історії Української революції. 1917-1922 / Олександр Доценко. – К.; Львів, 1923. – Т. II, кн. 5. – 400 с.
13. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і польське адміністрування на території Поділля (листопад 1919 р. – липень 1920 р.) / О.М. Завальнюк // Наук. праці Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-у

- : іст. науки / редкол. : Л.В. Баженов, І.С. Винокур, М.Г. Кукурудзяк та ін. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. – Т.1 (3). – С. 143-158.
14. Завальнюк О.М. І.І.Огієнко: турбота про українські інституції та громадян УНР за польського адміністрування на Поділлі (листопад 1919-липень 1920 рр.) / О. М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Серія історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, (2012). – Вип. ІХ. – С. 16-27.
 15. Заводовський А. І. Огієнко – Головноуповноважений уряду УНР / Анатолій Заводовський // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження : наук. доповіді другої Всеукр. наук.-теор. конф. (18-19 лют. 1997 р.). До 115-річчя від дня народження. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 86-88.
 16. Копилов А.О. І.І Огієнко про польську військову присутність у Кам'янці-Подільському у 1919-1920 рр. / А. О. Копилов // Наук. праці. Історичного факультету. – Кам'янець-Подільський. – 1996. – Т.2. – С. 189–194.
 17. Климчук О. Діяльність І. І. Огієнка на посаді Головноуповноваженого уряду УНР / Олександр Климчук // Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка в контексті українського національного відродження (до 110-річчя від дня народження) : тези доповідей. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 67-68.
 18. Ляхоцький В. П. Іван Огієнко – головноуповноважений міністр уряду УНР (1919-1920) / В. П. Ляхоцький // Відродження української державності: проблеми історії та культури : матер. міжн. наук. конф. – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 80-81.
 19. Ляхоцький В. П. Фонди Головно уповноваженого уряду УНР на Поділлі як джерело дослідження заключного етапу визвольних змагань 1917-1920 рр. / В. П. Ляхоцький // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т.3. – С. 111-118.
 20. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / Ісак Мазепа. – К.: «Темпора», 2003. – 608 с.
 21. Наказ “Про організацію адміністративної влади УНР в місцевостях України, звільняємих від московської окупації”// Вісник Головного комісаріату уряду Української Народної Республіки. – Житомир. – 1920. – Ч. 1. – 11 травня. – С. 3-4.
 22. Огієнко І. Рятуння України: На тяжкій службі своєму народові. – 2-е вид. / Іван Огієнко. – Вінніпег : Тов-во „Волинь”, 1968. – 94 с.
 23. Офіційні накази і оголошення // Новий шлях. –Кам'янець-Подільський. – 1920. –28 травня. – Ч.103. – С. 1
 24. Призначення В. К. Приходька. // Село. – Кам'янець-Подільський. – 1919. – 12 грудня. – №23. – С. 29.
 25. Тюрменко І. І. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) : монографія / І. І. Тюрменко ; передм. Н. І. Миронець. – К., 1998. – 282 с.
 26. Тюрменко І. І. Іван Огієнко – головно уповноважений уряду УНР (листопад 1919 жовтень 1920 рр.) / І. І. Тюрменко // Укр. іст. журн. – 1999. – №5. – С. 101-109.
 27. Тюрменко І. І. Іван Огієнко – головноуповажений уряд УНР (листопад 1919 –жовтень 1920 рр) І.І. Тюрменко / І. І. Тюрменко // Укр. іст. журн. – 1999. – №6. – С. 101-111.
 28. Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1920. [Ред. кол. Голова колегії – В.А.Смолій Члени колегії: В. Ф. Верстюк, С.В.Віднянський, В.О.Горбик, В.М.Дани-ленко, М.Ф.Дмитрієнко, О.О.Ковальчук (відповідальний секретар) Г.В.Касьянов, С.В.Кульчицький (заступник голови колегії, керівник авторського колективу), О.Є.Лисенко, Ю.А.Пінчук, О.П.Реєнт, П.Т.Тронецько] – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 311 с.

Резюме

В статъе освещается становление местных государственных администраций на Подолии в период Главноуполномоченного правительства Украинской Народной Республики в течение ноября 1919 – июля 1920 гг.

Ключевые слова: местные государственные администрации, губернский комиссар, главноуполномоченный власти УНР, Подолье, Иван Огиэнко, Директория, Украинская Народная Республика.

УДК 94(477)"1917/1920":821.209

Андрій Машталір
(м. Тернопіль)

ВШАНУВАННЯ МІСЦЕВИМИ САМОВРЯДУВАННЯМИ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ СВЯТ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.

У статті висвітлюється питання щодо відзначення Шевченківських днів місцевим самоврядуванням у часи національно-визвольних змагань українського народу (1917-1920 рр.).

Ключові слова: місьцеве самоврядування, земство, громадськість, Тарас Шевченко, відзначення, періодична преса.

Вшанування пам'яті Великого Кобзаря, відзначення місцевим самоврядуванням його роковин, в усі часи, а особливо в добу Української революції, було демонстрацією любові та поваги до свого національного генія, свідченням невмирущості українського духу, суттєвим чинником формування національної свідомості. Постать українського поета залишається найвидатнішим "історичним маркером" української національної ідентичності. Він – єдиний з історичних постатей українського народу, вшанований щорічними урочистостями.

Окремі аспекти даної проблеми знайшли часткове відображення в працях, О. Завальнюка [16], В. Лозового [21], Г Рудого [28], О. Комарницького [18], В. Стецюка [30], А. Машталіра [22] та інших істориків, однак окремо вона ще не стала предметом наукового аналізу.

Метою нашої статті є висвітлення питання щодо відзначення Шевченківських днів місцевим самоврядуванням у добу національно-демократичної революції (1917–1920 рр.).

Задля розуміння масовості відзначення шевченківських свят за участі місцевого самоврядування, насамперед, варто зазначити, що в роки революції суттєво змінився склад земських зборів – навесні 1917 р. до них кооптували (ввели) представників громадськості ("Просвіт", національних організацій, кооперативів тощо). Товариства "Просвіта" були носіями "шевченківського слова", кооперація – досить часто виступала у ролі благодійника, мецената, вирішувала фінансову сторону питання.

Навесні 1917 р. прокотилася хвиля національно-визвольних рухів, маховиком яких виступала постать Т. Шевченка. В окремих населених пунктах надзвичайно плідно працювали земства у культурно-просвітницькій сфері. Перебравши на себе у 1917 р. управління всіма початковими школами, вони не лише намагались розширити шкільну мережу (звернувши особливу увагу на вищі початкові школи),

але й докладали зусиль для забезпечення шкіл інвентарем, підручниками тощо. Докладались зусилля для підвищення культурно-освітнього рівня дорослих – проводились курси, створено було систему книгонош, надавалась допомога “Просвітам”. Місцеві громади, докладали зусиль задля якомога кращого вшанування постаті українського Кобзаря, тому невипадково, як зазначалося на шпальтах періодичної преси, українська громадськість чекала грандіозного свята на малій батьківщині поета, що мало стати своєрідним підсумком і одночасно виразником солідарності українського населення різних регіонів, для яких Т. Шевченко поступово перетворювався на національний символ. Дійсно, на початку квітня 1917 р. в Кирилівці на Київщині відбулося Тарасове свято [31, с. 2]. Присутніх було понад 4 тис. осіб. Сюди прийшли люди з сусідніх сіл і хуторів Будище, Пединівки, Демківського та інших. Майже у кожного були квіти національних кольорів, співали пісні на слова поета, “Вічну пам’ять” співали стоячи на колінах. У Кирилівці будинок школи був прикрашений національними прапорами, присутні також підійшли до того місця в селі, де колись стояла хата Кобзаря, розпочався мітинг. Виступив небіж Т. Шевченка. Учасники висловили побажання збудувати на цьому місці українську гімназію [7, с. 1–2], за безпосередньою участю самоврядування було створено товариство “Кобзар”, яке спрямоване було на розвиток української культури [34, Арк. 1].

Показовим з організаційної сторони місцевого самоврядування мало Шевченківське свято в с. Моринці на Київщині. На нього прибули представники різних громад з усієї України, які напередодні взяли участь в такому святі в Кирилівці, що за дев’ять верст від Моринців. Присутні висловилися за те, щоб місце, де знаходилася хата, в якій народився український Кобзар, стала національною власністю. Цю ухвалу через місцевий сільський комітет передали до УЦР, яка повинна була виробити відповідний законопроект [6, с. 3].

На батьківщині поета за участю Звенигородської повітової земської управи) було створено комісію “з влаштування українського національного свята на честь Тараса Шевченка в с. Кирилівці 22 мая”. До її складу увійшли голова та члени управи, які сприяли утворенню іншої комісії в с. Кирилівці, до якої входило близько 50 осіб місцевого населення. Учасники комісії були одностайні у тому, “що прийшов той час, про який мріяв наш геній Т. Шевченко, і Україна тепер може вільно і безборонно пом’янути в сім’ї вольній, новій свого Пророка” [2, с. 1].

Члени Канівського повітового земства були одностайними, щодо вшанування постаті Т. Шевченка. Важливим, на їх думку, було продовження збору коштів на упорядкування могили Кобзаря. На цю справу самоврядування асигнувало 1000 карб., Київська стара громада – 500 карб., 4 бочки цементу, 37 гранітних сходинок, допомагало і губернське земство (119 карб. 85 коп.). Меценатами виступили також підрядчики залізниці, які взяли на себе витрати на майстрів та робітників, а також будівельний матеріал. На початок літа 1917 р. перший етап робіт з укріплення берега Дніпра та упорядкування могили завершився. [27, с. 3]. За кошти місцевого земства вирівняли яри та провалля, висадили ліс, збудували водовідводи тощо. Біля могили Т. Шевченка впорядкували хату-музей, в якій містилися копії малюнків, книги, портрет та посмертна маска, вінки від шанувальників, бандура, книга відгуків тощо.

Київська губернська земська управа розглянула і схвалила 24 квітня 1918 р. та доручила В. Короліву, уповноваженому за упорядкування могили Т. Шевченка, негайно приступити до виконання затверджених заходів. Управа була готова фінансувати роботи, про що згадує В. Королів: “Робіть, що вважаєте за потрібне, – говорив мені С. Петлюра. – Ви ж там на місці. А я наперед згоджуюсь підписати все, чого ви вимагаєте” [19, с. 186]. Отримавши підтримку голови Київської земської управи, В. Королів через “Нову Раду” звернувся до українців “розшукати в своїх збірках все, що стосується до Великого імені, навіть вирізки з газетних статей, всякі ілюстрації, біографії і критичні нариси”, які можна буде розмістити у бібліотеці-читальні коло могили Кобзаря. Всі зібрані матеріали пропонувалось надсилати до редакції літопису українського письменства “Книгар” [29, с. 4].

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського, новоутворений уряд розпустив існуючі земські збори, передавши до прийняття нового виборчого закону їх повноваженням управам, поповненим лояльними режиму людьми. В добу Гетьманату мала місце спроба відновити дореволюційну ситуацію в місцевому управлінні. Губернським старостам було надано право ревізувати органи самоврядування, перевіряючи законність їх діяльності. Однак нерідко метою ревізії було усунення зі складу управ осіб, що негативно ставились до нової влади. Репресії здійснювались й іншими способами – використовувались розпуск управ, арешти окремих земців [30]. Разом з тим, місцеве самоврядування продовжувало очолювати національно-культурні перетворення. Так зокрема, Костянтиноградське на Полтавщині земське зібрання звернуло увагу на брак українських підручників та періодичної преси. Вирішило асигнувати 160 тис. карб. на підготовку українського учительства та придбання “для всіх шкіл повіту портретів Т. Шевченка та його творів” [5, с. 2]. Члени земської управи у м. Могилів-Подільський на Поділлі [17, с. 2] ухвалили перейменувати земську гімназію імені дома Романових на “Земську гімназію імені Т. Шевченка” [5, с. 2].

Недивлячись на зміну влади, репресії, комісія з впорядкування могили Т. Шевченка, все ж таки розпочала досить складну “кабінетну роботу”, розробляючи кошторис та плани майбутньої реконструкції місця останнього спочинку Кобзаря [19, с. 186]. Разом з тим, не забували й про фінансову сторону питання, частина коштів планувалася на зведення дамби від Канева до Чернечої гори та встановлення залізобетонних східців від могили Кобзаря до Дніпра [25, с. 141]. За повідомленням газети “Вільний голос”, голова Київської губернської земської управи С. Петлюра, її члени та уповноважений з догляду за могилою Т. Шевченка В. Королів-Старий звернулися до органів місцевого самоврядування та громадськості України з відозвою про збір коштів на впорядкування Чернечої Гори [3, с. 2; 28]. До справи долучилися й представники Черкаської повітової народної управи, яка в свою чергу закликала учнів та вчителів започаткувати кампанію зі збору коштів з впорядкування Шевченкової могили. 1 липня цей почин підтримала Полтавська губернська земська управа, яка звернулася до волосних управ і “Просвіт” регіону з подібною пропозицією [23, с. 12; 24, с. 3]. Пожертвування приймала губернська земська управа, а також газета “Полтавскія новости” [4, с. 3]. Подільська губернська земська управа також прилучилася до

збору коштів, про всі надходження від громадян повідомляв журнал “Село”, який видавала управа [13 с. 15; 11, с. 29; 12, с. 27; 9, с. 28; 10, с. 28].

Практично паралельно з комісією з впорядкування могили Т. Шевченка, працював комітет із будівництва пам’ятника Шевченкові. [33, Арк. 6–7]. До складу якого увійшло 29 осіб, що представляли урядові органи, місцеве самоврядування, наукові та культурні товариства й установи Української Держави та українські громади за її межами. Проте, варто зазначити, що дійти згоди, а тим паче, збудувати пам’ятник у столиці Української Держави не вдалося. Однак, задум та наполегливість місцевого самоврядування жителів м-ка Ромни на Сумщині, увінчалися успіхом – монумент Кобзарю було зведено.

Після чергової зміни влади, уже Директорія УНР відмінює закон за яким розпускалися земські збори. Проте, через труднощі військового часу вони практично не збиралися, поступившись місцем різноманітним з’їздам та нарадам, зазвичай з окремих питань земської праці. Прикладом може слугувати організація шевченківських днів на Поділлі, які організовувалися за участю громадськості, викладачів та студентів університету, культурних діячів краю та столиці. Незважаючи на це, все ж таки у березні 1919 р. відбулося досить гучне відзначення Шевченкових днів. За повідомленням періодичної преси “10 березня Кам’янець-Подільський мав святковий вигляд” Будинки державних, громадських установ та приватні квартири були прикрашені національними прапорами. Крамниці закриті. Почтова вулиця, окрім жовто-блакитних стрічок, прикрашена портретами Т. Шевченка, увітчана гіллям ялини [35, с. 3]. На вулицях безліч народу, частина людей в національному одязі, вітають один одного зі святом. Святкування продовжувалися у різних установах та організаціях індивідуально. Так, у черговому номері газета “Життя Поділля” зазначалося, що урочисте засідання в університеті, присвячене постаті Т. Шевченка відбудеться за участю професорсько-викладацького складу, місцевого хору, громадських і культурних діячів, студентів та всіх, хто бажає вшанувати пам’ять великого українського поета [8 с. 4; 14, с. 2]. Дійсно, 23 березня відбулося довгоочікуване урочисте публічне засідання ради професорів К-ПДУУ зі вшанування пам’яті Т. Шевченка.

Національно свідомі жителі різних населених пунктів докладали зусиль задля вшанування роковин українського Кобзаря. На початку 1919 р. зусиллями спеціальної колегії, створеної подільською “Просвітою” та губернським земством, розпочалася робота з підготовки спеціального номера педагогічного журналу “Освіта”, присвяченого 105-й річниці від дня народження Т. Шевченка [15, с. 136]. Наступного року Начальна команда ЧУГА видала розпорядження про відзначення роковин Т. Шевченка [32, Арк. 71]. Святкування проходило за участі місцевих жителів і охопило велику кількість населених пунктів [1, с. 2–3; 20, с. 295]. У зв’язку з цим було видруковано програму святкових заходів [26, с. 104].

Таким чином, місцеве самоврядування незважаючи на політичну ситуацію в країні докладало зусиль задля підняття національно-культурного розвитку українського народу, звертаючи особливу увагу на шановану в суспільстві постать Т. Шевченка. Українському Кобзареві присвячували ювілейні номери газет та журналів, влаштовували маніфестації, мітинги, зібрання, упорядковували могилу, були учасниками збору коштів на пам’ятник Кобзаря.

Отже, в такий спосіб місцеві органи влади намагалися якомога краще долучитися до вшанування імені й творчості українського Кобзаря.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бистренько. Шевченківське свято в Одесі / Бистренько // Літопис Червоної калини. – Л., 1933. – №9. – С. 2–3.
2. Від комісії по влаштуванню українського національного свята в честь Тараса Шевченка в с. Керелівці 22 мая // Нова Рада. – Київ, 1917. – 13 мая. – № 37. – С. 1.
3. Відозва. Упорядкування могили Т.Г. Шевченка // Вільний голос. – Полтава, 1918. – 3 липня. – С.2–3.
4. Вісті з краю. Могила Шевченка // Нова Рада. – Київ, 1918. – 9 червня. (27 травня). – № 96. – С. 3.
5. Вісті з краю. На земському зібранні // Нова Рада. – Київ, 1917. – 13 мая. – № 37. – С. 2.
6. Вісті з краю. Постанова гостей-делегатів на Шевченківським святі в с. Моринцях // Нова Рада. – Київ, 1917. – 6 червня. – № 56. – С. 3.
7. Вісті з краю. Тарасове свято // Нова Рада. – Київ, 1917. – 12 квітня. – № 12. – С. 1–2.
8. Вшанування пам'яті Т. Шевченка в університеті // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 21 березня. – № 77. – С. 4.
9. До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т. Г. Шевченка від таких осіб : // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – вересень. – № 40–41. – С. 28
10. До редакції “Село” надіслані жертви на впорядкування могили Т. Г. Шевченка від таких осіб : // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – вересень. – № 46–47. – С. 28.
11. Жертви на впорядкування могили Т. Г. Шевченка // Село. – Кам'янець-Подільський – 1918. – 28 серпня. – № 28–29. – С. 29.
12. Жертви на впорядкування могили Тараса Григоровича Шевченка складені вчителями-курсистами Балтського повіту // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 7 вересня. – № 32–33. – С. 27.
13. Жертви на впорядкування могили Шевченка // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 24 червня. – № 19. – С. 15.
14. З університетського життя // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 23 березня. – № 79. – С. 2.
15. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.
16. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : Монографія / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 640 с.
17. К-в В. Лист з Могильова-Подільського / Володимир К-в // Нова Рада. – Київ, 1917. – 24 червня. – № 72. – С. 2.
18. Комарніцький О. Б. Ім'я Тараса Шевченка в житті містечок правобережної України (1917–1920 рр.) / О. Б. Комарніцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – С. 84–88.
19. Королів-Старий В. З моїх споминів про Симона Петлюру / В. Королів-Старий // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926) – К., 1932. – С. 177–188.
20. Литвин М. Р. Історія ЗУНР / М. Р. Литвин, К. Е. Нахненко. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. –368 с.
21. Лозовий В.С. Культ Тараса Шевченка і український національно визвольний рух після лютневої революції 1917 року / В.С. Лозовий // Постать Тараса Шевченка в сучасному культурному і геополітичному просторі :зб. наук. пр. Хмельницького ін.-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-воХІМАУП,2014. – Вип.1. – С. 184–189.

22. Машталір А.І. Вшанування постаті Тараса Шевченка на Поділлі в добу Директорії УНР : історичний аспект / А.І. Машталір, В.Г. Байдич, В.В. Галатир. – Хмельницький : Державний врхів Хмельницької області, 2015. – 114 с.
23. На могилу Т. Г. Шевченка // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 21 червня. – № 18. – С. 12.
24. На улаштування могили Шевченка. // Відродження. – Київ, 1918. – 3 липня (20 червня). – № 77. – С. 3.
25. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / Олексій Нестуля – Полтава, 1994. – 238 с.
26. Пастернак С. Сторінки історії УГА / С. Пастернак // Дзвін. – Л., 1991. – №6. – С. 103–106.
27. Про упорядкування могили Т. Г. Шевченка // Нова Рада. – Київ, 1917. – 21 червня. – № 69. – С. 3.
28. Рудий Г. Я. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Україні (за матеріалами української періодики 1917–1941 рр.). / Г. Я. Рудий. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – 204 с.
29. Старий В. До всіх видавців, видавничих товариств і приватних громадян. / В. Старий // Нова Рада. – Київ, 1918. – 28 (15) квітня. – № 70. – С. 4.
30. Стецюк В. Б. Земства Правобережної України в період Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Б. Стецюк. – Чернівці, 2009. – 20 с.
31. Українське життя // Вісник товариства “Просвіта” у Катеринославі. – Катеринослав, 1917. – 23 квітня. – № 6. – С. 2.
32. ЦДАВО України ф. 2188., оп. 4., спр. 12., 71 арк.
33. ЦДАВО України ф. 2457., оп. 1., спр. 1., 4 арк.
34. ЦДАВО України ф.1115, оп. 1., спр. 4., арк.1.
35. Шевченківське свято 10 березня // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 12 березня. – № 70. – С. 3–4.

Резюме

В статтє освещаеться вопрос о праздновании Шевченковских дней местным самоуправлением во времена национально-освободительной борьбы украинского народа (1917-1920 гг.).

Ключевые слова: местное самоуправление, земство, общественность, Тарас Шевченко, празднование, периодическая печать.

УДК 94:351.853(477.43)"1917/1920"

Ігор Старенький
(м. Кам'янець-Подільський)

УЧАСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ОХОРОНІ ПАМ'ЯТОК НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.

У статті розповідається про участь місцевих органів влади в охороні пам'яток на території Поділля в період Української Революції, особливості цих процесів, взаємини з центральними органами влади та громадськістю.

Ключові слова: охорона пам'яток, місцеві органи влади, Поділля, Українська Революція, визвольні змагання.

На сучасному етапі розвитку України актуальним є питання збереження історико-культурної спадщини. До цієї діяльності мають бути залучені всі ланки державного управління, у тому числі й місцеві органи влади. Для ефективності такої роботи, використання напрацювань попередників та уникнення повторення їх помилок, необхідним є вивчення історичного досвіду участі самоврядування в охороні пам'яток, як в загальнодержавному масштабі, так і в окремих регіонах, у тому числі й Поділля в період Української Революції. Цього питання торкалися в своїх працях О.О. Нестуля [9-12], О. М. Завальнюк [6; 7] та ін. Проте питання потребує подальшої розробки.

Значну увагу в зазначений період надавали збереженню пам'яток архітектури. Ще в часи Української Держави міською думою Кам'янця-Подільського на пропозицію керівника польської фракції Антона Шульмінського було прийнято рішення визнати мінарет, примурований турками до кафедрального костелу, «пам'яткою суспільного значення» та закрити заїзд для автомобілів на подвір'я храму. У серпні 1918 р. порушено питання про очистку фортеці та створення там музею, однак його вирішення було відкладено [8, с. 304].

Найбільш активна діяльність розгорнулася в період Директорії УНР. У цей час з подільськими пам'яткоохоронцями активно співпрацював Микола Федотович Біляшівський – директор Національного музею в Києві, автор проекту першого закону Української республіки про охорону пам'яток історії, культури і мистецтв (1918). 1919 року він звернувся до повітового комісара м. Летичева із запитом про стан фортеці в м. Меджибіж і проханням надіслати її фото. При цьому наголосив: «Обов'язок адміністрації в тому, щоб цьому пам'ятникові ніяка шкода не чинилась, не розбиралось би каміння, не робилося б хижацьких розкопок і т. ін.». У випадку, коли замковим чи іншим пам'яткам старовини містечка загрожувала небезпека, просив негайно повідомляти його [4, арк. 5-5 зв.]. Такі ж звернення адресувалися комісару м. Літина щодо Пилявського замку [4, арк. 6-6 зв.] та комісару м. Проскурова щодо Сатанівського замку [4, арк. 7-7 зв.].

Часто й повітові управи зверталися до уряду та Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва взяти під опіку пам'ятки архітектури. Так, Гайсинська повітова управа зверталася з проханням взяти під охорону маєтки Ярошинського в м. Кублиці та м. Куні, Черномського – у с. Комарівці, Потоцького – у м. Теплик [4, арк. 10-10 зв.]. З Літинського повіту просили допомогти у збереженні пам'яток архітектури в селах Чернятин, Северинівка, Манаківці, Рів, Качанівка, м. Стара Синява [4, арк. 11]. Голова Волочиської волосної управи І. Сіров просив врятувати від пограбування маєток у с. Копачівка [4, арк. 31].

Летичівська повітова управа просила дозволу на передачу Меджибізької фортеці культурно-просвітницькій установі. Формально замок був переданий «Просвіті», але реально знаходився в підпорядкуванні районного начальника інженерного відділу Міністерства військових справ, який проживав на той час у Проскурові [4, арк. 92-93, 116].

Місцеві органи влади були причетні і до творення нових музейних закладів. 1917 року розпочалася робота зі створення Подільського обласного художньо-промислового музею в м. Вінниці. У його складі мало бути 7 відділів:

- 1) художньо-промисловий;

- 2) художній;
- 3) археологічний;
- 4) історичний;
- 5) нумізматичний;
- 6) етнографічний;
- 7) бібліотека.

Для створення музею Подільське губернське земство виділило 50000 крб., у Вінниці зібрали 50000 крб., Кам'янецька та Ольгопільська повітові управи дали по 500 крб., Брацлавське повітове земське зібрання – 500 крб., Ольгопільське – 2000 крб., Летичівське – 2500 крб. Ідею створення музею підтримали губернський з'їзд учителів вищих початкових шкіл, з'їзди учителів початкових шкіл Проскурівського, Вінницького та Літинського повітів. Навіть перший з'їзд православного українського духовенства виніс постанову передати музею ті пам'ятки старовини, які зберігалися в церквах Подільської єпархії. Подільське товариство охорони культурно-історичних пам'яток (м. Вінниця) стверджувало, що губернське земське зібрання передало музею «весь уже налажений цілий одділ свого музею. Дякуючи цьому в музеї виявилася хороша етнографічна колекція» [2, арк. 33-34]. На нашу думку, більшість матеріалів цієї етнографічної колекції склали матеріали евакуйованого Кам'янець-Подільського музею. Виникла проблема з приміщенням. Планувалося передати під музей старовинну будівлю площею 620 квадратних сажнів. Товариство просило також державні органи влади надати 30825 крб. на облаштування музейного приміщення [2, арк. 33-34 зв.]. Проте і наступного 1919 року Вінницька міська управа не передала будинок «Мури» під музей [4, арк. 51; 5, арк. 5-6]. Збереглося також прохання Петра Дорошенко до Вінницького єпископа Амвросія виділити приміщення в соборі м. Вінниці для зберігання культурних цінностей [4, арк. 17]. Врешті-решт Радою Міністрів було вирішено не видавати Вінницькій міській управі урядових позичок до передачі будинку «Мури» Подільському товариству охорони пам'яток [4, арк. 41]. Для прийому приміщення під музей до Вінниці був відряджений голова Відділу церковної старовини Головного управління охорони пам'яток старовини та мистецтва Йосип Пеленський [4, арк. 61]. На той час музей налічував 1500 експонатів. З приходом більшовиків музей призупинив свою діяльність. Роботи зі створення музею відновилися 1920 року, очолив його Густав Брілінг [4, арк. 168].

Водночас найбільше уваги приділялося збереженню покинутих бібліотеки та архівних зібрань. У квітні 1919 року Подільська губернська народна рада ухвалила постанову «Про необхідність утворення наукових архівів і про асигнування в справі утворення наукового архіву в м. Кам'янці 46000 крб.» [4, арк. 137-137 зв.]. 13 серпня під натиском пам'яткоохоронців Головне управління мистецтв та національної культури звернулося з обіжником «До всіх підлеглих установ Міністерства освіти і мистецтва та до місцевих самоврядувань, народних управ». У ньому зазначалося, що більшовицькі частини та їх прихильники під лозунгами боротьби з «буржуями» нівелюють історичну пам'ять українців шляхом знищення пам'яток старовини, які зберігалися в церквах, костелах, державних та громадських установах, приватних маєтках. На цю більшовицьку агітацію піддавалися також несвідомі громадяни та бійці Дієвої армії УНР, які сприймали «польські архіви» за

ворожі українській державності установи, домагалися їхнього нищення, чим сприяли «ганебній роботі більшовизму». Для вирішення цих проблем було окреслено низку заходів, а саме:

1) вживати всіх відповідних заходів для збереження історико-культурних цінностей, які потрапили в небезпеку, повідомляючи кожного разу про них Міністерство народної освіти УНР;

2) роз'яснювати громадянам та козакам Української армії про шкоду для української державності від нищення архівних пам'яток;

3) повідомляти Міністерство народної освіти про будь-який випадок загрози для архівних документальних зібрань [10, с. 72-73].

22 серпня 1919 року на сторінках газети «Україна» з'явився лист доктора Йосипа Пеленського, голови архівно-музейного відділу Подільської губернської народної управи, члена Ради Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Ю. Александровича, віце-директора Державного військово-історичного музею М. Обідного, викладачів Кам'янець-Подільського державного українського університету, членів Подільського церковного історико-археологічного товариства Ю. Й. Сіцінського і Л. Б. Б'ялковського та ін. до голови Ради народних міністрів, до Трудового конгресу, Міністерства народної освіти, в якому наголошувалося на необхідності створити мережу державних архівів і через них з допомогою місцевих органів влади організувати охорону документальних пам'яток. Особливий наголос робився на вжитті заходів щодо охорони церковних архівів усіх конфесій. Керівництво цією роботою пропонувалося передати Головному управлінню мистецтв та національної культури, яке б серед перших заходів мало організувати фахові експедиції, що збирали б розграбовані в ході селянських виступів та військових дій пам'ятки з палаців та церков [7, с. 26; 9, с. 72-73; 11, с. 57-59; 14, с. 629].

Про інтенсивність пам'яткоохоронних заходів може свідчити і той факт, що 29 серпня 1919 року за ініціативою члена Подільського церковного історико-археологічного товариства Пилипа Клименка Міністерство внутрішніх справ направило до місцевих органів влади розпорядження про посилення захисту пам'яток «від знищення, псування і продавання» [11, с. 57-59]. Наступного дня циркулярним розпорядженням, підписаним П. І. Холодним та П. В. Клименком, губернські та повітові комісари освіти зобов'язувалися взяти під свій догляд всі пам'ятки старовини та мистецтва, охороняти їх від знищення, псування та продажу в руки скупників для вивозу за кордон. Незабаром міністерство направило на місця розроблений П. В. Клименком обіжник, в якому губернським та повітовим комісарам давалися додаткові пояснення та інструкції щодо пам'яткоохоронних заходів, які вони мали терміново вжити. Зокрема їм пропонувалося через учителів оповістити населення, що всі документальні збірки мають велику цінність і повинні зберігатися, доки їх не викупить держава. Розуміючи, що на місцях нерідко не було спеціалістів, які б могли визначити історико-мистецьку цінність речей, Пилип Васильович Клименко як вихід з такої ситуації розглядав практику виїзду у віддалені райони експертів Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва [12, с. 308].

30 серпня 1919 року наказом Міністерства народної освіти №9 Архівній комісії, що діяла на громадських засадах, було надано статус державної структури, підпорядковувалася вона Головному управлінню мистецтв та національної культури. У документі вказувалося, що створювалася вона для вироблення інструкцій з охорони пам'яток старовини й мистецтва, управління справами охорони архівів. До складу комісії крім голови Пилипа Клименка увійшли професор Йосип Пеленський, приват-доцент протоієрей Юхим Сіцінський, приват-доцент Леон Б'ялковський, юрисконсульт Міністерства народної освіти М. Альтер, професор Боберський, доктор Кревецький, Михайло Гаврилко, доктор Осип Назарук, а також представники Подільської губернської народної управи, міської управи, міністерств юстиції, внутрішніх справ, земельних справ, преси й інформації, народного господарства, військового міністерства [3, арк. 27]. Представники цієї ж комісії увійшли до складу Комісії з підготовки статуту Національного архіву в місті Києві [3, арк. 46а зв.].

За короткий час комісія сформулювала низку невідкладних завдань у дорученій їй царині:

- 1) прийняття урядом «закону, що охороняв би пам'ятки старовини та мистецтва під загрозою грошових кар і тюрми за знищення й вивіз»;
- 2) заснування на Поділлі та Волині посад «особливого комісара для охорони пам'яток старовини та мистецтва»;
- 3) заснування губернських архівних комісій;
- 4) повернення з крамниць Кам'янця-Подільського проданих туди документів;
- 5) вироблення інструкцій для аналізу архівних справ, а також для повернення «культурно-історичних предметів, розграбованих в панських маєтках»;
- 6) виділення під архівне сховище вежі Стефана Баторія, комплексу «Кам'янецька фортеця»;
- 7) започаткування профільного часопису «Українська старовина» для актуалізації роботи з охорони культурно-історичної спадщини, залучення до неї широкого громадського активу» [6, с. 16].

Велику загрозу для збереження архівних матеріалів становила також катастрофічна нестача паперу для державного діловодства. Мали місце випадки переробки архівних документів і на паперових фабриках. Пам'яткохоронці намагалися підійти до цього питання так, щоб архівна спадщина зазнала якнайменших втрат. Так, постановою Подільського губернського комісара від 29 жовтня 1919 року передбачалося відправляти архівні матеріали на паперову фабрику Лідії Коцебу для повторної переробки на папір. Проте зазначалося, що для переробки можна використати лише деяку частину архіву Подільського губернського правління, а також з архівних зібрань інших підлеглих Комісаріату установ. Створювалася спеціальна комісія для перевірки матеріалів, які підлягали переробці, на предмет їхньої історичної цінності [4, арк. 119].

28 травня 1920 року Подільський губернський комісар звернувся до Головноуповноваженого уряду УНР з проханням взяти під свою опіку архів колишнього Губернського правління та забезпечити платнею архіваріуса Чирського і кур'єра Кавецького. Це було пов'язане з тим, що Губернський

комісаріат переїжджав до Вінниці, а тогочасне транспортне сполучення не давало можливості перевезти архів [1, арк. 8-9].

Також Губернським комісаром було підняте питання про перевезення архіву Подільського губернатора та його канцелярії в будинок архіву Губернського правління, на що асигнувалися 10000 крб. Проте польська окупаційна влада заборонила це зробити, дозволивши тільки перенести з підвалу на горище. Дещо пізніше було надано дозвіл на перевезення архіву в будинок Казенної палати [13, с. 163].

Отже, в період Української Революції місцеві органи влади взяли активну участь в охороні історико-культурної спадщини. У цей час унікальні архітектурні комплекси оголошувалися пам'ятками, створювалися нові музейні заклади. Проте основна робота була спрямована на збереження покинутих бібліотечних та архівних зібрань, які гинули в полум'ї та розкрадалися.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1131, оп. 1, спр. 46, 21 арк.
2. ЦДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 219, 40 арк.
3. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 6, 53 арк.
4. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, 189 арк.
5. Держархів Вінницької області, ф. д-230, оп. 1, спр. 1923, 48 арк.
6. Завальнюк О. М. З історії архівної справи на Поділлі (Хмельниччині) у XIV-XXI ст. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарніцький // Архівна справа на Хмельниччині: зб. док., матер. і світлин. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст-2», 2012. – С. 8-42.
7. Завальнюк О. М. Ю. Й. Сіцинський у 1917-1920 рр.: громадсько-політичний, культурно-просвітній і науковий аспекти / О. М. Завальнюк // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Юхима Сіцинського та 115-річчю від дня народження Володимира Січинського. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – С. 23-29.
8. Нестеренко В. А. Діяльність Кам'янець-Подільської міської думи наприкінці 1917-1918 рр. / В. А. Нестеренко // Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського і Володимира Січинського: зб. матер. міжнар. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – С. 299-306.
9. Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, гетьманщини, Директорії) / О. О. Нестуля. – Полтава, 1994. – 240 с.
10. Нестуля О. О. Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури: 1917-1920 рр. / О. О. Нестуля. – Полтава. 1993. – 90 с.
11. Нестуля О. О. Доля церковної старовини в Україні. 1917-1941 рр. / О. О. Нестуля. – К., 1995. – Ч. 1: 1917 р. – середина 20-х рр. – 280 с.
12. Нестуля О. О. Роль П. В. Клименка в організації охорони пам'яток Поділля за доби Директорії УНР / О. О. Нестуля // Духовні витoki Поділля: творці історії краю. – Хмельницький: Поділля, 1994. – С. 307-309.
13. Пам'ятки = Monuments / редкол.: В. П. Ляхоцький, І. Б. Матяш, К. І. Климова, І. Б. Гирич, Л. В. Гурбова, А. В. Денесенко. – К., 1998. – 227 с.
14. Черняк В. В. Леон Бялковський: польський академік з Поділля / В. В. Черняк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 626-636.

Резюме

В статье рассказывается об участии местных органов власти в охране памятников на территории Подолия в период Украинской революции, особенности этих процессов, взаимоотношения с центральными органами власти и общественностью.

Ключевые слова: охрана памятников, местные органы власти, Подолье, Украинская революция, освободительное движение.

УДК 94(477) "1917/1920" 821.209

Руслан Йолтуховський
(м. Кам'янець-Подільський)

ВІДОБРАЖЕННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГУБЕРНСЬКОГО КОМІСАРА ПОДІЛЛЯ Г.К. СТЕПУРИ В ФОНДАХ ТА ЕКСПОЗИЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті на основі матеріалів фондів та експозиції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника відображено життєвий шлях та діяльність губерньського комісара Поділля Г.К. Степури.

Ключові слова: Г.К. Степура, експозиція, фонди, фото, спогади, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, Луцьк.

Крізь багаторічну заборону комуністично-партійної ідеології вітчизняна біографістика була позбавлена імен українців, які активно впроваджували та обстоювали ідею державності. Одним із них є Григорій Калістратович Степура (1881-1944) – державний, громадсько-політичний діяч, губерньський комісар Поділля в добу Центральної Ради та Директорії Української Народної Республіки.

Незважаючи на інтерес дослідників до теми національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. деякі сторінки його біографії є недостатньо висвітлені. Життєвий шлях та діяльність Г.К.Степури подають у своїх працях безпосередні учасники революції І. Мазепа [21], Д. Дорошенко [9], В. Приходько [23]. Серед сучасних українських істориків питання висвітлення діяльності Г.К. Степури належить В.С. Лозовому[17, 18, 19, 20], який перший дослідив основні віхи життя Г.К. Степури. Окремі аспекти діяльності розкрили у своїх працях О.М. Завальнюк[10, 11], О.Б. Комарніцький[11], О.М. Кравчук[14], В.В. Гудима[7, 8], С.В. Олійник[22], В.П. Рекрут[24], І.С. Литвин[16], Я.Тинченко[26], Я.Гелетей[6], Г.Г. Кучеров[15] та інші дослідники.

У статті ми ставимо мету показати на основі матеріалів фондів та експозиції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника з'ясувати життєвий шлях, адміністративну та громадсько-політичну діяльність Г.К. Степури у добу українського державотворення 1917-1920 рр.

У травні 2009 р. в Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику на території Старої фортеці було відкрито історичну експозицію, присвячену новітній історії Поділля: “Поділля у ХХ – на початку ХХІ ст.”[14, с.2].

Важливу роль в експозиції відіграють особисті речі, спогади, речові експонати, документи 1918-1920 років. Серед експозиційних матеріалів заслуговують на увагу документи і матеріали учасників національно-визвольних змагань, як знаних постатей, так і звичайних подолян, які потрапили у вир революційних подій. Чільне місце в експозиції займають матеріали, передані сином Подільського губернського комісара Григорія Калістратовича Степури, Тарасом Степурою, а саме: паспорт Г.К. Степури [1] в якому зазначається, що Г.К. Степура народився 20 листопада 1881 р року в м. Жванець, Кам'янецького повіту Подільської губернії, дві сімейні фотографії, на одній з яких зображено Г.К. Степуру із своїми дітьми[К. ф. д /п. 2547]. Друге фото, де Г. К. Степура із своєю сім'єю[4] – дружиною і п'ятьма дітьми, було зроблено у м. Луцьку 1924 р., після того як родина Г. К. Степури змушена виїхати на еміграцію. В експозиції музею-заповідника також представлено наказ про призначення Подільським губернським комісаром Г. К. Степуру.

Серед матеріалів, переданих Т. Степурою, заслуговує увагу сюжетне фото, на якому зображено будинок Жванецької “Просвіти” імені Івана Сташенка і мітинг біля нього, який відбувся 14 грудня 1918 року з нагоди вступу Армії Директорії УНР до Києва. На передньому плані показано козаків Подільського гайдамацького куреня імені Янка Кармелюка, який був сформований Г.К. Степурою в “січні 1918 р.” [17, с.554.].

Цікаві матеріали про Г.К. Степуру передали у фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, його син Тарас Степура та онук Любомир Степура. Серед них заслуговують на увагу родинні фотографії, а також спогади Тараса Степури про свого батька. Не дивлячись на певні неточності, які здебільшого пов'язані з дитячими роками можна констатувати, що дані спогади були написані на основ родинного архіву та розповідей самого Григорія Степури та його дружини Варвари[13, с.222].

Значний матеріал фондів стосується “Луцького періоду” Г.К.Степури. У 1923 р. Григорій Степура з сім'єю мешкає у Луцьку. Тут засновує “Бюро правних порад і писання прохань” при міській і повітовій “Просвіті”. Його контора стає місцем захисту скривджених волинян. Серед тих, хто шукав його захисту, бачимо українських націоналістів, членів КПЗУ єврейських, польських організацій. Адвокат Григорій Степура мав високу кваліфікацію, блискуче захищав своїх клієнтів.

Отже, названі матеріали Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника мають чималу інформаційну цінність для відображення життя та діяльності губернського комісара Поділля Г.К. Степури.

Додаток

Документи з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника які стосуються Григорія Степури

№ п/н	Назва, опис	Дата	Інвентарний номер	Примітки
1.	Выпис из метрических книг. Часть 1. О родившихся за 1881	1915 р.	К док д/п. 1484.	

	год. Выдана притч. Св. Троицкой церкви м. Жванце 1915 года м. августа 5 дня за № 240.			
2.	Свидетельство о явке к исполнению воинской повинности	1917 р.	К док д/п. 1485.	
3.	Паспорт Г.К. Степури.		К док д/п. 1483.	
4.	Фото групове. Зображено родину Степур. MICHEL GREIM (оригінал). 6,5см.*10,5 см.	1886 р.	К ф. д/п. 2546.	Підпис. м. Жванець на Поділля. 1. Калістрат Семенович Степура, 2. Анастасія Федорівна Степура, 3. Григорій Калістратович Степура.
5.	Фото сюжетне. Зображено м. Жванець (оригінал) 8,8 см.*14 см.	кінець XIX ст.	К ф. д/п. 2550.	Підпис. На околиці Жванця до революції 1917 року.
6.	Фото сюжетне. Зображено м. Жванець (оригінал) 11 см.*16,4 см.	кінець XIX ст.	К ф. д/п. 2553.	Підпис. Фрагмент старого міста Жванця кінець XIX сторіччя (можливо, що це є будинок в якому родився Г.К.Степура).
7.	Фото групове. Г. Степура з бандуристом (оригінал). 8,8 см.*13,8 см.	1912 р.	К ф. д/п. 2548.	Підпис. Г. Степура, студент юридичного факультету Варшавського університету. (стоїть біля бандуриста). Варшава.
8.	Фото групове. Хор «Української громади» в Варшаві (оригінал). 8,7 см.*13,8 см.	Червень 1912 р.	К ф. д/п. 2549.	Підпис. Хор «Української громади» в м. Варшаві з червня 1912 року. Група з приводу працання хором адміністратором хору Григора Степури (з правої сторони крайній в сірому) та диригента того ж хору – Олекси Приходько.
9.	Фото групове. Г.К. Степура із своїми дочками (оригінал). 6,5см.*8,5 см.	Перша чверть 20-х рр. XX ст.	К ф. р/п. 10719.	Григорій Калістратович Степура в роках 1917-1920 цивільний губернатор Поділля.
10.	Фото групове. Діти українського дитячого табору разом із своїми вихователями у м. Крем'янці (копія). 10 см.*15 см.	1922 р.	КПМ р/п. 12780.	
11.	Фото групове. Діти з дитячого українського табору разом із своїм вихователем. м. Крем'янець (копія). 10 см.*15 см.	1922 р.	КПМ р/п. 12778.	Серед дітей Євгенія Степура позначена літерою «Ж».
12.	Фото групове. Діти з дитячого українського табору під час виконання фізичних вправ (копія).). 10 см.*15 см.	1922 р.	КПМ р/п. 12779.	
13.	Фото групове. Г.К. Степура з родиною (оригінал). 8,3 см.*13,5 см.	1924 р.	К ф. д/п. 2547.	Підпис. Григорій Калістратович Степура, дружина, діти після втечі з Совдепії на Західну Україну.
14.	Фото групове. Гімназисти Луцької української гімназії	1930-і рр.	КПМ р/п. 12777.	

	(ЛУГ) на вулицях м. Луцька (копія). 10 см.*15 см.			
15.	Фото групове. Український дитячий табір у м. Крем'яниці (копія). 10 см.*15 см.	1922 р.	КПМ р/п. 12781.	Серед дітей Тетяна та Оксана Степури позначені відповідно літерами «Т» та «О».
16.	Фото групове. Т.Г. Степура з дружиною і сином Тарасом та його товаришами (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12789.	
17.	Фото групове. Оксана Степура гуляє на дачі разом з племінником Ричаром Матусяком (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12783.	Підпис. Оксана Степура з племінником Ричаром Матусяком (вбили хлопчики німці).
18.	Фотопортрет погрудний Оксани Степури (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12788.	Підпис. Степура Оксана Григорівна (1910-1939?).
19.	Фотопортрет погрудний Оксани Степури (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12786.	
20.	Фотопортрет погрудний Григорія Степури (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12785.	
21.	Фото групове. Подружжя Степур під час відпочинку в Трусавці (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12790.	
22.	Фото сюжетне. Т. Степура гуляє на дачі з псами (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12782.	
23.	Фото групове. Українська студентська громада Варшавського університету (копія). 10 см.*15 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 12787.	Підпис. 1-а зліва О.Степура, 1-а з права Г. Степура.
24.	Фото групове. Група дівчат (копія). 10 см.*15 см.	1930-х 78рр.	КПМ р/п. 12784.	Підпис. 1-а зліва О.Степура.
25.	Фотопортрет Модеста Левицького з дарчим підписом.	23 березня 1929 р.	КПМ р/п. 12718.	Підпис. Любому й поважному собратові по спільній праці на спомин од Модеста Левицького. Б.М. Білецькому.
26.	Фотопортрет генерал-поручника М.Омельяновича-Павленка з дарчим підписом.	1920-і рр.	КПМ р/п. 10715.	
27.	Фотопортрет погрудний Г. Степури. (копія) 11,8 см.*18 см.	1930-і рр.	КПМ р/п. 9900.	
28.	Візитівка Г.К. Степури (польською мовою).	1930-і рр.	Док р/п. 21498.	
29.	Портрет Г.К. Степури.	1930-і рр.	КЖ в. 1387.	
30.	Портфель шкіряний Г.К. Степури.	1930-і рр.	КШ к. 200.	
31-33.	Фотопортрети Г.К. Степури з кримінальної справи (копія). 10 см.*15 см.	1939 р.	КПМ р/п. 12249-12250.	
34-36.	Спогади Т.Г. Степури про Г.К. Степуру.	2000-і рр.	КПМ р/п. 12274-12276.	
37.	Фото сюжетне. Кам'янець-Подільський замок вигляд з південної сторони. 11 см.*16,4 см.	Початок ХХ ст.	К ф. д/п. 2551.	Підпис. Кам'янецька фортеця на переломі 19 і 20 віків.

37.	Листівка. Warszawa. Uniwersytet. 8,8 см.*13,8 см.	Др. пол. 1930-х рр.	К ф. д/п. 2554.	Лист адресований Галиною Степурою до Тараса Степури: Дорогий Тарасику! Твого листа одержала дуже мені приємно було його читати. Просиш мене описати Тобі мої враження з Варшави, але хутко я сама приїду і все оповім. Тим часом посилаю Тобі фотографію університету. Учися, а згодом і Ти будеш входити і виходити цими воротами. Дуже мене тішить, що Ти не маєш двійок. Отже старайся і на далі не мати. Вітай од мене маму і сестричок. Цілую Галя. P.S. Посилку з дому одержали.
38.	Фото групове. Зображено молоде подружжя з двома дітьми.	1920-і рр.		Підпис. Григорію Калістатовичу Степури. На спомин скітальців в чужині! Іаків К...український провослав священ. с. Гуклин п. Воловец. Підкарпаття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець–Подільський державний історичний музей заповідник (далі – КПДІМЗ). – Фонди. – Док. д/п. — №1483.
2. КПДІМЗ. – Фонди. – Ф. р/п. — №2547.
3. КПДІМЗ. – Фонди. – Ф. р/п. — №10715.
4. КПДІМЗ. – Фонди. – Ф. р/п. — №10719.
5. 13. КПДІМЗ. – Фонди. – Ф. д/р. — №2552.
6. Гелетій Я. Голгофа Бориса Білецького / Я.Гелетій, М.Петриківська. – Луцьк: Джерело, 2007. – 94 с.
7. Гудима В.В. Культурно-просвітницька діяльність Подільської губернської народної управи в добу Директорії УНР (листопад 1918-1920 р. р.) / В.В.Гудима // Освіта, наука культура на Поділлі. Зб. наук. пр.. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 14. – С. 104-113.
8. Гудима В.В. Відображення в експозиції і фондах Кам'янця-Подільського державного історичного музею-заповідника проблеми формування та діяльності місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки / В.В.Гудима // Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність зб. Наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В.С.Травінський (голова), Л.В.Баженов, О.М.Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. – С.71-74.
9. Дорошенко Д.І. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 рр.): Науково-популярне видання / Д.І. Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.
10. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917-1920 р. р.: Навчальний посібник зі спецкурсу для студентів історичного факультету / О.М.Завальнюк, О.Б.Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 116 с.
11. Завальнюк О.М. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр. / О.М.Завальнюк, О.Б.Комарніцький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – 320 с.
12. Йолтуховський Р.В. Відображення в експозиції Кам'янця-Подільського державного історичного музею-заповідника національних визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр. / Р.В. Йолтуховський // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного

- історичного музею-заповідника. / [редкол.: Л.П. Станіславська (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С.63-69.
13. Йолтуховський Р.В. Життєвий шлях Григорія Калістратовича Степури за спогадами його сина Тараса Григоровича Степури / Р.В. Йолтуховський // Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» /Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2011. – С.222-234.
 14. Йолтуховський Р. “Поділля в добу Української революції 1917-1921 років” / Р. Йолтуховський // Музейний Вісник Присвячений відкриттю експозиції “Поділля у ХХ-ХХІ ст.” Видання Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – №3-4. – С.2-3.
 14. Кравчук О.М. Встановлення влади Директорії УНР на Поділлі (листопад-грудень 1918 р.) / О.М.Кравчук // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський 6-7 жовтня 2005 р. / ред. кол. Смолій В.А., Верстюк В.Ф., Завальнюк О.М. та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 205-219.
 15. Кучеров Г.Г. Жванецька «Просвіта» на Поділлі: заснування, діяльність, досвід (1918-1921 рр.) / Г.Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі. Присвячено 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т13.– С.255-262.
 16. Литвин С. Провінція, якій судилося бути столицею / С. Литвин // Пам'ятки України: історія та культура. – 2000. – №3-4. – С. 75-83.
 17. Лозовий В.С. Григорій Степура – політичний та громадський діяч поділля в добу революції / В.С.Лозовий // Наук. праці Кам'янець Подільського державного педагогічного університету: історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. – Т. 6(8). – С.552-559.
 18. Лозовий В. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906-1914 рр. // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / В.Лозовий. – Кам'янець-Подільський: видання Подільського братства, 1996. – С. 6-27.
 19. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис) / В.С.Лозовий. – 1999. – 29 с.
 20. Лозовий В.С. Поділля в період Гетьманату (1918 р.): навчально-методичний посібник / В.С.Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2003. – 36 с.
 21. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І.Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.
 22. Олійник С.В. Поділля в добу Центральної Ради : методичні поради / С.В. Олійник. – Кам'янець-Подільський: ПП Цвігайло М.М., 2010. – 36 с.
 23. Приходько В. Під сонцем Поділля: спогади. / Віктор Приходько [упоряд. і авт. пер. Ю. Легун, О. Кравчук]. – Вінниця : ТОВ “Консоль”, 2011. – Ч. 2. – 416 с.
 24. Рекрут В.П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець ХІ – початок ХХ ст.) / В.П.Рекрут. – Вінниця: ПП Валюк, 2006. – 408 с.
 25. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921): Наукове видання / Я.Тинченко. – К.: Темпора, 2007. – 536 с.
 26. Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 р. – листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії): наукове видання / Я.Тинченко. – К.: Темпора, 2009. – 480 с.

Резюме

В статтє на основе материалов фондов и экспозиции Каменец-Подольского государственного исторического музея-заповедника отображен жизненный путь и деятельность губернского комиссара Подилии Г.К. Степуры.

Ключевые слова: Г.К. Степура, экспозиция, фонды, фото, воспоминания, Каменец-Подольский государственный исторический музей-заповедник, Луцк.

НАШІ АВТОРИ

1. **Адамовський Володимир** (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
2. **Бачинська Олеся** (м. Кам'янець-Подільський), аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
3. **Галатир Віталій** (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області.
4. **Гудима Вадим** (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член НСКУ.
5. **Єсюнін Сергій** (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею.
6. **Завальнюк Олександр** (м. Кам'янець-Подільський), академік АНВО України, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
7. **Йолтуховський Руслан** (м. Кам'янець-Подільський), вчений секретар Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, аспірант Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ
8. **Кравчук Олександр** (м. Вінниця), кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
9. **Лозовий Віталій** (м. Київ), доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень.
10. **Машталір Андрій** (м. Тернопіль), кандидат історичних наук, начальник навчального відділу ДВНЗ "Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України".
11. **Нестеренко Валерій** (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Кам'янець-Подільського аграрно-технічного університету, провідний науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член НСКУ.
12. **Олійник Сергій** (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ.
13. **Старенький Ігор** (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член НСКУ.

ЗМІСТ

Віталій Лозовий ФОРМУВАННЯ САМОВРЯДУВАНЬ НА СЕЛІ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 Р.	C.4
Олександр Завальнюк ПОДІЛЬСЬКЕ ЗЕМСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ І ОСВІТНІ РЕФОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ПІДТРИМКА ЗАРАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВОЮ (1917-1918 рр.).....	C.10
Сергій Єсюнін ТРАСФОРМАЦІЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У ПРОСКУРОВІ В 1917 Р.	C.18
Валерій Нестеренко ДІЯЛЬНІСТЬ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ДУМИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТА ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (ЛИСТОПАД 1917 – ГРУДЕНЬ 1918 РР.).....	C.25
Олександр Кравчук В. ПРИХОДЬКО ПРО ПЕРШУ СВІТОВУ ВІЙНУ ТА РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В РОСІЙСЬКІ ІМПЕРІЇ	C.32
Віталій Галатир КОРУПЦІЯ ТА ХАБАРНИЦТВО ПІД ЧАС СТАНОВЛЕННЯ ПОВІТОВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО	C.41
Олеся Бачинська МІСЬКИЙ ЗБІР З ПЛАТНИХ ПУБЛІЧНИХ ВИДОВИЩ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ.....	C.45
Володимир Адамовський, Вадим Гудима НОРМАТИВНО- ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР (ЛИСТОПАД 1918 – ЛИСТОПАД 1920 РР.).....	C.49
Сергій Олійник УКРАЇНСЬКА ГАЛИЦЬКА АРМІЯ ТА МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ (ЛИПЕНЬ 1919 – ТРАВЕНЬ 1920 РР.).....	C.54
Вадим Гудима ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ГОЛОВНОУПВНОВАЖЕНОГО УРЯДУ УНР (ЛИСТОПАД 1919– ЛИПЕНЬ 1920 РР.)	C.58
Андрій Машталір ВШАНУВАННЯ МІСЦЕВИМИ САМОВРЯДУВАННЯМИ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ СВЯТ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.	C.64
Ігор Старенький УЧАСТЬ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ В ОХОРОНІ ПАМ'ЯТОК НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.....	C.69
Руслан Йолтуховський ВІДОБРАЖЕННЯ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГУБЕРНСЬКОГО КОМІСАРА ПОДІЛЛЯ Г.К. СТЕПУРИ В ФОНДАХ ТА ЕКСПОЗИЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА.....	C.75

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України

Наукове видання

**ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ
АДМІНІСТРАЦІЙ ТА СВМОВРЯДУВАННЯ В ПЕРІОД
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РР.**

Видання здійснено при підтримці МО партії «Рідне місто»
(голова Василь Гаврилюк)

Інформаційно-комп'ютерна лабораторія історичного факультету Кам'янець-
Подільського національного університету імені Івана Огієнка
вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32300